

2017

HEFTET RINGERIKE

Heftet Ringerike 2017

Redaksjonelle adresser:

Gunvor Bollingmo

E-post: gmarib@hadeland-energi.net
Tlf: 918 44 073

Anne Sofie Hval

Forretningsfører
E-post: anneshval@online.no
Tlf: 911 93 519

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær
E-post: kristoffer.kristiansen@kartverket.no
Tlf: 915 82 052 / 32 11 10 37

Ragnvald Lien

Redaktør
E-post: ragnvald.lien@gmail.com
Tlf: 905 68 694

Frødis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com
Tlf: 915 80 677

Aud Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com
Tlf: 472 65 609

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike
v/R. Lien
Almemoen 39
3516 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Forsidebilde:

Bakkehumle suger nektar av og pollinerer samtidig rødkløver.
Begge artene er viktige på Steinssletta kulturlandskap.

Foto: Kjell Magne Olsen

Heftet Ringerike 2017

Hefte nr. 89

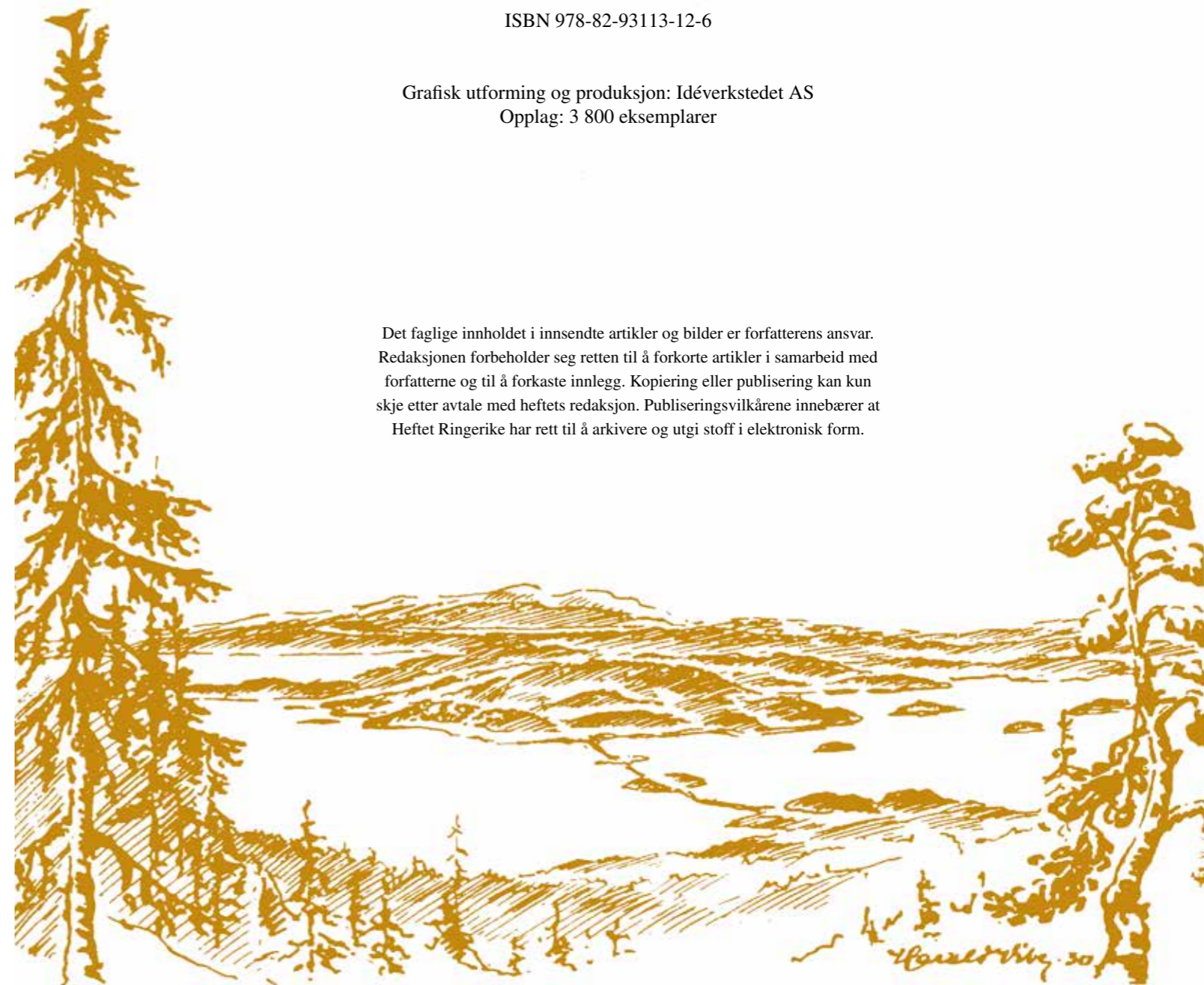
Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Ragnvald Lien

ISBN 978-82-93113-12-6

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 3 800 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

Det er noen tema Heftet Ringerike neppe blir ferdig med. Anna Colbjørnsdatter og Jørgen Moe rinner dere kanskje i hu? Annen verdenskrig har også mange fasetter som fortsatt skal belyses. Vi er heldige som har mye stoff samlet i det grundige oversiktsverket *Krigen på Ringerike i to bind* av Jan Helge Østlund: Beretningen om felttoget i 1940 (1995) og Okkupasjon, motstand og frigjøring (1997).

De to bøkene til Bjørn Geirr Harsson og Per Chr. Hurum om Milorg D14.2s celler/kvarter (1995) og mottatte fallskjermslipp (2004) er viktige og nyttige for å dekke aktiviteten til «Guttpåskauen» og hjemmestyrkene. Gudmund Bakke skrev i 2000 boka *Vågårds-gruppa – en beretning om kommunistisk motstandskamp på Ringerike 1942–45*, og om gutta på Skrubbeheim.

I årets hefte finnes beretninger som utfyller og supplerer disse bøkene. Det er viktig for redaksjonen at alle, ikke minst ungdomsgenerasjonen, får kunnskap om hva som skjedde lokalt under krigen. Ellers kan det skje som Gunnar Helset skrev i forordet til den første boka til Østlund: «Hvis vi igjen lukker øynene og klammer oss til et fredshåp og overlater til andre å stoppe despotiske villmenn ute i den stygge verden – da kan slikt skje igjen og igjen.»

Signe Gårdhammer var 15 år i 1944 og husker godt russerleiren på Vågård skytebane. De russiske fangene ble satt til tvangsarbeid og måtte bygge flyplassen på Egge-moen. Signe kommer også inn på hendelser rundt Skrubbeheim og Vågårdsgruppa med sterk rekruttering fra Vågårdsbygda.

Det katolske sykehus i Hønefoss (St. Franciskus hospital) startet i 1935 og fikk en stor betydning i 1940 som Ringerikes eneste sykehus. Frivillig innsats fra «Kvinnenes Frivillige Arbeidshjelp» er dekket med en ny artikkel skrevet av Lillann Aslaksrud.

Men årets hefte spenner selvsagt over mange andre spennende temaer enn den andre verdenskrigen. Redaktøren takker for alle bidrag. Det er attraktivt å publisere i Heftet Ringerike, og det er vi glade for!

God fornøyelse!
Redaktøren

Innhold

Signe Gårdhammer	Vågårdsbygda under krigen slik jeg husker det 3
Lars Gjørvad	Foreningen Norden 70 år på Ringerike..... 9
Sveinung Engeland	Fra militære hemmeligheter til åpne data 10
Gudmund Bakke	Steinssletta kulturlandskap..... 12
Sven Alexander	De første årene i Spenncon 16
Frank Tverran	Er det Anna som ligger i krypten? 22
Anne Sofie Hval	Et spennende Harald Hauge-bilde 25
Jorunn Nerby Vannes	Sætrangårdene i et historisk perspektiv 26
Per H. Stubbraaten	Øvre Vesterntangen 1945–1964 32
Ragnvald Lien	Med kart skal landet bygges 37
Bjørn Geirr Harsson	Sigurd Syr – småkonge på Ringerike..... 38
Lillann Aslaksrud	Sanitetskvinnenes innsats under krigen 44
Viggo Ree	Sundvollbukta – en ødelagt naturlokalitet 46
Per Christian Gornæs	Skihopping i Hole i 50- og 60-årene..... 49
Asle Gire Dahl	Brenselkrise under første verdenskrig..... 52
Åsmund Klemmestad	Finnes det sjøorm i Tyrifjorden?..... 55
Ragnhild Eidsgård	Om hamstring og matauk under 2. verdenskrig..... 56
Per Terje Norheim	På vakt i Holstein 1758 til 1763..... 58
Sten Høyendahl	Tyvens merke i pannen..... 63
Jens E. Fjeld	Det katolske sykehus i Hønefoss 66
Gerd Torp Andersen	Bakerier og utsalg i Hønefoss 68
Bodil Gusgaard	A. C. Svarstad og Bønsnesmadonnaen 70
Ellen Marie Næss	Krigerne fra Gjermundbu..... 73
Preben L. Johannessen	Før strykejernet var mangletreet 76

Foto: Solveig Bondehagen Feigje

Søskenbarna Signe Gårdhammer (til høyre) og Astrid Skogstrøm var gode venner, men Astrid døde i romjula 1944. Her er de en fin sommerdag hos besteforeldrene Anders og Sila Bondehagen i Neset. Signes bestefar savnet noe å putte i pipa. Etter hvert kom tobakksdyrkingen i gang, og her står tobakksplantene frodige og fine i bakgrunnen.

Vågårdsbygda under krigen, *slik jeg husker det*

Det er mange år siden nå at jeg satte meg ved skrivemaskinen og fikk ned på papiret mine minner fra krigsårene. Den gangen var det ikke skrevet noe om alt det dramatiske som skjedde i hjembygda mi Vågård. Siden er det andre som har beskrevet mye av det, men dette handler om hva jeg opplevde som jente på småbruket Jensrud.

Signe Gårdhammer

Jeg var 11 år da krigen kom til Norge. Vågårdsbygda med militærmoene lå ideelt til for tyskerne. De hadde øvelse her under hele krigen. Vi så mye tyskere her. I Jensrud var vi mor Velgjerd og far Amund, meg og brødrene mine Bjarne, Arvid og Kåre.

Det var mange ting som preget hverdagen. I 1942 fikk vi skoleungene en støkk i oss: I januar hengte lærer Anders Aarebrot opp bildet av Vidkun Quisling

høyt oppe på veggen i skolestua, det var påbudt for alle skoler. En dag da vi kom på skolen, var bildet revet ned, det ble et fælt styr for å få tak i et nytt, det var lærerens ansvar at bildet ikke skulle bli ødelagt. Oskar Busterud klarte å skaffe et nytt, og etter det var det ingen som prøvde å fjerne det.

Jeg må fortelle om noe som hendte høsten 1943. Vi treska kornet vårt borte hos Solberg på Nedre Vågård. Det sto der i

sekker til det skulle til mølla på Hen og bli malt til mjøl, men før vi fikk levert kornet, ble det stjålet. Pappa torde ikke melde fra om tyveriet, så den høsten og vinteren hadde vi lite mat i Jensrud. De som hadde korn selv, fikk ikke rasjoneeringskort på mjølvarer, det ble regnet ut hvor lenge hver kilo korn skulle vare. Mamma fikk tak i noe havremjøl som hun blandet med poteter og stekte lomper av. Mjøllet var veldig grovmalt, så de lompene var ikke noe gode.

Den vinteren var det så kaldt at potetene i kjelleren frøs. Det ble brukt tran til å steke i. En fæl smak, så det er ikke noe rart at jeg aldri siden har smakt tran. Til kaffe ble det brent grønne erter. Pappa røkte, så det var et strev å få noe i pipa, han tørka solbærblader og prøvde det. Etter hvert ble det planta tobakksplanter, så da ble det vel bedre smak på røyken.

Tyskerne flyttet inn

10. april 1944 fikk Johan Nordahl Brun på Øvre Vågård beskjed om at tyskerne skulle ha alle husene, så de fikk flytte ned til Solberg på Nedre Vågård. Fra før bodde Anna og Olaf Gulbrandsen og sønnen Inge der. Olaf arbeidet for Solberg på gården. Nå flyttet familien Brun inn, og også Bruns sveiser Olaf Rømmen, kona Borghild, barna Eva og Ellen Marie flyttet dit fra Fjellheim. Lærerfamilien Aarebrot flyttet fra Øvre Vågård til Vågård skole. I drengestua på Nedre Vågård bodde mors bror Thomas Bondehagen, kona Gerda og barna Arne og Synnøve. Det bodde også fire tyskere i et rom i hovedbygningen.

Lillemoen, Hagastua og Skogheim ble tatt, og folka flyttet med dyr og alt opp til Vælsvanna; Martin Pedersen flyttet med familien til Røsholmvillaen, Einar og Olga Martinsen til Solumsmoens hytte på den andre siden av vannet. Adolf Juliussen og familien flyttet til en annen hytte der. De hadde dyra sine i stallen på Skandinavia, en nybygd hytte like ved. Mors søster Thora og mannen Magnus Martinsen flyttet fra Skogheim til Neset, til bestefar og bestemor Anders og Sila Bondehagen og deres datter Solveig. Der var det bare to rom, så det ble trangt om plassen. I Skogheim bodde en tysk major og ei dame fra Vikersund, men på slutten av krigen var de nok mange flere, for Thora og Magnus kom hjem til et veldig skittent og nedslitt hus. I Granli tok tyskerne annen etasje. Johannes Juliussen var jernbanemann, så det var vel det som gjorde at han og kona Ragna fikk være der.

I smia på Øvre Vågård holdt det til to russere som jobba på saga. I leikestua på gården bodde det to russiske damer og den enes datter. Damene jobba på kjøkkenet. Det var 250 mann på gården, så det var nok mye å gjøre med å servere mat til alle. På Øvre Vågård fikk de ikke flytte inn igjen før i september 1945.

Foto: Annund Gårdhammer

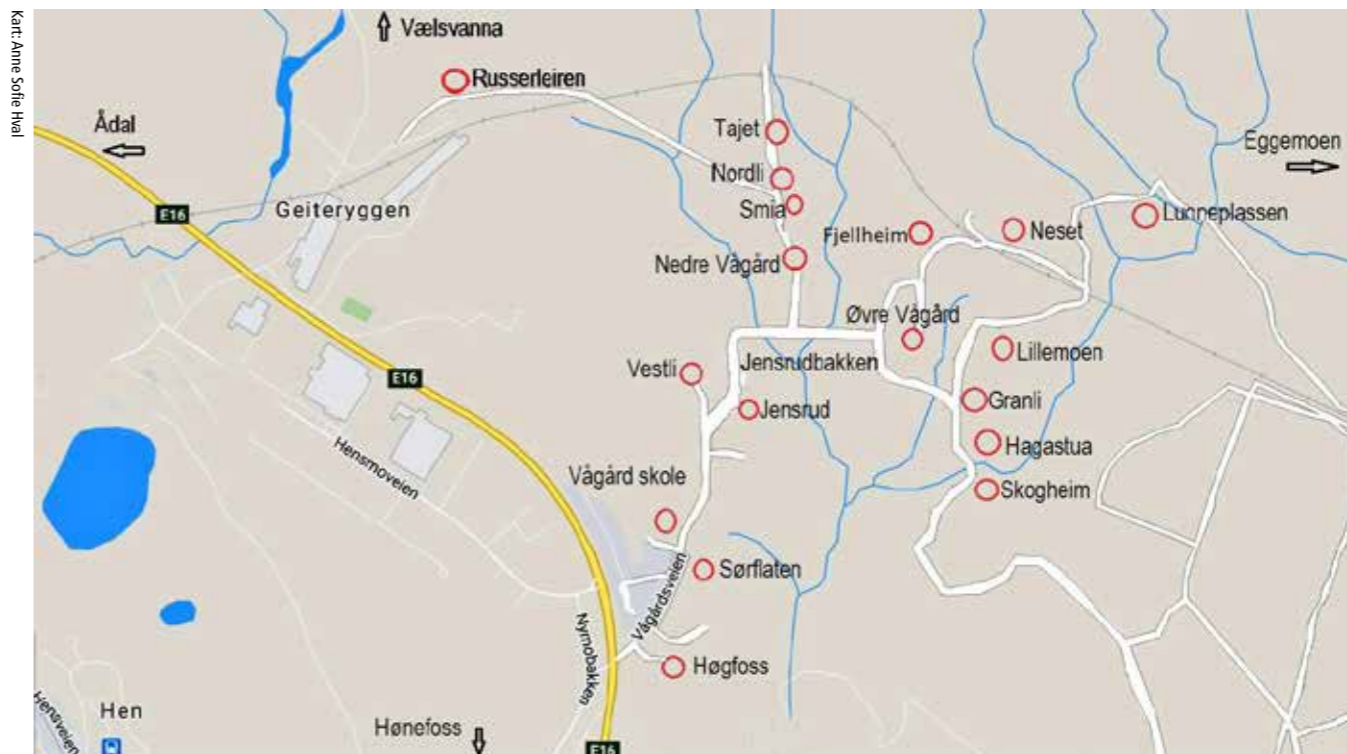
«Noen ganger tenkte jeg at kuene drakk så mye vann bare for å erte meg.»
Det var ikke alltid like moro å bære vann. Her er Signe fem-seks år med mor Velgjerd og kuene deres i Jensrud. I bakgrunnen til venstre ser vi flaggstanga på Nedre Vågård.

Hele sommeren etter frigjøringen var det tyskere som holdt på med å rydde opp på gården.

Tyskerne tok Sørflaten først i september 1944. Der bodde fars bror, Ole Gårdhammer, kona Therese og sønnen Ove. Låven og uthusene skulle de få lov til å beholde, så slapp de å flytte dyra. De fikk to dager på å komme seg ut. De flyttet inn hos oss, så vi ble ti stykker i alt i Jensrud. Tante Therese og jeg hadde jobben med oppvasken etter middag. Det var mye å vaske opp, men det var koselig, for vi sto og snakket om alt mulig.

Gestapo kom om natta

Natta til 9. juni 1944 våkna vi av at gangdøra nede ble sparket inn. Opp trappa kom en hel del tyskere i lange frakker og høge lærstøvler. Broren min Bjarne og jeg lå i det første rommet. Farmor brukte også å ligge der, men nå var hun hos slekt i Nittedal. Jeg husker tyskerne bøyde seg over sengene våre, de så kjempestore og farlige ut; vet ikke hvor mange det var av dem, men rommet var helt fullt. Så gikk de inn på soverommet til mamma og pappa som lå sammen med Arvid på fem år og Kåre på to.

Dette kartet over Vågardsbygda viser de forskjellige plassene som er omtalt i artikkelen.

Det ble skriking og bråk, for de skulle ha med seg pappa. De ropte at han skulle komme seg opp med en gang. Jeg hørte han sa at han måtte da få på seg klærne først. Mamma gråt, og smågutta våknet av bråket. Det var en forferdelig natt; husker jeg satt i senga og så at de tok med pappa. Vi så de gikk nedover Jensrudbakken og opp alléen mot Nedre Vågård.

De hadde tatt med pappa for at han skulle vise veien til smia ved Nordli. Denne natta lå gutta fra Vågards-gruppa i smia, de brukte ellers å holde til i skogen. Det måtte vel være noen som visste dette og hadde varslet tyskerne. Det var jo noen folk som var angivere. Husker de sa hjemme at vi ikke måtte fortelle noe til noen. Hvis vi hadde sett noe, sa pappa, da måtte vi tenke at det hadde vi ikke sett. Jeg vet vi hadde aviser hjemme, som ble lest og levert til andre, men jeg vet ikke hvor de kom fra eller hvor det ble av dem.

Tyskerne gikk forbi Nedre Vågård og opp bakken mot Nordli. Pappa ble satt igjen nede i bakken ved potetkjelleren sammen med en tysk vakt. De andre gikk opp til smia, der de jagde ut dem

som lå der inne. De ble bundet sammen og stilt opp mot veggen. Georg var bundet sammen med broren Karsten, men Georg klarte å lirke av seg båndet og med ett sprang var han over gjerdet og løp ned i skogen bak smia. Det ble skyting og bråk, men han kom seg unna. Arthur, som bodde i Tajet like ved Nordli, ble også henta og tatt med. Så det var Arthur, Reidar og Karsten [brødrene Andreassen tok seinere navnet Hansen] og Jon Fines de fikk med seg. Da vi hørte skytingen, ble vi virkelig redde; «Å, nå skyter de pappa!» tenkte jeg.

Siden kom de tilbake opp bakken forbi hos oss. Tyskerne hadde bil stående borte på skoleplassen. Pappa fikk lov til å gå inn igjen til oss. Passet sitt fikk han ikke igjen. Jeg var med ham dagen etter ned til Hønefoss for å få nytt. Pass var noe alle over 15 år måtte gå med på seg til enhver tid. Jeg gikk på husstelskole på Follum. Denne dagen orket jeg ikke gå, var helt skjelve, så det ble skoft.

Arthur, Reidar og Karsten kom til Akershus festning. Jon kom til Grini. Karsten satt i enecelle på Akershus fra 9. juni til 28. august 1944. Da ble han sendt til Grini. Arthur kom dit noen

dager senere. Reidar ble på Akershus til han ble skutt på Trandum 5. september 1944. I mars 1945 ble Karsten og Jon sendt til Mysen. Der skulle de være med og bygge opp en fangeleir og ble til krigen var slutt. De kom hjem 10. mai 1945.

Lærerfamilien tatt

Sørflaten skulle brukes til vaktstue, for i skogen mellom Sørflaten og Høgfoss ble det lagt et stort bensinlager. Det ble inngjerdet med piggråd, og det gikk vakt der døgnet rundt. Ove ble boende i Jensrud bare noen dager før han ble arrestert av tyskerne. Han ble sendt til Grini og kom ikke hjem igjen før 10. mai 1945.

Den 15. september i 1944 husker jeg godt. Natta før hadde Gestapo vært på skolen og arrestert lærer Anders Aarebrot, kona Margit, den 17 år gamle datteren Kjellaug og en motstandsmann som sov der den natta. Det kom til bråk da han satte seg til motverge. [Erland Hovde fra Vikersund løsnet skudd da han skulle pågripes. Dermed ble han skadet av et skudd fra Gestapo. Hovde ble henrettet på Akershus i februar 1945.]

Pappa, som var i tilsynet ved skolen den gangen, ble satt til å rydde opp i leiligheten. Jeg var med ham og husker godt det var blod på golvet. Nå skulle tyskerne ha hele skolen, så møbler og alt familien hadde, måtte flyttes ut. Det ble satt til lagring på stabburet på Nedre Vågård.

Arnulf Aarebrot, sønnen til læreren, lå sammen med Ove på låven i Jensrud den natta. Onkel Ole, som jobbet på mølla på Hen, var på vei til jobben da han fikk høre hva som hadde hendt på skolen om natta. Han tok turen hjem igjen og fikk gitt beskjed til gutta. De satt ved kjøkkenbordet og spiste frokost da det stoppet en Gestapobil oppe i veien. Bjarne, mamma og jeg var ute mens Ove og Arnulf satt inne og spiste. Det reddet kanskje livet til Arnulf, for det var ham de så etter. Han brukte jo å ligge mye oppe i en hytte de hadde bygd seg oppe ved Vælsvanna (Skrubbheim). Hørte etterpå at Ove og han hadde ligget mange netter i låven hos oss også.

Gestapo hoppet ut av bilen og tok tak i trettenåringen Bjarne og trykket en maskinpistol i brystet på ham. De lurte på om han het Leif Torgersen [Leif var med i Vågårdgruppa]. Da Ove og Arnulf fikk se hva som foregikk oppe i veien, fikk de fart på seg. Én hoppet ut av

stuevinduet og én ut av kjøkkenvinduet og reiv ned gardina og blomsterpottene. På bordet sto det halvtømte kaffekopper og halvspiste brødskeer. Hadde tyskerne kommet rett inn, kunne det gått galt med oss alle.

Ove og Arnulf løp i ly av huset og låven nedover jordet og inn i skogen der ingen kunne se dem. Ove fortalte at Arnulf ville gå opp igjen til skolen for å se hvordan det var gått med familien hans. Ove fikk ham fra det, så Arnulf tok veien opp til Skrubbheim. På skolen var det fullt av tyskere, så hadde han gått dit, hadde de tatt ham også.

Ove kom etter en stund opp igjen til Jensrud. Han hadde noe snekkerarbeid hos Olaf Rømmen som han ville gjøre ferdig. Plutselig hørte de at det kom noen trampende opp trappa. Det var Gestapo som skulle ha tak i Ove, og nå lyktes de. Husker han satt i en bil. Han så inn til oss da de kjørte forbi. Han ble sendt til Grini, og var der til 10. mai 1945. Den dagen Ove ble arrestert, skulle vi ha blodklubb til middag. Det var ingen som fikk ned en bit, så mamma tok hele klubbkjelen og bar opp til Vestli. Det var lite med mat den gangen, så de var glad for klubben. Hver gang siden når det er snakk om blodklubb, tenker jeg på den septemberdagen i 1944.

Russerleiren

Russerleiren som lå på Ringerike skytterbane, ble bygd våren 1944. Det var først meningen at den skulle ha ligget på jordet ved Nedre Vågård, men det ble det heldigvis ikke noe av. Det hadde ikke vært så godt å ha den så nære. Det var fælt å se de russiske fangene. De hadde dårlige klær, og noen av dem så utsultet ut. De gikk jernbanelinja hver dag på vei til Eggemoen og var med på å bygge flyplassen der borte. Mange av fangene gikk også forbi hos oss, for på Hensmoen hogg de ut en bred gate i skogen som vi hørte også skulle brukes til flyplass.

Vi så russerne hver dag og var oppe i veien med litt mat til dem. Vi lærte etter hvert å kjenne litt til de tyske vaktene, så vi visste hvem av dem som lot oss få lov til å gi russerne noe. Som takk for maten fikk vi noen småting som de hadde laget. Vi torde ikke ha de tingene inne, så mamma la dem først i en eske, så gravde hun dem ned i hønebingen. Der ble de liggende en stund, men hun var redd for at de skulle bli funnet der, og så ble de gravd opp igjen og brent. Det var jo strengt forbudt å ha noe som helst kontakt med de russiske fangene. Vi fikk et skrin og noen andre småting den siste tiden de var her, så vi har da igjen noen minner etter dem.

Den 30. oktober 1944 rømte det noen russere fra Geiteryggen, da var det fælt til styr igjen. Jeg var alene hjemme da det kom to tyskere og ei dame fra Hønefoss, hun skulle vel liksom være med som tolk. De gjennomførte hele huset. Vi hadde kjellerlem i stua den gangen. De ba meg lukke opp lemmen, og en av tyskerne gikk ned kjellertrappa med geværet klart. Jeg husker han som sto igjen i stua med meg, rista på hodet, det var jo helt sprøtt. Han som gikk ned i kjelleren, trodde vel at vi hadde gjemt russerne der og stakk bajonetten sin opp og ned i potetbingen.

Borte i skogen ved Lunneplassen lå det et tjærebrenneri, der jobba Reidar Kjemperud, Leif Solli, Amund Arnesen,

Thorleif Solberg tegnet russiske krigsfanger og tyske vakter i 1944.

Dagens bilde:

Russiske krigsfanger med tysk vaktpost.

I dagboka si fra krigen tegnet Thorleif Solberg på Nedre Vågård hvordan det så ut da det store flyttelasset kom fra Øvre Vågård i 1944.

Martin Gabrielsen og Fritz Eriksen. Dit kom de to russerne som hadde rømt. Georg, som da lå på hytta oppe i åsen, kom ned dit for å følge dem opp til Skrubbheim. Mens han venta på at de skulle bli ferdige, kom det seks tyskere. Reidar Kjemperud hadde vært på vei hjem fra jobben da han møtte tyskerne og ble tvunget til å bli med tilbake for å vise vei.

Hvem som hadde tystet er det ingen som vet. Muligens var det de to russerne som sto i ledtog med tyskerne. Tyskerne arresterte Georg, Reidar, Leif og de to russerne. De gikk bort til Øvre Vågård der det sto en lastebil og venta på dem. Russerne ble ført inn hovedinngangen, og ingen vet hva som siden hendte med dem. Da bilen med Reidar, Leif og Georg nærmet seg Nymoens, reiste Georg seg plutselig opp, og før de tyske vaktene på lasteplanet fikk sukk for seg, hoppet Georg over lemmen bak og kom seg i skjul bak buskene. Tyskerne skjøt etter ham, men for andre gang klarte han å rømme. Han kom seg ned i Nærstadmarka og var der en stund før han gikk opp til Vestli og fikk med seg Fritz. De gikk gjennom skogen bort til Nordli. Fritz gikk bort til husveggen og fikk varslet om det som hadde hendt.

Den 1. november 1944 kom tyskerne til Nordli og hentet Hans Andreassen (far til Hansen-brødrene, datteren Ruth og sønnen Arne). De ble tatt med, først til skolen, siden til fengselet i Hønefoss.

De satt der en natt, dagen etter slapp de Ruth og Arne fri. Hans havnet først i Drammen og kom deretter til Grini 4. november. I Nordli, der det i 1940 bodde ti stykker; mor, far, sju sønner og en datter, var mor Ida alene igjen denne november-morgenen. Lorang og Ivar var rømt til Sverige i 1941. Lorang reiste siden til Skottland. Så her oppe i bygda gikk det hardt for seg.

En kald vinter

Vi hadde ikke innlagt vann den gangen, så vannbæring var jeg veldig lei. Vinteren 1944-45 hadde vi ei ku ekstra i fjøset. I Vestli hos Olava Arnesen hadde de bare ei ku, og denne vinteren var det så lenge kaldt at kua ikke kunne stå der aleine. Det var min jobb å bære vann til dyra, husker jeg tenkte at de drakk så mye bare for å erte meg.

En hesteskyss med brennevin som tyskerne skulle ha til å feste med nyttårsaftnen 1944, velta nede ved brua. En annen gang kjørte to hester utfor veien i Jensrudbakken med en vogn full av tomflasker, det var fælt å se på; husker hestene lå på ryggen med vogna halvveis over seg. Det ble mye strev med å få hestene på beina igjen. Tyskerne var ikke noe snille med hestene de hadde, så det ble mye skriking og slag. Ennå kan vi finne flaskeskår der.

Nyttårsaftnen 1944 kom det en tysker inn til oss, han fortalte at de venta engelske fly over her til natta. Det var full-

måne og klart, fint vær. Da brukte det å gå flyalarm, og det ble skutt etter flyene med kanonene som sto på Vågårdjordet. Hele jordet mellom Øvre Vågård og jernbanelinja var gravd opp. Det var bunkers og skyttergraver over alt. Kanonene var i bruk nesten hver natt når det var måneskinn. Når jeg tenker på det nå, så virker det som det var måneskinn og fint vær hele tiden.

Vi var ofte i kjelleren de nettene, vi hadde nesten ikke klærne av oss. Det var jo fare for splinter, det måtte vel være derfor vi var i kjelleren. Kåre var to og et halvt år den gangen, og jeg lå ofte og leste for ham om kvelden. Når flyalarmen gikk, gråt han ikke, men det rant store tårer fra øynene hans. Han var redd, han og. I februar begynte nok tyskerne å få problemer for da ble kanonene byttet ut med svartmalte tømmerstokker. Husker veiene her var bare leireklina denne våren, de var jo ikke lagd for å tåle slik trafikk.

Tyskeren som kom inn til oss på nyttårsaftnen, sa at om vi hadde en mulighet til å komme oss unna, burde vi gjøre det. Vi tok hesten og reiste opp til Heradsbygda til Anna Skogstrøm, mors søster. I romjula hadde de mistet datteren Astrid, hun døde av lungebetennelse, 14 år gammel. Så det var et sorgens hus vi kom til den nyttårsaftnen. Vi ble hos tante Anna til utpå dagen første nyttårsdag. Vi måtte jo hjem til dyra for å melke og gi dem mat.

Mye moro også

Det er mye mer jeg kunne fortelle om. Det var jo mye moro også. Husker en gang Arvid på fem år kom akende på ski fra Vestli. Ned Jensrudbakken kom en tysker som nok ikke hadde gått så mye på ski før. Ingen av dem klarte å stoppe, så det ble en skikkelig kollisjon. Tyskeren kjefta og kava fælt for å reise seg igjen. Arvid kom inn og sa at den gubben der var skikkelig sinna!

Vi var mye oppe hos Olava Arnesen i Vestli om kveldene, hun fortalte fra hun var ung og hadde jobb i Oslo, det var moro å høre på. Hun og flere hadde en gang sett et spøkelse, fortalte hun, så da vi skulle hjem, løp vi fort ned bakken igjen. Da vi var hos henne, var det ofte sang. Vi sang «Ja vi elsker» og «Gud signe vårt dyre fedreland», det var høytidelig og rart. I stua i Vestli var det skole den siste krigsvåren. Thorleif Solberg fungerte som lærer en stund, men det ble likevel lite skolegang for ungene. De som gikk ut av sjuende klasse i 1945 fikk ingen eksamen.

Den russiske jenta

På Øvre Vågård bodde det ei lita jente med moren sin, en av de russiske damene. Hun het Lola Larisa Lara Morakoskeia og var åtte år gammel, liten og mørk med mye krøllet hår. Hun var borte hos oss for å leike, vi prøvde å lære henne norsk, og vi leika skole og mye annet. Hun snakket tysk, det måtte hun vel lære seg. Hun reiste herfra sammen med tyskerne og moren sin.

I desember 2004 var jeg så heldig å få møte Lola igjen. Inge Gulbrandsen hadde fått høre at det var et program i Moskva TV som lignet på «Tore på sporet». Så vi etterlyste henne og klarte å få tak i henne. Det var et veldig rart møte etter så mange år. Hun husket ikke så mye fra Vågård. Da de kom hjem etter krigen, turte ikke moren hennes snakke noen ting om det, for Stalin var nådeløs mot dem som hadde vært krigsfanger.

Bilde fra russerleiren 1945.

Foto: Buskerud fylkesarkiv

Russiske Lola Larisa bodde på Øvre Vågård sammen med sin mor.

Foto: Fotograf kjent / Fra Lola Larisas album

Denne vesle bygda vår var vel var en av bygdene her omkring som fikk hardest medfart. Det var få vanlige familier igjen her, så det var ikke mange barn å leke med for ungene her. Vi som var

unge like etter krigen hadde en fin tid, nok av arbeid, og muligheter til skolegang ble det også etter hvert. Vi er vel den generasjonen som har opplevd mest både på godt og vondt.

FORFATTEROMTALE

Signe Gårdhammer er født i 1929 og har bodd i Vågårdsbygda hele sitt liv. For en del år siden skrev hun ned sine minner fra krigen, og denne artikkelen er en bearbejdet versjon av dette. Det som skjedde på Øvre Vågård, fikk hun hjelp av Jan Güssow til å gjenskape. Signe Gårdhammer er utdannet barnepleier, og har arbeidet på Ringerike sykehus i over 30 år.

Foreningen Nordens medlemmer i Buskerud på kulturvandring i Drammen 2011. De fleste deltakerne er fra Ringerike.

70 år på Ringerike

Foreningen Norden er en ideell og partipolitisk uavhengig medlemsorganisasjon som har til formål å styrke og utvikle det folkelige nordiske samarbeidet.

Lars Gjørvad

Etter andre verdenskrig blomstret nordismen opp, med stor interesse for de nordiske naboland. En viktig grunn til dette var støtten vi fikk med gavepakkene fra Sverige og Danmark under krigen frem til 1945. I 1947 var tanken om en lokal Norden-forening i Ringeriksregionen sådd. Ordfører i Hønefoss Carl Severin Bentzen og 33 organisasjoner ble enige om å stifte en lokal forening.

Stiftelsesmøtet

Den 29. april 1947 møtte mange opp til stiftelsesmøte med tale av foreningens generalsekretær Henry N. Bache. Ordfører C. S. Bentzen sa at de første oppgavene var å knytte sterkere bånd mellom Hønefoss og vennskapsbyene Växjö i Sverige og Aabenraa i Danmark. Han understreket at foreningen var upolitisk og at alle var ønsket som medlemmer.

Utveksling

Foreningens første formann ble lektor Arne Frestad. Allerede den 12. mai 1947 ble det holdt styremøte med hovedtema

utveksling av 40 skolebarn fra Hønefoss med et lignende antall fra Aabenraa og Växjö. Deltagerne skulle fordeles fra Hole, Tyristrand, Ådal, Norderhov og Hønefoss. En arbeidsgruppe med Anna Krogsrud og Mads Ringen ble oppnevnt til å ordne med det praktiske i forbindelse med utvekslingen.

Gjennom Foreningen Norden fikk gårdbrukere fra Aabenraa Amt og Kronobergs Län til et besøk på Ringerike. Det meget vellykkede besøket ble avsluttet med en hyggelig fest på Borger gård. Gårdbrukerutveksling ble gjennomført over flere år.

I 1950 deltok idrettsungdom fra Ringerike under åpningen av Aabenraas nye stadion. Hønefoss og omegn husmorlag deltok sommeren 1950 på et vennskapsmøte i Lojo i Finland og i 1951 på et lignende møte i Växjö. Av andre kontakter som ble opprettet, kan nevnes forbindelsen mellom Ringerike folkehøgskole og St. Sigfrieds Folkehøgskola i Kronoberg. Under jubileumsmessen på Ringerike i 1952 hadde foreningen og kommunen besøk av representanter fra vennskapsbyene.

FORFATTEROMTALE

Lars Gjørvad, født 1934, er utdannet ingeniør. Aktiv i Foreningen Norden Ringerike fra 1989 og som styremedlem fra 1997 til 2010. Sekretær i Foreningen Norden Distriktsorganisasjonen i Buskerud siden 2004.

Skolesamarbeid

Foreningen Norden har alltid hatt tilbud til barn og ungdom gjennom skolene. På slutten av 1980-tallet ble det satt i gang en ordning kalt *100 femmor*. 100 elever i femte klasse i Sverige skulle korrespondere med 100 femteklassinger ved norske skoler gjennom skoleåret og så besøke hverandre året etter. Tiltaket ble utlyst lokalt på Ringerike, men det var bare Kirkeskolen som tok initiativ til å bli med. I 2004 tilbød lokallaget 10 skoler i Ringerike gratis medlemskap for ett år, men medlemskapene har etter hvert dødd ut.

Videregående skoler og Ringerike folkehøgskole har på flere områder utvekslet vennskapskontakter som supplement til undervisningen. På Nordenmøter har elever på musikklinjene på Ringerike videregående skole og folkehøgskolen underholdt. Lokallaget satser på å gi ungdommene kunnskap om hva Norden står for.

Jubileer

I løpet av 70 år har lokallaget, ofte i samarbeid med foreninger og kommunen, vært arrangør og også deltatt på store nordiske markeringer. *Ringridersfesten* da Aabenraa feiret byens 650 år i 1985 ble en opplevelse med en fantastisk dansk frokost over flere timer, hesteparade og ridning.

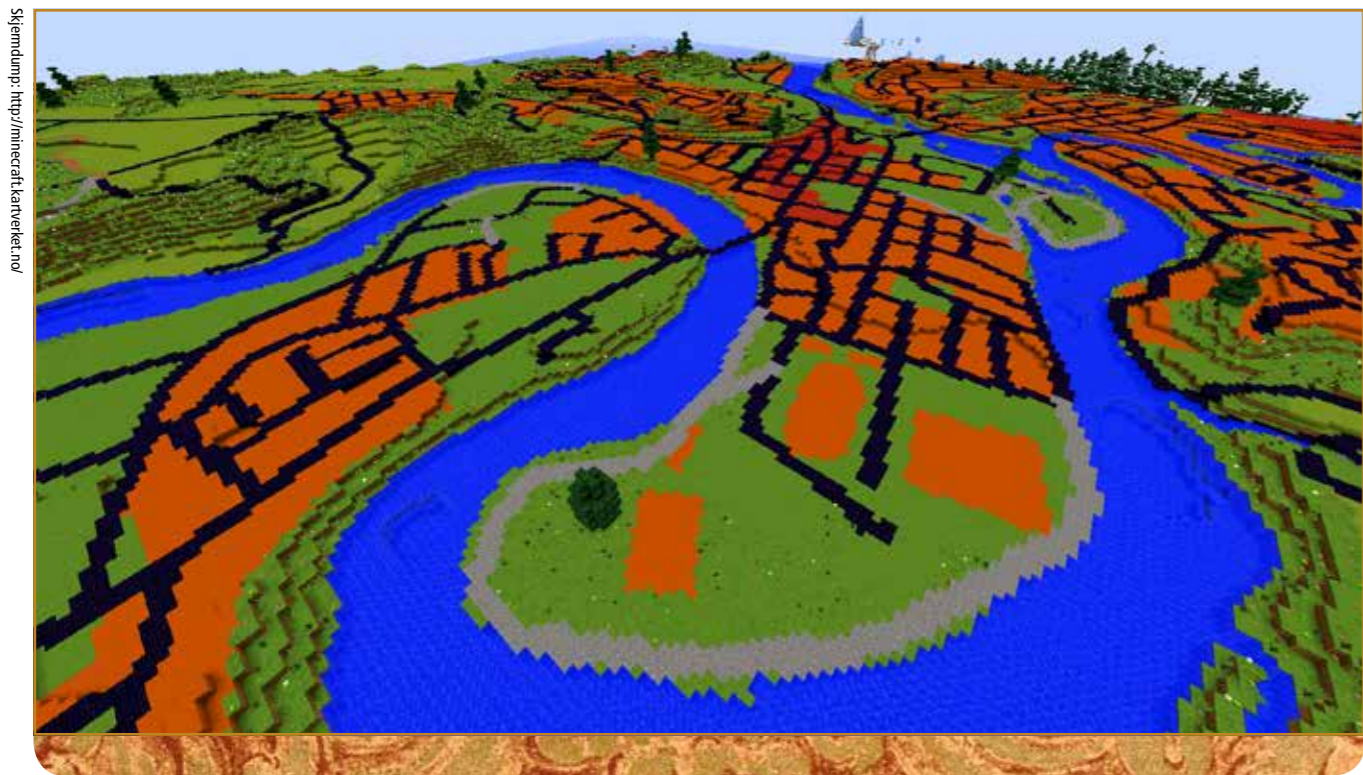
Da lokallaget var 40 år i 1987 ble det markert med stort vennskapstreff på Ringerike rådhus. Alle vennskapskommunene fra Danmark, Sverige, Finland og Island var representert.

Spesielt stort ble kulturtreffet da Hønefoss by feiret 150 år i 2002. Jubileet ble behørig markert med gjester fra alle vennskapskommunene, med ordfører og kommunale gjester.

Nye vennskapskommuner

I senere tid har vi fått vennskapskommunene Lojo i Finland, Skagaströnd på Island og Tanum i Sverige. Gjennom mange år har vi styrket personlige kontakter og hatt hyggelige møter.

Dette er viktige bidrag til et demokratisk nordisk fellesskap og mellommenneskelige forhold.

Når Kartverket frigir det nasjonale kartgrunnlaget, er det ikke bare i vante formater. I forbindelse med #hack4no er kartdataene gjort tilgjengelig i Minecraft-format slik at ungene kan bygge og spille i «ekte» verdener og landskap. Og dette er Hønefoss!

Fra militære hemmeligheter til åpne data - og hackathon

Da Kartverket ble etablert i 1773, var kartene militære hemmeligheter og forbeholdt øverstkommanderende og offiserer. Nå er mesteparten tilgjengelig på nett og kan lastes ned av hvem som helst. De siste årene har Kartverket til og med invitert «hackere» til å boltre seg i serverparken.

Sveinung Engeland

Store deler av de statlige kartdataene er i dag ikke bare tilgjengelige for allmenheten, men også gratis. De siste årene har Kartverket nemlig åpnet og frigitt en rekke store datasett, blant annet det sentrale stedsnavnregisteret og kartdatasettet som gjerne refereres til som det nasjonale kartgrunnlaget, og som den landsdekkende kartserien Norge 1:50 000 bygger på.

I tillegg til de nedlastbare dataene, har Kartverket også over 100 nettbaserte tjenester som «strømmer» ulike typer data direkte fra databasene. Disse kan legges inn på nettsider og andre digitale løsninger.

3D-kart

Det foreløpig siste store datasettet som er gjort gratis tilgjengelig, inneholder detaljerte høydedata. Dette er data som samles inn gjennom laserskanning av hele landet fra fly, og dataene settes sammen til en ny detaljert høydemodell, eller 3D-kart over Norge. Laserskanningen startet i 2015 og vil pågå de nærmeste årene, og er det største landkartleggingsprosjektet i Norge noensinne.

Høydedataene er svært etterspurt og kan brukes til mye. For eksempel vil de gjøre det mulig å beregne flomsone og skredfare med en helt annen nøyaktighet enn i dag. I tillegg vil de effektivisere og forbedre arbeidet på en rekke

andre fagområder. Av de mer spesielle bruksområdene er arkeologi. Høydedataene egner seg ypperlig til å avdekke hittil ukjente gravhauger og andre kulturminner, og arkeologene har allerede omfavnet prosjektet.

Når alle dataene i modellen blir gjort gratis tilgjengelig for allmenheten, kan utviklere og andre interesserte laste dem ned selv, gjøre sine egne beregninger eller bruke dataene til å utvikle egne tjenester eller for eksempel nye apper. Spillentusiaster kan bruke dem til å modellere «ekte» landskap i dataspill.

Og det er nettopp slike alternative bruksmuligheter som utforskes når vi

en gang i året åpner dørene for «hackere» og arrangerer hackathon. Ordet «hackathon» er sammensatt av «hacke» og «maraton». Å «hacke» betyr i denne sammenheng å programmere, bruke data og lage apper, tjenester og andre digitale løsninger. «Maraton» henspiller på at man over to hele dager jobber i ett for å bli ferdig med en løsning.

Det er altså ikke slik at vi slipper de «slemme» hackerne inn til oss, slike som bryter seg inn bak brannmurer, ødelegger, sprer virus og stjeler data! Det er de «snille» hackerne vi henvender oss til, folk som bruker sine hackeevner, eller programmeringsevner, til å skape noe nytt. Og i tillegg henvender vi oss til designere, til folk som kan noe om økonomi og som kan drive forretning, og folk som bare har en idé, et behov, eller som rett og slett er kreative. Det kan både være studenter, gründere eller andre kreative folk som jobber i etablert næringsliv.

Og vi har én viktig målgruppe til: Barn og ungdom. Mens de voksne deltakerne bruker gratis data fra Kartverket og en rekke andre offentlige etater til å utvikle nye forretningsidéer, programmere og lage nye tjenester, har barn og ungdommer et eget «juniorhack» parallelt. Der lærer de blant annet å lage apper og kart og programmere roboter, spill og musikk. Og de lager droner!

Skaper verdier

Kartverket ønsker at flere skal ta i bruk dataene vi har frigitt de siste årene. Vi vil at dataene vi har samlet inn og forvalter, skal brukes i nye, kreative løsninger til nytte for samfunnet, og at nye verdier skal skapes.

Det har vist seg at det ikke er nok å sette nøkkelen i skattkisten og si at nå er det bare å forsyne seg. Vi må gjøre dataene tilgjengelige, veilede, vise eksempler og oppmuntre, og vi må få tilbakemeldinger slik at vi kan forbedre oss. Alt dette får vi gjennom et hackathon, og det er grunnen til at vi har sluppet «hackere» inn til oss.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bjørn Geirr Harsson og Roald Aanrud, 2016: Med kart skal landet bygges – Oppmåling og kartlegging av Norge 1773–2016. Statens kartverk, Ringerike.
- Nettsidene Kartverket.no og Hack4.no

FORFATTEROMTALE

Sveinung Engeland (f. 1967) er utdannet journalist og historiker og arbeider som senior kommunikasjonsrådgiver og webredaktør i Kartverket. Han har de siste årene vært prosjektleder for innovasjonsdagene #hack4no.

Hektisk aktivitet før deadline! Her er det laget «Hidden» som finpusser sin idé om en interaktiv trolljakt med bruk av blant annet kulturdata og kartdata.

Innovasjonsdagene Ringerike

#hack4no, som hackathonet heter, har med sine til sammen 500 deltakere de siste årene etablert seg som en nasjonal møteplass og et av de aller største hackathonene i Norge. I tillegg til Kartverket deltar hvert år 10–15 andre statlige etater med data og veiledere, store teknologiselskaper bidrar på ulikt vis, og med hjelp fra lokale aktører er arrangementet blitt utvidet fra to rene hackathon-dager til fire innholdsrike innovasjonsdager på Ringerike.

Kommunesamarbeidet *Innovasjonsløft Ringeriksregionen* bidrar med en innovasjonsløftdag for de som vil innlede med innovasjonsfaglig påfyll og praktiske workshoper. Høgskolen i Sørøst-Norge, campus Ringerike, arrangerer en egen hacke- og innovasjonsdag for studenter. Høgskolen er også medarrangør av #hack4no, og det er i skolens lokaler hackathonet foregår.

Trolljakt

Hva er det så som kommer ut av den kreative smeltedigelen av hackere, designere, gründere, studenter og andre idérike mennesker? Jo, for eksempel en app som skal få folk med ut i naturen på trolljakt. Kanskje blir dette en ny farsott à la *Pokemon Go*? Idéen er å gjøre inn-

samlende sagn og eventyr tilgjengelige for nye generasjoner på en ny og engasjerende måte.

Da idéen ble presentert i finalen på #hack4no på Hønefoss høsten 2016, ble den kåret til et av årets beste bidrag. Og da laget gikk videre til den nordiske hackathon-finalen i Helsinki noen uker senere og presenterte den for en internasjonal jury, gikk det helt til topps! Veien og gründerreisen er lang fra utfangelse til lansering i markedet, og dit er ikke denne idéen kommet ennå. Men potensial har den!

Historiske hemmeligheter

I åpenhetens navn er ikke bare nyinnsamlede data frigitt fra Kartverkets skattkiste, men også historiske kart. Blant disse finner vi de gamle, militære kartene fra Generalstabens topografiske avdeling, som har vært holdt hemmelig helt fram til dags dato. Det eldste hemmeligstemplede kartet i Kartverkets kartarkiv er fra 1868. Kartet er for øvrig over Ørlandet i dagens Sør-Trøndelag der det er militær aktivitet den dag i dag. Dette, og flere hundre andre hemmelige kart, ble avgradert i 2016 og er i dag tilgjengelig for gratis nedlastning – i trykkvalitet – fra Kartverkets nettsider. Mon tro hva de gamle generalene hadde sagt!

Åker med pionerblanding ved Ner-Stein (Gygerputten) i 2013. Den dominerende planta er honningurt.

Steinssletta kulturlandskap – der humlene summer

Siden 2009 har Steinssletta i Hole og Ringerike kommuner vært ett av 22 områder i Norge med status som utvalgt kulturlandskap i jordbruket. Dette er en felles satsning mellom Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet, basert på en stortingsproposisjon fra 2006.

Gudmund Bakke

De utvalgte kulturlandskapene (minst ett i hvert fylke) representerer hele landet, noen ved kysten, andre i innlandet, på fjellet og inne i fjordene. Hver for seg representerer de et stort mangfold av kulturhistoriske og biologiske/økologiske verdier.

Da de 22 kulturlandskapene ble valgt ut, var det i Buskerud to områder som ble vurdert: Steinssletta i Hole/Ringerike og Leveld i Ål. Tingelstad-høgda i Gran kommune i Oppland lå an til å bli valgt som representant for flatbygdene på Østlandet og i Trøndelag, og dermed var Leveld favoritt til å bli valgt

fra Buskerud. Imidlertid takket grunneierne i Tingelstad nei til prosjektet, og Steinssletta ble valgt fra Buskerud, som representant for flatbygdene.

Målet med prosjektet er:

- Å ta vare på viktige kulturlandskap i jordbruket
- Å bidra til å stanse tapet av biologisk mangfold
- Å bevare viktige kulturmiljøer gjennom langsiktig skjøtsel og vedlikehold

Arbeidet med kulturlandskapene ledes av et sekretariat bestående av Landbruks-

direktoratet, Miljødirektoratet og Riksantikvaren, mens arbeidet på Steinssletta koordineres av Fylkesmannens landbruks- og næringsavdeling og landbruksavdelingen i Ringerike og Hole kommuner. Lokalt ledes arbeidet av et grunneierutvalg som sørger for å holde brukerne oppdatert om aktiviteter og tiltak.

Grunneierutvalget har fem medlemmer og er siden starten i 2009 blitt ledet av Ottar Riis Strøm (2009–10), Jan Fredrik Hornemann (2011–16) og Knut Opdal/Knut Bjella (siden februar 2016).

Et gammelt kulturlandskap

Gjennom snart 5 000 år har mennesker dyrket jorda og levd i slettelandskapet mellom Steinsfjorden i øst og Storelva/Tyriufjorden i vest. Godt klima, kalkrik berggrunn og omliggende elver, innsjøer, skog og våtmark gir her basis for et variert plante- og dyreliv. Sammen med dyktige bønder har dette gjort Steinssletta til et verdifullt kulturlandskap, med et rikt biologisk mangfold.

Et kulturlandskap viser samspillet mellom menneskers bruk og høsting av naturen over lang tid og miljøverdiene som har utviklet seg som følge av det. Bruk av landskapet gjennom flere årtusener har satt fysiske spor som veifar, gravhauger, steingjerder og bygninger, dyrkingsspor etter gamle åkrer og åkerreiner, tufter etter husmannsplasser, spor etter kverner, kalkovner, sagbruk og andre former for industri. Alt dette er det viktig å bevare for framtida.

Da Steinssletta i 2009 ble foreslått som et av de aktuelle områdene i Buskerud som kunne få status som nasjonalt utvalgt kulturlandskap, ble forslaget møtt med skepsis blant mange av grunneierne. Etter hvert som man ble klar over at det ikke var snakk om verken fredning eller opprettelse av reservater, men derimot skjøtsel og vedlikehold av jordbrukslandskapet, ble skepsisen snudd til entusiasme. Planlegging av skjøtsel og aktiviteter tok til samme år, og i dag er 56 grunneiere med som deltagere i prosjektet. Steinssletta kulturlandskap favner 12 147 dekar, hvorav 75 prosent av arealet (37 bruk) ligger i Hole kommune og 25 prosent (19 bruk) i Ringerike kommune.

Nye driftsmetoder, mineralgjødsel og spesialisering har ført til at deler av det gamle kulturlandskapet ikke lenger blir drevet og gror igjen. Dette gjelder særlig gamle beitemarker. Disse kan imidlertid fortsatt ryddes og tas i bruk. På Steinssletta er det relativt få bruk med husdyr, og dermed blir det en oppgave å stimulere til aktiv landskapspleie i form av beitedyr. Skjøtsel av småbiotoper og mindre produktive områder som åkerholmer, åkerreiner, dammer, steingjerder o.l. er også viktig for å opprettholde kulturlandskapet og dets biologiske verdier.

Det er mange store gårder og gårdstun på Steinssletta. På et flertall av de 56 gårdsbrukene er det bygninger som har behov

for vedlikehold, og bygningsmessige tiltak er derfor viktig. Særlig gjelder dette bygninger som ikke lenger har en funksjon i gårdsdriften, men som ofte er viktige elementer i helheten i tunet, og som gjerne har en historie å fortelle. Bøndene innenfor Steinssletta kulturlandskap kan søke om midler til restaurering av bygninger, kulturminner, rydding av gammel kulturmark og andre tiltak. Siden 2009 er det gitt tilskudd til mer enn 60 prosjekter, hvorav et flertall gjelder istandsetting av gamle bygninger.

De siste 50 årene har kornåkrene overtatt det meste av jordbruksarealet på Steinssletta. Naturbeitemarkene og slåttingene er blitt færre, og dermed er biomangfoldet redusert og truet. For å ta vare på kulturlandskapet er det derfor satt i gang en rekke tiltak. Blant disse er rydding av gamle beitemarker og planting av blomsterenger.

Humlene tilbake på Steinssletta

Ensidig korndyrking har de siste ti årene gitt humler og bier vanskeligere levekår, og dermed trues det biologiske mangfoldet i kulturlandskapet. Nå er de livsviktige insektene på vei tilbake etter at bøndene har sådd store arealer med blomstereng innimellom kornåkrene.

En kartlegging av humlefaunaen på Steinssletta sommeren 2013 gav et nedslående resultat. I 2013 var det bare to

Støven er et kjært vårtegn i det åpne kulturlandskapet på Steinssletta. Den har status som «nær truet» nasjonalt.

åkerlapper i hele området hvor det ble dyrket pollen- og nektarproduserende vekster. Både på Lore og Ner-Stein var det en del humler og honningbier å se, men ellers var det tynt. Utvalget av humlearter var også beskjedent, med kun tre-fire av de mest vanlige artene.

I 2014 ble derfor humler og bier et prioritert felt for Steinssletta kulturlandskap. Som en prøveordning ble det gitt tilskudd for å så «blomstereng med pionerblanding» langs jordekanter, veikanter og bekkedar. Pionerblanding er en frøblanding som består av honningurt, vintervikke, raigras og blodkløver. 11 grunneiere sådde i alt 145 dekar av blandingen. Da blandingen blomstrer gjennom hele sommeren og langt ut på høsten, får humlene mulighet til å spise seg gode og mette før de går i vinterdvale.

Bakkehumle er rødlistet, men likevel den nest vanligste humlearten på Steinssletta i 2014 (bak mørk jordhumle og knepent foran Norges trolig vanligst humle: åkerhumle).

I slutten av juli 2014 ble fire av blomsterfeltene undersøkt for humler, bier og sommerfugler. På ett av feltene (innunder Steinsåsen) ble det funnet hele 13 av Norges 36 påviste arter av humler gjennom tidene. På de tre andre blomsterfeltene som ble undersøkt, var det et utvalg av de 13 humleartene som ble registrert ved Steinsåsen. 2014 var et «godt» insektår med mye sol og varme. 2015 var kaldere og våtere, men likevel ble tre nye humlearter registrert på Steinssletta (totalt 16). Dette skyldes høyst sannsynlig blomsterfeltene som ble sådd i 2014. Og bøndene vil være med: I 2015 sådde et titall grunneiere rundt 100 dekar blomstereng. I 2016 var tallene henholdsvis sju grunneiere og 62,5 dekar blomstereng, og det ble registrert 17 ulike humlearter. Det ble dessuten registrert honningbier på alle feltene både i 2014, 2015 og 2016.

Jordforbedring

På Steinssletta har man også fokus på jordforbedringstiltak. Pionerblanding har først og fremst en jordforbedrende effekt (at pollinerende insekter finner mat er en svært positiv bivirkning) – bl.a. går røttene dypt og løser opp jorda, slik at vann og luft transporteres bedre og lengre ned i jordsmonnet. Jordstrukturprøver tatt på Steinssletta viser stor forskjell på jord hvor det var tilsådd blomstereng, kontra kornåker. Dessuten er forekomsten av meitemark mye større i blomsterfeltene. Finner vi mye feit, fin meitemark i jorda, forteller det at vi er på god vei til å bygge opp en mer fruktbar jord med god struktur.

Steinssletta kulturlandskap ønsker også å lage et såkalt humusregnskap, noe som aldri tidligere er blitt utført i Norge. Humus er broen mellom det levende livet og mineralriket og dannes når plante- og dyrerester brytes ned. Humus spiller en sentral rolle i oppbyggingen av jordstruktur, vannlagringsevne, næringshusholdning og lagring av karbon, og har derfor stor betydning for å gjøre jorda egnet for plantevekst. Samtidig har den viktige klimareguleringsegenskaper. Et humusregnskap må gå over en periode på minst 10 år. Ved å analysere prøvene og legge dem inn i en database for vurdering og analyse, kan man lære mer om jordas liv og beskaffenhet.

Vipa finnes på Steinssletta der den legger egg kamouflert med gress på bakken. Tradisjonelt har det vært en kystfugl som ekspanderte kraftig i Norge. Nå oppgradert til «sterkt truet» nasjonalt.

Tornirisk hekker i kulturlandskap med busker, frukttrær, i hager og i heier. Her til lands er tornirisk en sommergjest. Den finnes i lavereliggende kulturlandskap på Øst- og Sørlandet, og hekker ellers spredt nord til Helgeland.

Sanglerke er hovedsakelig å finne som hekkefugl i det åpne kulturlandskapet. Endringer i jordbrukets driftsformer har vært problematisk for sanglerka, i tillegg til ulovlig jakt etter arten på kontinentet. Arten er en av de aller første trekkfuglene som kommer tilbake om våren. Allerede i slutten av februar dukker de første opp. Nasjonal rødliste: «Sårbar».

Alle foto: Kjersti Myrnes

Nær 100 fuglearter i Steinsvika

Da Steinssletta kulturlandskap begynte arbeidet i 2009, ble rydding av gamle og gjengrodde beitearealer i Steinsvika valgt som første hovedprosjekt. Målet var å restaurere kulturlandskapet og deretter få dyr på beite. Å bedre forhold for våtmarksfugl var også en viktig målsetting. Knappe to år etter at busker og kratt var fjernet i Steinsvika, registrerte man 91 ulike fuglearter i vika! Av disse befinner hele 18 seg på den norske rødlisten.

Steinsvika ligger i Steinsfjorden nordøst for den gamle kongsgården Stein. I vika var det strandengbeiter fram til rundt 1950. Etter den tid har arealene ligget brakk, og gjennom mange år hadde et vegetasjonsbelte vokst til på de tidligere strandengene. Grunneierutvalget i Steinssletta kulturlandskap engasjerte Viken Skog til å fjerne kratt og busker, og i juni 2010 var beitedyr på plass (skotsk høylandsfe, mohairgeiter og nærmere 150 sauer).

I 2011 var grunneierutvalget redd for at mye av vegetasjonen i Steinsvika ville komme tilbake. Det har ikke skjedd. Storfe og sauer har holdt den uønskete vegetasjonen nede.

Steinsvika er en betydningsfull lokalitet for våtmarksfugl og er i mange år blitt vurdert som verneverdig i nasjonal sammenheng. I 1997 tok Norsk Ornitologisk Forening (NOFs) lokallag i Hole og Ringerike initiativ til «Prosjekt Tirsdagsteltninger» for å skaffe faggrunnlag for miljømyndighetenes arbeid med verneprosessen for Nordre Tyrifjorden våtmarkssystem, som Steinsvika er en del av.

Hver tirsdag i perioden august 1997–august 1998 ble alle våtmarksfugler registrert og tallet på 31 lokaliteter i

Steinsvika sett fra låven på Stein. Det øverste bildet er fra slutten av 1940-årene og viser kulturlandskapet slik det ble opprettholdt med beiting i vika. Den grodde igjen med vierkratt og annen vegetasjon som ble tynnet ut i 2009–10. Bildet nederst er fra 2014.

Nordre Tyrifjorden-området. Den lokaliteten med desidert flest vannfugler gjennom året, viste seg å være Steinsvika. Dette til tross for at området var tilfrosset det meste av vinteren.

Ved å velge skjøtsel i den innerste delen av Steinsvika som første hovedprosjekt, ønsket Steinssletta kulturlandskap også å gjenskape raste-, beite- og hekeplasser for fugl knyttet til strandeng. I april 2011 ble NOFs lokallag i Hole og Ringerike ved Viggo Ree engasjert til å registrere fuglelivet i beitearealene og de øvrige delene av Steinsvika. Rees registreringsarbeid er blitt karakterisert som et pionerarbeid. I løpet av 20 registreringsdager mellom 21. april og 9. september 2011 ble det påvist i alt 91 ulike fuglearter, hvorav 18 rødlistede.

Ornitologene var litt skeptiske til å begynne med. De var redde for at stedegne arter ville få dårligere kår når så mye av vegetasjonen ble borte. Da en tilsvarende kartlegging av fuglelivet i vika ikke fant sted før skjøtselstiltakene, mangler man faglig grunnlag for å kunne sammenlikne den ornitologiske situasjonen før og etter. Ut i fra generell kunnskap kunne man imidlertid fastslå at flere arter tilknyttet åpent terreng, fikk bedre betingelser for næringsøk, hvile og hekking etter skjøtselstiltakene. Trane, storspove og vipe er jevnlig å se. Men noen arter er blitt skadelidende. Nattergal skal for eksempel ikke være påvist i Steinsvika etter skjøtselstiltakene.

Vil du vite mer om Steinssletta kulturlandskap, se www.steinssletta.no.

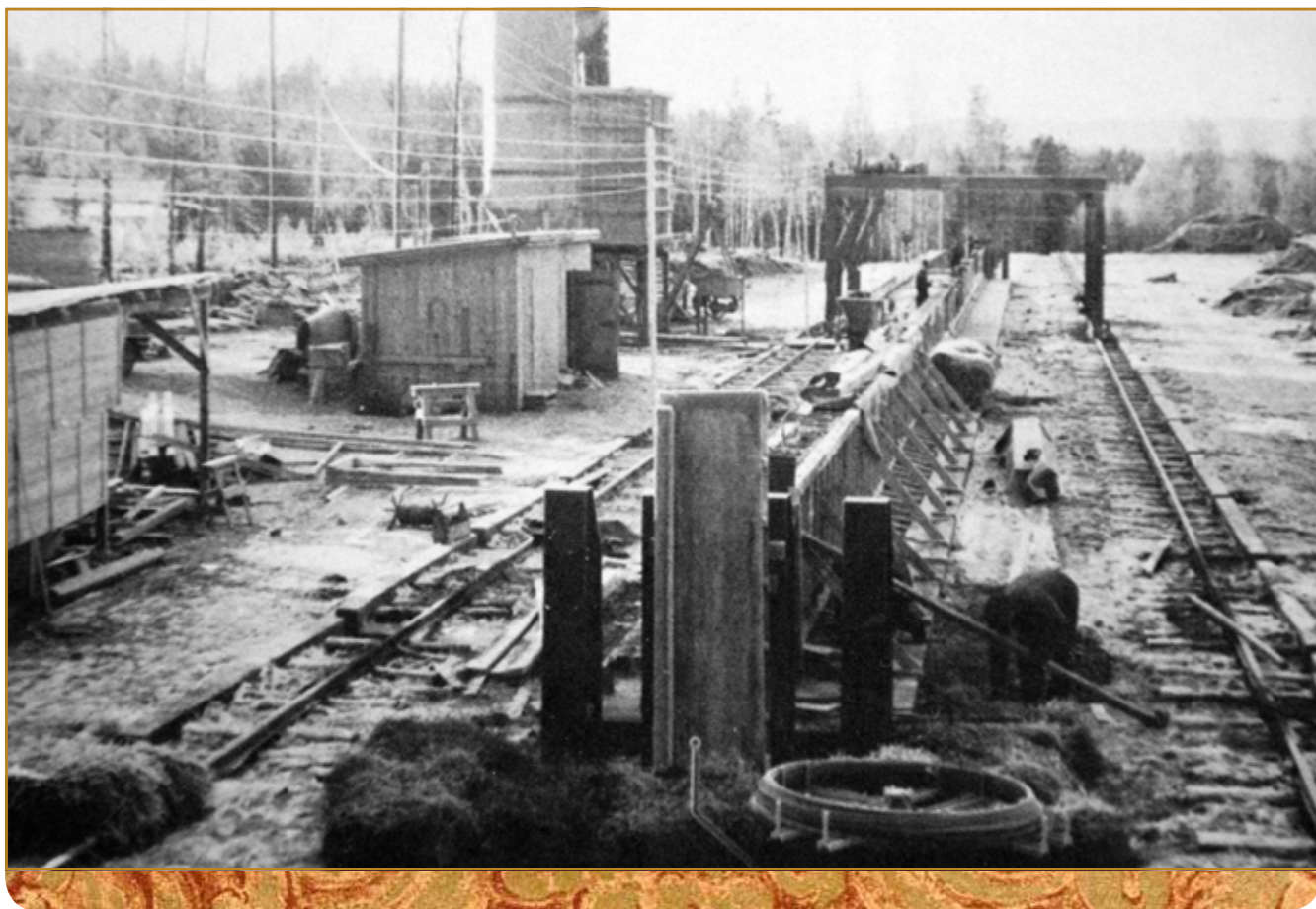
KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2014: Steinssletta – et utvalgt kulturlandskap. En rapport om virksomheten i årene 2009–2014. Utg. av Fylkesmannen i Buskerud, Landbruks- og næringsavdelingen. [Hønefoss].
- Bengtson, Roald og Olsen, Kjell Magne 2014: Kartlegging av humler og dagsommerfugler i blomsterfelt på Steinssletta i Hole i Buskerud juli 2014 (BioFokus-notat 2014-40). Utg. av Stiftelsen Biofokus. Oslo.
- Bengtson, Roald 2017: Kartlegging av humler og dagsommerfugler i blomsterfelt på Steinssletta i Hole i Buskerud 21. juli 2016. Oslo.
- Bjoreke, Kristina 2008/09: Stjerneområdet Steinssletta i Buskerud. Biologisk rapport.
- Olsen, Kjell Magne 2013: Insektundersøkelser på Steinssletta. BioFokus-notat 2012-23.
- Ree, Viggo 2012: Registrering av fuglelivet i restaurerte strandenger og øvrige våtmarksarealer i Steinsvika i Hole, Buskerud. Rapport fra Norsk Ornitologisk Forening til Fylkesmannen i Buskerud.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (født 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. Han skrev i perioden 1996–2013 Holes nye bygdebøker i seks bind og har forfattet en rekke lokalhistoriske artikler i Hefte Ringerike (redaktør 1992–95). I tillegg har han skrevet «Vang skole 75 år – skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992» (1992), Åsbygda skoles historie (1993), Osvald-gruppas historie på Ringerike (2000), Åskameratene U & IL's 75 års jubileumsberetning (2010), «Steinssletta kulturlandskap – en rapport om virksomheten 2009–2014» samt flere gårds- og slektshistorier.

Foto (øverst): Ukjent. Foto (nederst): Oscar Puschmann / Skog og landskap

Anleggets utvikling fra 1961 er imponerende!

De første årene i Spenncon – et utrolig industrieventyr

Det skjedde en imponerende industriutvikling på Hensmoen på slutten av 1900-tallet.

Bedriften, som lokalt kalles «Spennbetongen», ble landets største og var i flere tiår dominerende i utviklingen av betongelementbransjen her i landet.

Det følgende er en beretning om de første 40 årene.

Sven Alexander

Bedriften ble startet av barn-
domsvennene Tor B. Aslaksrud
og Helge E. Tronrud sammen
med en tidligere kollega av Helge,
Oscar Semb. De var dristige unge menn
i slutten av 20-årene som hadde mot til
dette. Det ble en rivende utvikling. Det
første året var det fem ansatte, og 20–25
år senere var det 250 ansatte på Hens-
moen. Det ble også etablering av datter-
bedrifter rundt i landet, med et totalt an-
tall ansatte på 850. Bedriften var i flere
tiår dominerende i bransjearbeidet og
ledet an i utviklingen av nye produkter

og forbedrede dimensjoneringsmetoder.
Spenngruppen, som var fellesbetegnelse
for alle bedriftene, sto da for 50 %
av produksjonen av betongelementer i
Norge. Bedriften ble solgt ut av landet
i 1989, og siden er den blitt kjøpt og
solgt mellom flere internasjonale aktø-
rer. Denne historien går frem til slutten
av 1990-årene.

Starten

Det var i 1961 at karene startet firmaet
Forspent Betong AS, stiftelsesdatoen
var 13. juni. De måtte snart bytte navn,

for navnet de hadde valgt, var alle-
rede registrert. Det ble da Østlandske
Spennbetongindustri AS. I protokollen
fra konstituerende generalforsamling
står det at Tor Aslaksrud er ansatt som
daglig leder, med en årslønn på 25 000
kroner.

Det var nok ingen tilfeldighet at valget
falt på Hensmoen som plassering for
bedriften: Nærhet til grusforekomster,
nærhet til jernbane, mulighet for dis-
triktsutviklingsmidler og – sist, men
ikke minst – Tor og Helge var Hønefoss-

gutter. De hadde begge avsluttet sine
ingeniørstudier ved University of
Durham i England noen år tidligere. På
dette tidspunkt var det ikke noe industri-
område på Hensmoen, det hele startet
faktisk opp på tomt midt inne i skogen
i daværende Ådal kommune. Veien inn
til fabrikken var så dårlig at bilene som
skulle levere sementen, av og til nektet å
kjøre! Når dette hendte, måtte ledelsen
kontakte kommunen og fortelle at pro-
duksjonen måtte stoppes dersom ikke
noe ble gjort! Da tok det aldri lang tid
før det kom en veihøvel.

De første produktene fra fabrikken på
Hensmoen var spalteplank, små broer
for skogsbilveier, søyler, bjelker og for-
skjellige typer plater. Vinteren 1961–
1962 måtte produksjonen stoppes noen
uker i den kaldeste perioden, bedriften
var fortsatt bare en spennbenk under
åpen himmel med et betongblandeverk
ved siden. I løpet av 1962 ble det støpt
søyler og bjelker til egen fabrikk, så
omsider fikk man vegger og tak rundt
spennbenken. Nå kunne man for alvor
starte produksjon for salg, og den første
ordren var syv spennbetongbjelker til
Follum fabrikk. Omsetningen det før-
ste året var 342 000 kroner. Den første
ordren på over en million kroner kom i
1966, og det var en kjempekontrakt den
gangen. Oppdraget var ordre nummer
144, og prosjektet var Skinnssenteret på
Økern. Bygget er fortsatt i bruk til sitt
opprinnelige formål.

Veksten

Det var allerede i siste halvdel av
1960-årene at bedriften begynte å vokse
for alvor. Fabrikshallen, hall 1, hadde
1 000 m² produksjonsareal, det ble for
lite etter hvert som produktspekteret og
ordretilgangen økte. I 1966 ble hall 2
bygget, den var på 1 500 m². Det gikk
nok ofte litt fort i svingene. Det går en
historie om at en gang Aslaksrud kom
for å sjekke arbeidet med fundamentene
til hall 2, hadde snekkerne litt dårlig
tegningsgrunnlag. Da lagde Aslaksrud
tegningen i snøen med en kjepp, men da
våren kom, var tegningen borte.

Utviklingen fortsatte i et ekstremt tempo.
Allerede i 1971 sto hall 3 ferdig, og to
år senere ytterligere to nye haller, så nå
var totalt produksjonsareal blitt 6 500 m².

Anlegget ved 25-årsjubileet i 1986.

Hall 3 var i likhet med hall 2 øremerket
for produksjon av slakkarmerte elemen-
ter. Hall 4 var en ren serviceavdeling
med sveiseverksted og snekkerverksted.
Hall 5 var den hallen hvor det nå skulle
produseres spennbetong. Elementene ble
stadig større, så spennbenkenes kapa-
sitet, traverskranenes kapasitet og plassen
generelt ble etter hvert for liten i hall 1.
Fortsatt var det ikke mer enn ca. ti år si-
den det første spadestikket ble tatt. På
disse få årene hadde man bygget opp en
betydelig bedrift i lokalmiljøet, og mer
skulle det bli.

Fra 1972 til 1974 doblet omsetningen
seg igjen, og var nå oppe i 57 millio-
ner kroner med 150 ansatte. Bedriften
begynte å gjøre seg bemerket over hele
kongeriket, og det var utallige avisar-
tikler landet rundt om forskjellige pro-
sjekter, og med omtaler av Østspenn
og dens ledere med titler som «Ung-
dommelig pågangsmot gav betyde-
lig industrivirksomhet», «Østlandske
Spennbetongindustri A/S – jubileum i
ekspansjonens tegn» (det var 10-årsju-
bileeet), og til og med i utlandet: «Øst-
spenn runs a well-rounded business»
(det amerikanske tidsskriftet Concrete
Products).

Alle hallene har en kranbane i forlen-
gelsen av hallen for lagring av elemen-
tene før de transporteres til byggeplass.
Det ble behov for mer lagerplass, så
det ble bygget en kranbane ved siden
av hall 5 som fikk navnet kranbane 6.
Omsetningen økte stadig, og allerede i
1977 ble det igjen tid for å reise et nytt

bygg, denne gangen øremerket for pro-
duksjon av hulldekker. Den ble døpt
hall 11 og ligger uten tilknytning til de
øvrige hallene. Videre ble det bygget
et velferdsbygg på 600 m² med kantine
med plass til 200 mennesker, gardero-
ber, dusjer, badstue og alt annet som
hører til et slikt bygg. Det ble også laget
egne fasiliteter for kvinnelige operatø-
rer som var noe helt nytt i bransjen. Be-
klageligvis er det bare sporadisk det har
vært bruk for disse fasilitetene – det er
ikke mange kvinnelige operatører. Det
ble noe senere bygget en ny hall inntil
hall 11, som ble hall 10.

Denne veksten førte selvfølgelig til en
stadig økning av arbeidsstokken på alle
nivåer. I 1979 var det så trangt i kontor-
lokalene, som var et tilbygg til hall 2, at
ingeniørene måtte sitte i døråpningen
med sine tegnebrett! Også rom hvor det
ikke var dagslys måtte tas i bruk. Beho-
vet for et administrasjonsbygg var der-
med åpenbart, og innflyttingen skjedde
27. desember 1980. Det ble det siste
større bygget som ble reist på en stund.

Det verserer et utall med historier om
pussige episoder, som for eksempel en
gang da man hadde levert inn et an-
bud, og Tronrud reiste på kontraktfor-
handlingsmøte. Til slutt kom man til
pruterunden, og det ble antydning at pri-
sen var i høyeste laget. Da spilte Helge
litt enfoldig og spurte om det var så at
man kunne forandre prisen – vi hadde
jo gitt et bindende tilbud? Joda, det var
greit, bekreftet kunden. «Da er det 10 %
opp!» sa Helge, og slik ble det.

Det hendte man var litt for optimistisk med tanke på fremdrift. Det var et prosjekt i Østerdalen, hvor man ikke rakk å støpe bjelkene raskt nok. Man monterte et par-tre bjelker hver gang man hadde noen ferdig. Til slutt ble byggherren lei av at montørene kom og dro igjen, og under ett slikt montasjebesøk tok han bilnøkklene fra montasjesjefen. Han gjorde det helt klart at nøklene ville han ikke få tilbake før montasjen var avsluttet! På Hensmoen ble det da støpt bjelker hele helgen for å kunne frigjøre gisset!

25-års jubileet

I 1986 var det 25-års jubileum. Det var to stolte industriherrer som planla jubileet, og det ble virkelig slått på stortrommen. Stoltheten, som var vel fortjent, kommer tydelig frem i tittelen på jubileumsskriftet: «Suksess i betong». Det var en rekke arrangementer i løpet av en hel uke. Mandag morgen den 29. juni ble det satt opp en buss fra Oslo for deltagere på et faglig seminar på Sundvolden Hotel, med servering av «fly-frokost» på turen over Sollihøgda. Paleet P-hus like ved Oslo Sentralstasjon var da under montasje av Østlandske Spennbetong, og tilfældigheten ville at akkurat da bussen skulle passere, måtte trafikken stoppes fordi et stort takelement måtte svinges ut over gaten. Da var det at bussjåføren kunne ta mikrofonen og beklage forsinkelsen, samtidig som han forklarte årsaken.

Det var 180 deltagere på seminaret, og forelesere var arkitekter, professorer og ingeniører fra inn- og utland, samt et par egne ansatte. Gjestene var Østspenns kunder, samt personer fra ingeniør- og arkitektkontorer og professorer fra høyskoler og universiteter. I en av pausene var det rigget til med et hulldekk i en prøverigg på en trailer utenfor hotellet, hvor hulldekkenes utrolige elastiske egenskaper ble demonstrert for deltagere. På forhånd var det beregnet og tegnet ut et diagram som viste hvor stor nedbøyning man kunne forvente for økende laster. Under prøven ble lastnedbøyningsdiagrammet plottet etter hvert som lasten økte. Overensstemmelsen var (heldigvis) svært god.

Onsdag formiddag var det avduking av et monument Østspenn hadde fått laget til seg selv, og om kvelden var det VIP-middag med alle de viktigste forretningsforbindelsene. Det ble en fest

som varte langt ut i de små timer. På fredagen var det fest for alle ansatte med ledsagere, til sammen ble det 380 feststemte deltagere! Det var velkomstdrink og janitsjarmusikk på plenen foran hotellet før den store middagen, som ble avsluttet med underholdning med Hege Schøyen. Etterpå var det dans! I sannhet en stor dag for alle!

Omsetning i jubileumsåret var ca. 170 millioner kroner for fabrikken på Hensmoen, og det var 250 ansatte. Spenngruppens omsetning det året var 530 millioner kroner, og gruppen hadde en markedsandel i Norge på 50 %.

Sosiale aktiviteter

Det har alltid vært et livlig sosialt liv på «Spennbetongen». I 1985 ble første utgave av «Spennstikka» trykket, som var et informasjonsblad for alle ansatte. Bedriftsidrettslaget ble stiftet allerede i 1970, og det var ikke få idrettsgrener som etter hvert kom i gang: fotball, håndball, skyting, tennis, bowling og langrenn. Idrettslaget arrangerte også fotturer. Østspenn har i mange år hatt deltagere i Holmenkollstafetten, Ringiermaraton, Den store styrkeprøven og Grete Waitz-løpet. Bridge har alltid vært en stor interesse for mange ansatte med jevnlig bridge-turneringer og høytidelige premieutdelinger.

Familiedagen var en stor begivenhet hver sommer, ett år ble det sågar satt opp et veteranog fra Hønefoss til

På Harald Hauges maleri fra 1986 ser vi (fra venstre) gründerne Tor B. Aslaksrud, Helge Tronrud og Oscar Semb.

Utsmykningen ved kontorbygningen var Østspenns gave til seg selv ved 25-årsjubileet. Kunstneren er Johannes Block Hellum.

Hensmoen for deltagere. Her var det leker for barna og servering av brus og pølser. Barna syntes naturligvis at det var stor stas å få lov til å sitte i store hjullastere eller lastebiler. Om vinteren ble det arrangert pilkekonkurranser, alltid med god deltagelse, uavhengig av værforhold. Men det meste av utendørsaktiviteten fant selvfølgelig sted om sommeren. Det kunne være buss-turer med besøk på byggeplasser og av og til kombinert med en båttur på Oslofjorden. Bedriften har også sørget for leieavtale med en del hytteiere, og hyttene er stilt til disposisjon for de ansatte. Det er mange som har gode ferieminner fra disse hyttene.

Foto: Sven Alexander

Produktene

De vanligste produktene var det en selvfølge man måtte ha i produktspekteret: Søylar, bjelker, veggelementer samt dekkeelementer var de viktigste. Men det kan ikke bli noen stor suksess dersom man lager det samme som alle andre. En av grunnene til suksessen var nok gründernes vilje til å ta opp nye produkter, svært ofte ved å inngå lisensavtaler. HP-skallene var et slikt produkt der HP står for hyper-paraboloide. Det vil si at tverrsnittet er parabolisk, og lengdesnittet er en del av en sirkelbue. Dette er et takelement, men det er et relativt kostbart tak, så økonomisk sett ble det aldri noe stort produkt. Skallene er best synlig der de er brukt som plattformoverbygg på Oslo sentralstasjon.

LN-hallen, som var et lisensprodukt fra det danske firmaet Larsen og Nilsen, var et meget vellykket og lønnsomt produkt i mange år. Systemet består av stående, bærende veggelementer og takelementer som spenner fra vegg til vegg. Det armeres og støpes ut i knutepunktet mellom veggelementene og takelementene, slik at stabiliteten på hele bygget fungerer som en pappeske som er snudd opp-ned. Takelementene kalles for Pi-plater fordi tverrsnittet kan minne om den greske bokstaven π . Det finnes LN-haller i de fjerneste avkroker i landet, også på Hensmoen er det en del. Årsaken til suksessen med dette produktet er selvfølgelig at det var en relativt billig industrihall.

Pi-platene er slakkarmerte elementer som har en maksimal spennvidde på 16,7 m. Bredden er 2,4 m. Det ble etter hvert åpenbart at det var behov for en tilsvarende takplate med større spennvidde, og det førte til at Østspenn introduserte et element som kalles SDT. Bokstavene står for saltaksformet dobbel T. Tverrsnittet er altså som to T-er

HP-skall som «baldakin» ved kontorinngangen.

HP-skall som plattformoverbygg på Oslo sentralstasjon.

ved siden av hverandre (svært likt Pi-platen), også denne platen er 2,4 m bred. Disse hadde spennvidde på helt opp til 25 m. Østspenn var alene om dette produktet i Norge og kunne skumme fløten av markedet i et par år før konkurrentene kopierte det.

Til dekker (gulv) hadde det vært vanlig å bruke DT-elementer, som er helt tilsvarende SDT, men uten fall. Disse elementene har en spennvidde på inntil 24 m. Ulempen var at platetykkelsen bare var 50 mm, noe som førte til at det alltid måtte legges påstøp på gulvet. Omkring 1977/78 ble hulldekker introdusert på det norske markedet, og de er i dag dominerende som etasjeskille, enten bæresystemet er stål eller betong. Hulldekkene leveres med høyder fra 200 til 500 mm og har en maksimal spennvidde på ca. 20 m. Det gir stor fleksibilitet i innredningen av lokalene. Her trengs det heller ingen påstøp, kun

et avrettingslag med selvtjevne masse. Elementene har stor bæreevne, og utformingen gir store besparelser i forbruk av både betong og armering og blir derfor også en svært økonomisk etasjeskiller. Hulldekkene har også mye høyere brannklasse enn DT-elementene.

Av elementer til landets infrastruktur må selvfølgelig brobjelker nevnes. Helt siden starten i 1961 var det innledet et samarbeide med Buskerud Vegvesen som førte til utvikling av spesielle brobjelker. Det var to tverrsnittstyper, enten som en I, eller som en omvendt U. Elementene ble lagt tett inntil hverandre som lameller, og dannet en hel plate. Dermed kunne trafikken slippes på umiddelbart, så kunne man senere, når det passet, stoppe trafikken noen timer for å legge på et slitelag av asfalt. Disse brobjelkene er siden videreutviklet i Vegdirektoratets bruhandbok.

LN-hallen var et viktig produkt i mange år. Den ble laget på lisens for firmaet Larsen og Nilsen.

Foto: Sven Alexander

Foto: Sven Alexander

I 1972 ble det satt i gang prøveproduksjon av 20 000 betongsviller. Etter denne «ildåpen» ble det inngått en langtidskontrakt med NSB som senere er forlenget flere ganger. Spenncon Rail, som nylig er skilt ut fra Spenncon, er nå landets eneste produsent av betongsviller.

Andre infrastrukturprodukter er tunellføringer, støttemurer, støyskjermer samt underganger av forskjellige typer.

Det foregikk hele tiden en produktutvikling på Hensmoen. I tillegg til nye anvendelser av eksisterende elementer og nye elementtyper, gjaldt utviklingen først og fremst produksjonsutstyret: nye låsmekanismer for enkelte former, bukker for oppheng av armeringsbur, rigger for å snu elementer som måtte støpes opp-ned etc. Det ble utviklet en hattebjelke i betong for å konkurrere med stålbjelker. Det ble uttalt av en professor som overvar en av prøvene: «Dette er naturstridig!». Det var også en utvikling av knutepunkt detaljer som skulle både gjøre montasjen enklere og gjøre forbindelsene mer diskrete. Den mest vellykkede av disse kalles BSF, som markedsføres som «den usynlige konsoll». Patentet innehas nå av en bedrift i Åndalsnes, og produktet brukes over hele verden.

Bransjearbeidet

I begynnelsen av 1960-årene var prefabrikasjonsbransjen i sin barndom, og kun en del enkle systemer var blitt utviklet. Utviklingen skjøt fart i løpet av 60-årene, og prefabrikkerte boligblok-

ker, industribygg og mindre kontorbygg begynte å bli vanlig. Etter hvert som bedriften vokste, ble den relativt dominerende i bransjen. Rimeligvis ble derfor bedriftens ledere og en del ansatte involvert i Betongelementforeningen. Allerede i 1968 satt en av lederne i foreningens styre, og Spenngruppen var aktiv i forskjellige komiteer.

Etter hvert engasjerte man seg også i Norsk Betongforening, som var dominert av entreprenører og rådgivende ingeniører. Norsk Betongforening var en aktiv arrangør av kurs, og etter hvert fikk man dreid det slik at det ble en god del kurs som omhandlet betongelementkonstruksjoner. Det var i stor grad personer fra elementbransjen som foredro om elementer, og Spenngruppen bidro med mer enn halvparten av de faglige foredragene. Ved disse kursene ble det alltid delt ut kompendier fra hver enkelt foredragsholder, og etter hvert hadde man en fyldig samling med relativt avansert teknisk faglitteratur.

I Betongelementforeningen fant man ut at man burde gjøre noe ut av dette, spesielt fordi hele bransjen ble sett på med en viss skepsis og arroganse fra det etablerte teknisk-faglige miljøet i landet. Derfor ble i 1986 alle disse tidligere kurskompendiene samlet, redigert og satt sammen i hefter. Heftene ble samlet i en ringperm, som så ble utgitt med tittelen Konstruksjonshåndbok for betongelementer. Det ble en stor suksess. Imidlertid står ikke utviklingen stille, så det ble etter hvert behov for revisjon av

Foto: Sven Alexander

Man kan undre seg over at det virkelig er behov for alle hulldekkene!

Foto: Ole Krostrand

Det var «voksne» transporter i blant.

Foto: Spenncons arkiv

Kjellstad mast: For disse lysmastene var transporten en utfordring.

Bromontasje over Tinnåa ved Notodden med bjelkelameller. Legg merke til at kranene kan kjøre ut på de nylig monterte spennene uten at det er lagt påstøp eller asfalt.

disse heftene. Da tok man det hele ett skritt videre og utga det som en serie med bøker, med fellesbetegnelsen Betongelementboken. I 1990-årene kom det ut en ny bok omtrent hvert eneste år. Til sammen er dette nå bortimot 1 500 sider med relativt avansert teknisk litteratur. Bøkene er ved hvert nytt opplag blitt ajourført i henhold til ny kunnskap og nye standarder. Disse bøkene er unike, det er ingen land som har noe tilsvarende. De benyttes i undervisningen på høyskoler og universiteter i Norge, Sverige og Danmark. I hver eneste en av dem er en eller flere Spenncon-ansatte listet som bidragsytere.

I 1980- og 1990-årene skrev ansatte i Spenngruppen tekniske artikler i fagpressen og ble helt dominerende i utviklingen av faget og produktene. En litt artig historie fra den tiden: Det foregikk en intens diskusjon om hvorledes konsoller skulle beregnes og armeres. De dominerende i denne diskusjonen var noen av landets mest kjente rådgivende ingeniører. Da var det at en av gruppens ansatte skrev et innlegg i debatten, forklarte hvordan det ble gjort i Spenngruppen og hvorfor. Siden kom det ikke noen flere innlegg om temaet!

Man fikk også til noen publikasjoner i Norsk Betongforenings publikasjonsserie, som hadde en høyere status enn det som kom fra Betongelementforeningen. Dette var også en viktig del av synliggjøringen av prefabrikasjonsbransjen. Arbeidet som ble nedlagt for betongfaget, har ført til at tre

Spenncon-ansatte er æresmedlemmer av Norsk Betongforening, av totalt 36 æresmedlemmer utnevnt i løpet av de siste 62 årene.

Det var mye hemmelighet mellom produsentene de første årene. Denne holdningen var selvfølgelig svært uheldig. Det gjaldt å heve hele elementbransjens kompetansenivå. Østspenn ledet an i utviklingen med å få til åpenhet i bransjen. Første gang et av Norsk Betongforenings medlemsmøter ble arrangert på en elementbedrift var omkring 1980, og bedriften var Østspenn. Aldri, verken før eller siden, har det vært så mange elementfolk på et møte i Norsk Betongforening! Noen år senere, i forbindelse med et vanlig kurs om betongelementkonstruksjoner på Sundvolden Hotel, var det en seanse om kvelden med tittel: «Slik gjør vi det», der alle foredragsholdere var fra Østspenn. På forhånd døpte resten av bransjen dette til «Komikveld med Østspenn».

Etter hvert ble det et bedre samhold i bransjen, og man innså at konkurrentene var stål, tre og plass-støpt betong. Det ble viktig å utdanne arkitekter og rådgivende ingeniører til å bruke betongelementer, men det var ikke så enkelt. De rådgivende ingeniørene den gang ønsket ikke å lære seg å bruke betongelementer. Da kundene ønsket elementer av økonomiske grunner, ble det helt avgjørende for elementbedriftene å bygge opp sine egne konstruksjonsavdelinger.

Foto: Ane Bekkhus

Brobjelker brukt til å lage lokk over E18 ved Sjølyst.

Foto: Spenncons arkiv

De «vridde» platene i innkjøringene til parkeringshuset på Fornebu var en utfordring.

I begynnelsen av 1990-årene startet utviklingen av de felles europeiske standardene. Her var det også viktig å være med for å ivareta betongelementbransjens interesser. Det var selvfølgelig personer fra elementbransjene i andre europeiske land med på dette. En viktig erfaring fra deltagelsen i internasjonalt arbeid var at vi nordmenn er like dyktige som en hvilken som helst annen nasjon. Andre nasjoner har riktignok spisskompetanse på enkelte områder, og denne kan man lære av og ta med seg hjem.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aasnæss, Paul 1986: Suksess i betong. Jubileumshfte for Spenncon. Kongsberg Trykk A.S.
- Betongprodukter nr. 2 1986.
- Byggaktuelt nr. 3 1986 og nr. 3 1988.
- Byggeindustrien 6.5.1986 og 1.10.1986.
- Byggenytt nr. 7 1986.
- Ingeniørnytt nr. 27-28 1988.
- Spennstikka, bedriftsavis for Spenncon, deriblant nr. 1 1985; nr. 1 og 2 1986; nr. 1 1990; nr. 3 1991; nr. 1 og 3 1992. De fleste artiklene står uten forfatter.
- Aftenposten 13.12.1988.
- Drammens Tidende og Buskeruds Blad 22.5.1986.
- Fremtiden 26.3.1987.
- Ringerikes Blad 11.3., 21.5., 12.6. og 14.6. 1986; 26.3. og 17.8. 1987; 2.1.1988; 10.1.1990 og 31.10.1992.

FORFATTEROMTALE

Sivilingeniør Sven Alexander er født i 1939 og fullførte sin ingeniørutdannelse i USA i 1962. Etter noen år som konstruktør ved brokontoret til et jernbaneselskap i USA, ble han ansatt i Østspenn i 1966, hvor han ble til 2003. Det meste av tiden som konstruksjonssjef, de siste årene som utviklingssjef. Siden 2003 har han drevet sitt eget firma. Han har mottatt Betongelementforeningens hederspris og er æresmedlem av Norsk Betongforening.

Kistene i krypten i Norderhov kirke.

Er det Anna som ligger i krypten?

Det er flere tegn som tyder på at vår lokale heltinne fra 1716, Anna Colbjørnsdatter, ikke er gravlagt i Norderhov kirke.

Frank Tverran

Anna Colbjørnsdatter var prestekone på Norderhov og gift med sogneprest Jonas Ramus. Ramus hadde flere kvaliteter, blant annet som vitenskapsmann. Han var betydelig eldre enn Anna, var syk i 1716 og døde allerede i 1718. Anna døde i 1736, og historien vil ha det til at de to er gravlagt i hver sin kiste i krypten under Norderhov kirke.

Michael Johan Færden

Boka *Kampene paa Hadeland og Ringerike i 1716* (Færden 1909) er en relativt liten bok på 50 sider som ble utgitt lokalt

i Hønefoss. Det har ikke vært mulig å finne selve boken, men den ble gjengitt som serie i Ringerikes Blad i løpet av 1910. Her avsløres spennende detaljer omkring Anna Colbjørnsdatters død.

Boken omtaler i sin helhet, slik tittelen antyder, kampene på Hadeland og i Norderhov under Karl XII's invasjon i Norge våren 1716. Men her har også Michael Færden fått med en del interessante opplysninger om Anna Colbjørnsdatter. Michael Færden var sogneprest i Norderhov fra 1891 og fram til sin død i 1912.

I 1870- og 1880-årene tilhørte Færden en høykirkelig elitegruppe som hadde atskillig innflytelse på den kirkelige og allmenne opinion, ikke minst ved at den fra 1877 offentlig samlet seg rundt det nystartede *Luthersk Ugeskrift*. Her var Færden medredaktør fra 1881 til tidskriftet gikk inn 1893. Han fulgte også med interesse utviklingen i svensk kirkeliv, og i 1880-årene rapporterte han til norske geistlige lesere om de store svenske prestekonferansene. Dette var en viktig bakgrunn for 1890-årenes norske prestekonferanser, som i sin tur førte frem til opprettelsen av Den nor-

ske kirkes presteforening i 1900. Ifølge Preben Lauritz Johannessen ved Ringerikes Museum skal sogneprest Færden ha vært en historisk kilde som har vist seg ganske etterrettelig. Hans bakgrunn som forfatter og redaktør gir oss også en slik indikasjon (Amundsen 2009).

Færdens analyse

Færden gir en god analyse av situasjonen før og under trefningene på Norderhov. Han reduserer imidlertid Anna Colbjørnsdatters betydning og underbygger sine påstander med gode kilder og logisk argumentasjon. Etter at Anna Colbjørnsdatter hadde blitt en nasjonal heltinne, skal hennes antatt siste hvilested i Norderhov kirke ha blitt et alminnelig valfartssted. Men ifølge Færden er det svært tvilsomt om det var hennes jordiske levninger som lå der.

Det var mange og troverdige vitner som mente at hun, i tråd med det som var alminnelig skikk hos familier med eget gravkapell, har villet "hvile hos sine Fædre" i slektens gravkammer. På den tiden var skikken at man ikke lot seg begrave ved sin manns side, men på slektens gravsted. Som en følge av denne skikken lot Annas datterdatter, Anna Larsdatter, sitt lik føre til Norderhov for å bli bisatt i Ramusenes gravkammer. Denne skikken varte lenge, særlig hos Fredrikshaldfamiliene. Derfor lot, så sent som i 1837, daværende sorenskriver Lundes hustru, som tilhørte Wiel-familien på Fredrikshald, sitt lik føre fra Nes i Hallingdal for å bli bisatt i Wielenes familiegrav ved Prestbakke kirke.

Det var mange grunner som kunne få Anna til å følge denne skikken. Hennes siste leveår på Norderhov hadde, til tross for hennes rikdom og makt, vært fulle av sorg og savn. Hennes mann Ramus var i sine siste år så full av giktmerter at han måtte ha to menn til å støtte seg. Samtidig begynte han også å bli surrete i hodet. Men enda tristere var hennes skjebne som mor: Hun overlevde alle sine barn. Før sin død hadde Anna Colbjørnsdatter fått støpt en minneplate som skulle stå over gravkammeret til familien i Norderhov kirke. Den hadde følgende innskrift: "Her hviler salig i Herren Magister Jonas Ramus, Fordums Sogne Prest Til Norderhous Menigheder som med sin Hustru Anna Colbjørnsdatter hafde

Anna Colbjørnsdatter malt av Johan Gørbitz på begynnelsen av 1800-tallet som kopi etter maleri av ukjent kunstner ca. 1700.

ANNA COLBJØRNSDATTER (CA. 1667–1736)

Hun kom fra en storgård i Sorum på Romerike, der den mannlige delen av slekten hadde lange tradisjoner som medlemmer i presteskap og øvrighet. Alt som femtenåring i 1682 ble hun gift med magister Jonas Ramus (1649–1718), som på 1680-tallet var personellkapellan under Annas far, sogneprest Colbjørn Torstensson (–1720), i gamle Sorum kirke.

I 1690 ble imidlertid ektemannen utnevnt til sogneprest i Norderhov kirke, hvoretter familien flyttet til Norderhov på Ringerike, der de bosatte seg i gamle Norderhov prestegård. De hadde da barna Ole (1683–1714), Daniel (1684–1727), Johanna (1685–1717), Christian (1686–1714) og Anna Sophie (1687–1722), som alle var født på Sorum og dør før henne. Sønnen Daniel rekker imidlertid å bli prest selv, og han overtar som sogneprest til Norderhov da ektemannen dør i 1718. Han dør imidlertid ugift alt i 1727, slik at Anna også arver han. Datteren Anna Sophie blir imidlertid gift og får et barn, Anna Larsdatter (1717–1791), som siden arver det hele etter sin bestemor Anna Colbjørnsdatter (Wikipedia).

Se også: Holck, Per: Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus i Norderhov kirke. I: Heftet Ringerike nr. 75 (2003): 48–64.

disse barn: Ole Ramus, Daniel Ramus, Johanna Ramus, Christian Ramus, Anna Sofia Ramus."

Flere kilder

Jernplaten som dekket gravkammeret var 2,17 x 1,40 meter og 9 cm tykk. Når hun så ettertrykkelig stengte Ramusenes gravkammer, tyder mye på at det var hennes mening at det også skulle være lukket for henne selv. Hun har nok allerede den gangen tenkt seg et annet gravsted for sin egen del. I motsatt fall ville hun ha ventet med minnesmerket til etter sin egen død for å ha tatt med at hun også ville der. Teorien støttes også av den muntlige overleveringen fram til slutten av 1800-tallet i de familiene som kjente forholdene best. Derfor hadde det i Tandbergfamilien på Nærstad alltid stått som en historisk kjensgjerning at Anna Colbjørnsdatter ble bisatt på Fredrikshald.

Den samme overlevering ble fastholdt på Østre Hønen som var nabogården til prestegården. Begge disse gårdene hadde vært i samme familie fra 1716 og fram til sogneprest Færden skriver sin bok. Et medlem av familien på Østre Hønen, fru Mathea Bjørnstad som var født på Hønen i 1902, unlot aldri å protestere kraftig hver gang hun hørte noen sa de hadde vært i kirkekjelleren på Norderhov og sett Anna Colbjørnsdatter. Mathea var bare to slektsledd fra Anna: mor og bestemor. Og begge disse hadde hun kjent. Dette er derfor et troverdig vitne.

Michael Færden malt av Jacob Sømme til Norderhov kirke. Maleriet befinner seg på Ringerikes Museum.

Det kan også nevnes at en eldre mann som i 1950-årene guidet en skoleklasse fra realskolen nede i gravkjelleren, tok forbehold mot historisk bedrag ved å si: «Ja, de sier det skal være Anna Colbjørnsdatter, men det er ikke henne.» Professor Ludv. Daae (1834–1910) sier: «Anna døde den 26. Juli 1736 og blev begravet i Kjelderer under Nordehovs Kirke, men hendes Kiste er forlængst blevet borttaget derfra». Som professor i historie vil vi anse hans kilder som svært gode, idet han fremstiller dette som en historisk kjensgjerning.

Til slutt kan Annas antatte kiste i krypten stå som et sterkt vitnesbyrd om at det *ikke* var hennes kiste eller hennes lik som ble funnet i 1834 ved åpningen av det gamle gravkammeret utfra følgende opplysninger: På denne tiden kom myndighetene med forordninger for å redusere bruken av luksus, for eksempel sølvblikk, på kistene til fornemme folk. Bakgrunnen var at kister med sølvblikk ble gravet opp og sølvet stjålet.

I to søknader av 28. og 30. juli 1736, skrevet av datterdatteren Anna Larsdatter, blir det allikevel søkt om dispensasjon fra datidens strenge luksusforordninger: «Liiget maa nedlægges og i Kisten klædes udi Nettetud samt Kisten at være beslagen med Blik». Søknaden ble allernådigst innvilget.

Ved åpningen av Ramusenes gravkammer viste det seg imidlertid at den kisten man antok var Annas, ikke hadde beslag av sølvblikk og at liket lå i alminnelig lerret og ikke i nettduk.

Nyere undersøkelser

Professor Per Holck tok i 2002 initiativet til en gang for alle å få fastslått om det er ekteparet Ramus som ligger i krypten. En

Foto: Frank Tverran

Norderhov kirke i fugleperspektiv.

prosjektgruppe fra distriktet søkte derfor i 2003 om tillatelse til å ta DNA-prøver fra nålevende etterkommere av Anna Colbjørnsdatter for sammenligning med DNA-prøver fra krypten i Norderhov. Men menighetsrådet i Norderhov motsatte seg ethvert inngrep som medførte at det ble tatt fragmenter fra de to likene.

I sin konklusjon på de vitenskapelige undersøkelsene sier Holck: «Siden Annas linjer synes å stoppe på midten av 1900-tallet, kan man ikke gi en hundre prosent sikker identitet, om det da ikke siden skulle dukke opp etterkommere man ikke kjenner til nå.» Likevel hevder Holck at det var så mange kjente trekk ved levningene i krypten, at han mener å

kunne si at de to er Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus. For Jonas Ramus' vedkommende stemmer også tannundersøkelsen med hans alder da han døde. En såkalt superimposisjon (digitaliserte bilder gjort delvis gjennomsiktige og ført over hverandre for sammenligning) av portrettbildet av Anna og ett fra hennes antatte legeme i krypten stemmer også meget godt overens.

Men under et foredrag på Ringerikes Museum i 2016 opplyste Holck at muligheten for at det kvinnelige liket kunne være Annas datterdatter, ikke kunne utelukkes. Konklusjonen må derfor bli: Mysteriet om Anna Colbjørnsdatters siste hvilested er ennå ikke løst.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Amundsen, Arne Bugge 2009: Michael Færden. I: Norsk biografisk leksikon. Elektronisk versjon publisert 2009: https://nbl.snl.no/Michael_F%C3%A6rden
- Færden, Michael Johan 1910: Kampene paa Hadeland og i Norderhov. I: Ringerikes Blad.
- Daae, Ludvig 1878: Historiske skildringer II: 87–108. Kristiania.
- Wikipedia: Norderhov kirke, Gravkammeret i krypten.

MUNTLE KILDER:

- Johannessen, Preben Lauritz, Ringerikes Museum.
- Holck, Per, professor emeritus, Norderhov 2016.

FORFATTEROMTALE

Frank Tverran er født i 1950 i Oslo og bor i Hønefoss. Han jobber som webutvikler og er i tillegg redaktør av nettavisen Ringeriksavis.no, hvor han har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler. Tverran har også bidratt med flere artikler til Heftet Ringerike og var medlem av redaksjonen fra 2004 til 2015.

Foto: Anne Sofie Hval

Harald Huges maleri fra 1941 viser en virksomhet som vi gjerne skulle kjenne historien til.

tvile på om motivet var fra Vågård. Og Karsten behøvde bare å kaste et blikk på det før han slo fast at det var fra et helt annet sted.

«To-fas!» sa han. Ja, ganske riktig, midt på bildet ser vi masta med tofaset strømforsyning. På Vågård gikk dampsaga for egen maskin. Dessuten er landskapet helt annerledes enn på Marigårdspensen på den flate Eggemoen.

Noe sagbruk er det heller ikke. Ottar og Karsten studerte bildet nøye og kom fram til at det muligens kan dreie seg om et tjerebrenneri. På plassen er det i alle fall en uhorvelig mengde ved, og i bygningen til venstre ser det ut til å være en mann med en vedkapp. Bak hestevogna står det noe som ligner på en lastebil.

Harald Hauge var født i 1908 og bodde der det nå heter Haugebakken i Arnegård i Hønefoss. Dattersønnen Jan Ivar Fredriksen forteller at bestefaren var mest glad i å male naturbilder. De er derfor de viktigste og beste han gjorde, der hans kunstneriske evner fikk utfolde seg best.

Utover på 1950-tallet begynte han å få ry på seg som en habil portrettmaler og fikk etter hvert svært mange oppdrag, men dette ble mer som et håndverk for ham. Med et svart/hvitt foto som grunnlag kunne han trylle fram et portrett i løpet av et par uker. Så fort han hadde tid og anledning, satte han seg imidlertid på sykkelen for å komme seg ut i naturen og lage skisser.

Siden maleriet hos Ottar er fra 1941, tviler Jan Ivar på at det er et bestillingsverk. Før 50-tallet var det meget sjelden at han malte på oppdrag. For oss blir det nå å sende stafettspinnen videre til våre lesere. Er det noen som kjenner motivet? Eventuelle svar vil bli lagt ut på Heftet Ringerikes hjemmeside: www.heftet-ringerike.com

Et spennende Harald Hauge-bilde

Vi fikk mye god respons på fjorårets artikkel om dampsaga på Marigårdspensen på Vågård, fortalt av Karsten Hansen.

Da heftet ble lansert på Ringerikes Museum i oktober 2016,

ble Karsten og forfatteren oppsøkt av Ottar Riis Strøm.

Han sa at han trodde han hadde et maleri av dampsaga

hjemme i stua. Det måtte selvfølgelig sjekkes ut!

Anne Sofie Hval

Ottar Riis Strøm bor på gården Vaker Store, også kjent som «Skrivergården» i Norderhov. Han fortalte at han for noen år siden kjøpte flere bilder som var malt av den kjente Ringeriks-kunstneren Harald

Hauge. Bildene kjøpte han på et utsalg på lokalet Njardarhov i hjembygda, og det aktuelle maleriet har ganske riktig mange likheter med illustrasjonen som Øyvind Tingleff laget fra dampsaga. Det er også fra den samme tidsperioden, nemlig 1941.

Allerede før Karsten og forfatteren rakk å besøke ham, hadde imidlertid Ottar studert maleriet nærmere og begynt å

Karsten Hansen (til venstre) kunne raskt slå fast at Harald Hauge-bildet ikke er fra dampsaga på Marigårdspensen. Ottar Riis Strøm (til høyre) kjøpte bildet på et utsalg på Njardarhov for flere år siden.

Foto: Anne Sofie Hval

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval er født i 1957, oppvokst på Nedre Vågård og bosatt i Haugsbygd. Hun er journalist og folklorist, styremedlem i Venneforeningen Ringerikes Museum samt i Stiftelsen for Ringerikes Museum og har sammen med sin far Thorleif Solberg utgitt boka *Vågards og Marigårdshistorie*. Har holdt foredrag om Eidsvollsmannen fra Vågård og registrert stedsnavn i bygda. Fra og med 2016 er hun forretningsfører og redaksjonsmedlem i Heftet Ringerike.

Panorama over de sju Sætranggårdene i 2015.

Sætranggårdene i et historisk perspektiv

Sætrang har en spennende gårdshistorie. Beliggenhet, størrelse, navnsetting og fornminner viser at dette er en gammel gård i Haugsbygd. Svartedauden rammet også her og det ble etter hvert oppdeling i flere bruk, men også oppkjøp og sammenslåinger.

Siden midten av 1800-tallet har det vært sju Sætranggårder.

Jorunn Nerby Vannes

Sætrang regnes for å være en urgård der det har vært fast bosetting med jordbruk og fedrift i minst 2000 år før vår tidsregning. Typisk for ur-gårdene var deres store areal. Sætrang skal ha eid grunnen øst for elvene nede i dalen, nordover mot grensen til Hadeland og sørover mot Tanberg i Norderhov. Beliggenheten på den høytliggende vangen gjorde at det var utsikt over det meste av Ringerike og mot Norefjell i vest. Det er trolig at Sætrang i førnorrøn tid var kalt for vang eller gården på vangen, som betyr grasgrodd slette. Det var i norrøn tid navnet Sætrang oppsto ved at *vang* ble tilføyet forstavelsen *settr* og ble til *settrvangr* med betydningen «fast bosetting på

vangen». Muntlig, men også i skrift, ble vang i denne sammensettingen til *ang*. I runeinskriften fra 1150–1350 på Eggsteinen er navnet blitt *sotrang*. Vangsbygda som var navnet på bygda frem til 1800-tallet, fikk gjerne navn etter gården på vangen. Likeledes *Vangs kirkja á Ringariki* som var navnet på kirken da den ble bygd omkring 1200.

Høvdingætt på Sætrang

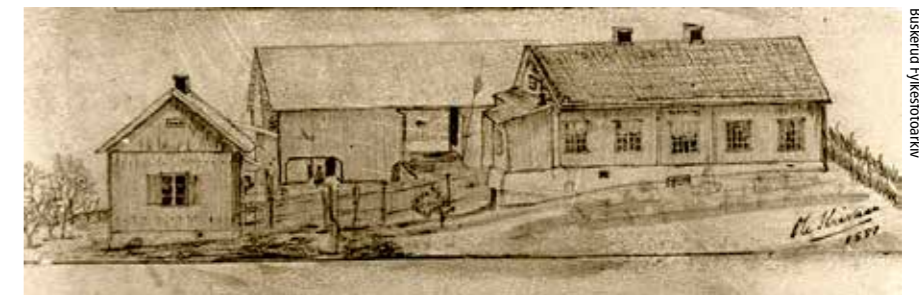
Gravfunnet på Sætrang i 1834 indikerer at gården på 300-tallet var sete for en rik og mektig høvdingætt. Det kan tenkes at denne ætta som hadde høy status og mye makt, var den som rådde på gården til tiden etter Svartedauden i 1350.

På 1200-tallet skal ætta ha spilt en rolle i rikspolitikken i lange tider (Halvorsen 1984). Det er sannsynlig at folk fra Sætrang deltok i borgerkrigen på Østlandet (1130–1240) da Ringerike var en krigsskueplass på 1200-tallet (Steinhamar 1914:6). En opprørsflokk kalt Ribbungene, etter sin leder Sigurd Ribbung, kjempet imot birkebeinerne. Det var en kamp om kongemakten, og birkebeinerne støttet kong Håkon Håkonsson (1217–1263), mens ribbungene hadde sitt eget kongsemne. I 1220 var det et slag på Leinestranda da Sigurd Ribbung mistet 240 mann og alle sine skip. I 1225 ble ribbungene jaget vekk for siste gang. Ribbungene hadde sitt hovedkvarter på Sætrang de siste fem

Bildet til venstre viser eiendommene, som i 1886 fikk gårds- og bruksnr.:

Søndre Sætrang
1: 100/1; 2: 100/4; 3: 100/5

Nordre Sætrang
4: 100/6; 5: 100/7; 6: 100/11; 7: 100/13

Søndre Sætrang i 1881 (100/1). Tegning av Ole Kristian Sætrang, født 1863.

årene krigen pågikk her (1220–1225). Det kan bety at storbonden på Sætrang var på deres side. Høvdingætta på Sætrang døde antakelig ut i tida etter svartedauden.

Svartedauden og Sætrang

Pesten som ble kalt Svartedauden gikk i 1349/1350 som en farsott over landet. Den ble i ettertid også kalt for Manne- dauden på grunn av det store mannefall. Det sies at folk døde i hopetall og det er anslått at 2/3 av befolkningen ble revet bort. På Sætrang så vel som i bygda ellers er det trolig at folk var rammet i like stor grad som ellers i landet. Gårder ble liggende øde og dyrket jord gikk tilbake til beite. «På hele østsida av Steinsfjorden og Holsfjorden fantes det ikke en gård som var i bruk» (Halvorsen 1954:10). På Sætrang kan det ha vært en part av gården som ble liggende øde og i ettertid blitt kalt for «Øgarn Sætrang». Den ble senere skilt ut som egen gård og siden kalt Ødegården. Hvor stort mannefall var på Sætrang under pesten vet vi ikke, men Pål, som nok var bonde på gården mens pesten herjet, overlevde.

Pål på Sætrang overlevde

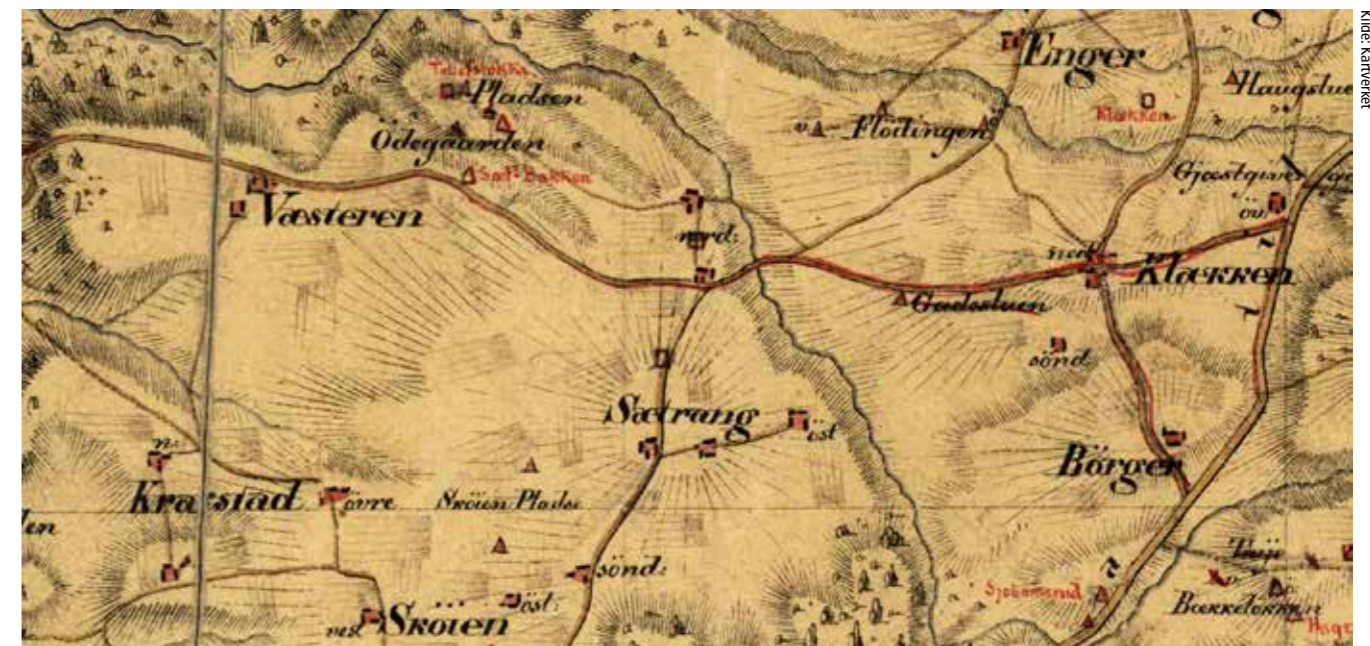
Når vi vet at Pål overlevde pesten, er det fordi det er bevart et diplom fra 1356 som omhandler ham (Halvorsen og Rindal 2009:69). Det viser at Pål var en av bøndene som på 1350-tallet ble benyttet som domsmann i tingretten. Ifølge diplommet møtte han i oktober 1356 på tingvollen ved Norderhov kirke som den ene av to menn i bygda som skulle avgjøre en tvist om fiskeretten i Valbekken og Møllebekken. Saksøkeren var ingen ringere enn kongens kansler og prost ved Mariakirken i Oslo, herr Peter Eiriks-son. Diplomet er beseglet av lensmannen på Ringerike, Torstein prest på Norderhov og Pål på Sætrang.

Eierforholdene i bygdene var sikkert ugreie i lange tider etter pesten fordi folk hadde tatt seg til rette. Mange kan ha overtatt gårder som var forlatt, uten å kjenne til avgifter og plikter som hvilte på dem. Uenighet om fiskerettigheter var antakelig bare en av de mange tvistene som havnet i tingretten i årene etter pesten.

Sætrang delt på 1400-tallet

Allerede i Pål Sætrangs tid var gårder kommet på handel. Mens bønder solgte hele eller deler av sine gårder, var det andre som kjøpte og ble store godseiere. Pål kan ha vært den siste bonden som var eier av hele Sætrang. Etter hans tid og på slutten av 1300-tallet ble gården delt. Det framgår av et kjøpebrev fra 1407/1408 at Nordre Sætrang («Sottend») var solgt til bondegodseieren Åmund Bårdsson. Han skal ha vært den som etter 1350 eide mest jordegods på Ringerike. Åmund kan ha kjøpt gården av slekten til Ingeborg Brynhildsdatter som ifølge et vitnemål fra 1409/1410 eide ti øresbol i Sætrang (Settum), og det var hennes odel (Halvorsen og Rindal 2009:114).

Etter utskilling av den nordre gården ble hovedbølet kalt for Sødregården Sætrang. Av vitnebrev (Diplomatarium Norvegicum) som på 1400-tallet ble utstedt om jordesalg, ser vi at gården var åsted for inngåelse og godkjenning av avtaler om handel bøndene imellom (Vigerust 1993–2002). Eierne av Sødre-

Utsnitt av kart fra Ringerike, 1827.

gården må, i tillegg til å være storbonde, ha hatt ansvar for å se til at landets lover og regler ble overholdt ved handel.

Høvdingslekten ute av Sætrang

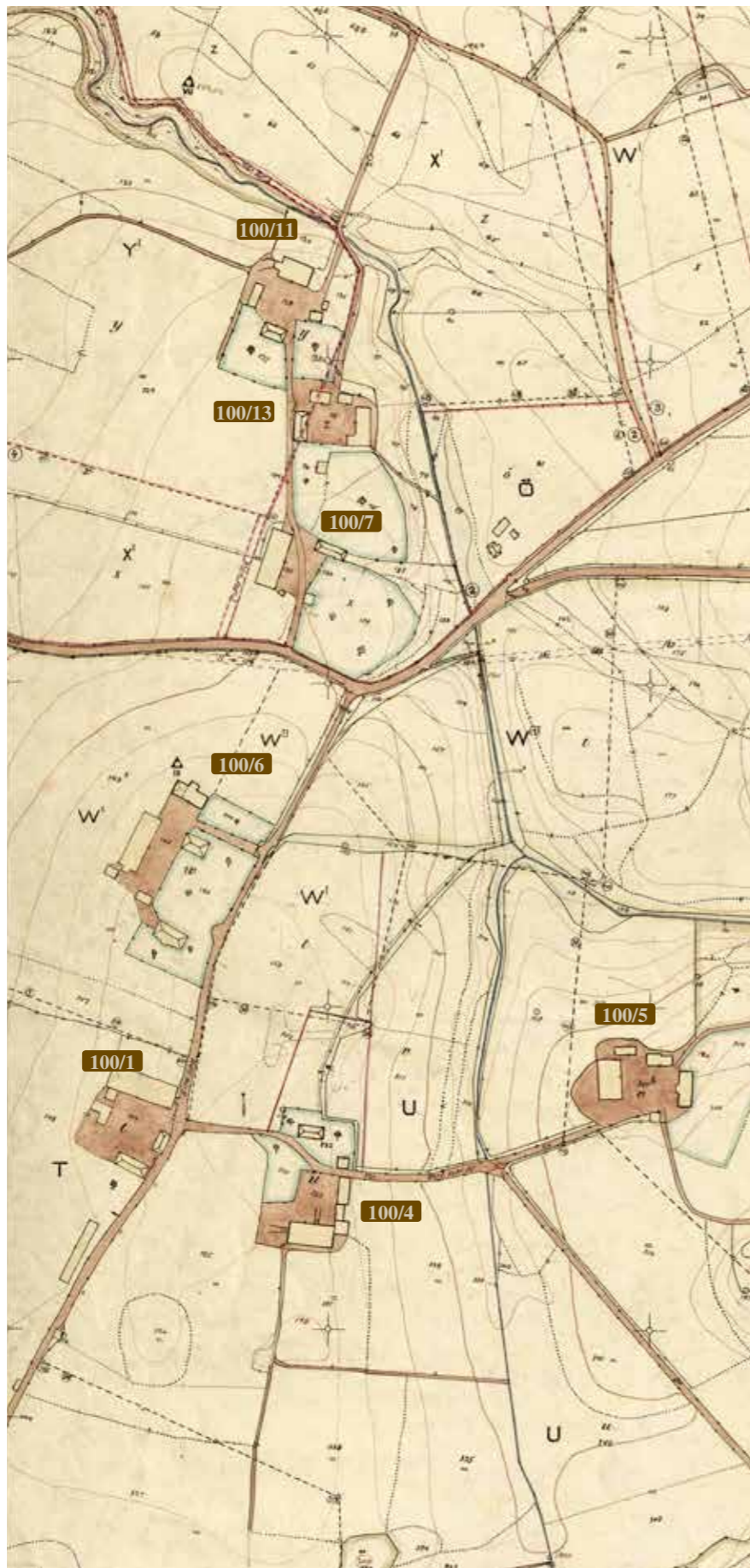
Det kan ha vært etterkommere av høvdingslekten som satt på Søndre Sætrang gjennom 1400-tallet, men fra begynnelsen av 1500-tallet er de ute av gården idet både Søndre og Nordre Sætrang ble kjøpt opp av den største bondegodseieren sønnenfjells, Knut Knutssen på Toten. Ifølge Riksarkivet har det for Knut Knutssens gods vært en jordebok, men denne er gått tapt. Likeledes er jordeboken med fortegnelse over gårder og eierskap på Ringerike gått tapt. På den tiden ble denne ført inn i Hamar bispedømmes jordebok. Vi vet derfor ikke når oppkjøpet fant sted, men at det må ha vært før 1514 da vi av skattemanntallet dette året ser at Sætrang igjen er en hel gård med én oppsitter. På 1540-tallet ble den delt pånytt ved at Nordre Sætrang ble solgt ut av godset og kom i den rike danske Rosenkrantz-familiens eie. Søndre Sætrang hadde Knutssen-godset som hovedeier frem til omkring 1670.

Skatlegging etter pesten

Skattemanntallet i 1514, kalt gjengjerden, var det første etter pesten. Hensikten var å få oversikt over gårder som var i bruk for å kunne kreve dem for skatt. Skatten var svært mislikt fordi den krevde at alle skulle betale 24 skilling uansett om det var en stor eller liten gård. Av et diplom etter Tycke, oppsitteren på Sætrang, ser vi at han hadde ansvar for mange bønder som han betalte gjengjerds-skatt for. Tycke svarte for 10 bønder i malt, mel, smør og flesk. Det kan forstås som at Sætrang nå sto seg godt 150 år etter pesten. Neste oppsitter, Evert på Sætrang, ga i 1528 sine 24 skilling i gjengjerds-skatt. Jens på Gullerud er derimot oppført som fattig og ga kun 12 skilling. Fogdene hadde problem med å få inn gjengjerden og i 1528 ble den fjernet. Det kom ingen mer rettfærdig form for skatlegging av bøndene før over 100 år senere med skattematrikkelen i 1647.

Reformasjonen – et tidsskifte

Reformasjonen i 1537 førte ikke bare til forandringer av religionsutøvelse og tolkning av Bibelen, men også til jordnære forandringer som gjaldt fordeling og forvaltning av eiendom. Før reformasjonen eide kongen 4 % av jorda

Utsnitt av utskiftingskart fra 1930. Kartet viser Søndre Sætrang (100/1, 100/4 og 100/5) og Nordre Sætrang (100/6 sør for Klekkenveien, 100/7, 100/11 og 100/13 nord for Klekkenveien). Etter utskiftingsak 1929-1933 ble 100/13 pålagt å flytte tunet til østre del av gården ved Fløytingen. Se fotografi side 26.

mens 44 % ble eid av kirken. Adelen og andre privatfolk, mest bønder, eide omkring 52 % (NHL:144). Reformasjonen førte til at mye av kirkegodset tilfalt kongen og ble krongods. Gårder på Ringerike som tidligere hadde vært kirkegods (Hamargods), ble uten videre den kongelige majestets eiendom. Det gjaldt ikke Sætrang, men fullgårdene Færden, Berg, Hesselberg, Rå, Veien og Bjørnstad og halvgårdene Gullerud, Ulltveit, Frok og Hjelle. Etter hvert ble flere hele – eller deler av, privat eide gårder kjøpt opp av danske godseiere og kongens embedsmenn. En stor del av bondefolket ble dermed oppsittere og ikke selveiere (Benedictow 1997:132).

Gunnar på Nordre Sætrang

Her er Gunnar Sætrang oppsitter i 1576 (Solberg 2003:31). Det kan bety at han kom til Nordre Sætrang etter at Erik Rosenkrantz døde i 1575, og at denne og flere av hans andre gårder gikk i arv til sønnen Jacob (født 1561). Etter Gunnar er det to diplomer fra 1591 som viser at han i tillegg til å være bonde på Nordre Sætrang var lagrettemann. Av det ene ser vi at Gunnar Sætrang, oppført blant lagrettemenn og menige bønder, utferdiget og sigillerte fullmaktsbrevet 12.4. 1591 for Ringerikes utsendinger til hyllingen av kong Christian IV på Akershus.

Nye næringer på 1600-tallet

På 1600-tallet vokste det frem nye næringer på Ringerike ved at bønder etablerte seg med kverner, sagbruk og teglverk. I 1622 var det 17 kverner i Norderhov, og i 1680 var tallet økt til 27 (Ropeid 1952:1-2). Kristoffer Lagessen på Søndre Sætrang kjøpte i 1617 et kvernhus for 25 riksdaler (Solberg 2003:25). På Nordre Sætrang var det antakelig et kvernbruk på den del av gården som siden er kalt for Kvernhusjordet. Det skal også ha vært et teglverk på gården.

De næringene som vokste sterkest og kastet mest av seg, var tømmerdrift og sagbruk. Sentret for sagbruket på Ringerike kom til å ligge ved Hønenfossen. Fra 1612 til 1653 økte antallet sager på Ringerike fra seks til 42, hvorav 24 lå ved fossen (Ropeid 1952:20 ff). På Søndre Sætrang hadde det lenge vært gårdssagbruk da det omkring 1600 ble etterspørsel etter sagbruk med større kapasitet. Kristoffer Lagessen som

Nordre Sætrang (100/6) muligens i 1917. Eieren Anders Iversen Sætrang er oldefar til dagens eier av gården, Bernt Magne Eidahl.

var oppsitter på gården fra omkring 1599/1600 (Solberg 2003:24), hadde derfor erfaring med sagbruk da han i 1612 tok initiativet til oppretting av en av de to første sagene ved Hønenfossen (Ropeid 1952:22). I 1617 kjøpte han ¼ av den saga som senere ble kalt for Sætrangssaga (Solberg 2003:24f).

Den neste på Søndre Sætrang som engasjerte seg i sagbruk, var oppsitter og for en tid eier av Søndre Sætrang, Svein Jenssen Sætrang. Han var på Sætrang fra 1646 til 1670 og hadde eget sagbruk som kunne sage 600 bord årlig. Svein Sætrang eide halvparten av Øvre Lersfaldssagen ved Hønenfossen (Solberg 2003:26).

Manntall for Sætrang

Skattemanntallet i 1647 var det første manntallet etter reformasjonen. I matrikkelen, som den ble kalt, var gårdene delt i tre klasser: fullgårder (i alt 65 i Norderhov prestegjeld), halvgårder (i alt 36) og ødegårder (i alt 51). Skylden (skatten) var satt til henholdsvis 6 daler, 3 daler og 1,5 daler. Sætranggårdene var sammen med Ask de største gårdene i Norderhov. Av fullgårdene var 11 selveide, hvorav alle unntatt den største Sætranggården og Rud i Soknedalen hadde medeiere. «Suend Sætrang eiger sielff ald gaarden, som schylder gandsche offuer aldt, af miell och korn 5 schipd. med bœxel». Svein Jenssen Sætrang betalte 15 daler i skatt, den høyeste i Norderhov.

Den andre Sætranggården hadde oppsitter Bersvend Sætrang. «Christen Laugesen eiger med bœxell maltt och korn 2 schippund, 1 fjerding och 7 ½ setting», Mariakirken (prostiet), flere bønder og «bonden eiger sielff 5 setting kornn» (Fladby og Imsen 1971:21). Til sammen utgjorde det vel 3,6 skippund. Bersvend Sætrang betalte over 11 daler i skatt, den tredje høyeste skatten i Norderhov.

Prestemanntallet i 1664 var det første ordinære manntallet. Det omfattet mannspersoner over 12 år: oppsittere, sønner, drenger og husmenn. I Vangsbogda var det 24 fullgårder, 14 halvgårder og 18 ødegårder. Med i manntallet fra Sætrang er Svend Jenssen (60 år) og sønnene Jens (25 år) og Rasmus (14 år). Svend er en av få oppsittere på fullgård uten husmann, mens Haagen på Nordre Sætrang har husmann.

Eierskap på Søndre Sætrang

Søndre Sætrang hadde siden begynnelsen av 1500-tallet vært en del av Knut Knutssens gods Hallingstad på Toten. Fra 1612 til 1640 var Peder Knutssen største eier i Sætrang der det også var flere medeiere. Fra 1641 er det hans arvinger som råder bygselen i gården. De setter snart inn en ny oppsitter, Svein Jenssen (senere Sætrang), i tillegg til Ola Tommessen (Sætrang) som har vært der siden 1630-tallet. Svein har antakelig kommet til Søndre Sætrang etter å ha tjent seg opp en formue som forretningsmann og tatt mål av seg til

Foto: Buskerud fylkesarkiv, fotograf ukjent.

Søndre Sætrang (100/1) på slutten av 1930-tallet. Eierne Ole Martin Sætrang er farfar til dagens eier, Carl Erik Sætrang.

å kjøpe Søndre Sætrang. Matrikkelen viser at han i 1647 har lyktes i å kjøpe opp gården, uten å ha medeiere. Det er uvisst hvor mange år han var eier. Seglet til Svein er bare bevart på brev fra 1648 og 1651. I 1661 er han i Landkommisjonens jordebok og i manntallet 1664/66 igjen registrert som oppsitter (Solberg 2003:26). Omkring 1670, og etter at Svein Sætrang var død, var det futen Jacob Luth som etter hvert kjøpte Søndre Sætrang for 404 riksdaler.

Delinger av Søndre Sætrang

Søndre Sætrang ble i Luths eie i 50 år, til omkring 1720. Da ble gården delt i en vestre og østre gård, først ved at Jacob Luths enke i 1719 solgte den østre halvparten til Jens Hanssen Gullerud, mens den vestre halvparten ble solgt ut av enkens bo i 1720 til Anne Nilsdatter Sætrang. Etter at Anne Nilsdatter hadde overtatt den vestre parten (100/1) i 1720, var det flere skifter av eiere inntil 1779 da gården ble kjøpt av Gudbrand Gudbrandssen fra Nordre Sætrang (100/11,13). I 1788 ble gården delt ved at Gudbrand solgte den søndre delen til klokker Michael Blyberg. Denne delen, kalt Klokker-Sætrang, var egen gård til 1810. I 1810 ble de to halvdelene slått sammen igjen ved at Ole Kristoffersen Tveita (senere Sætrang) kjøpte begge (100/1). Han kom til å bli stamfar for slekta på gården. Siden har vestre del av Søndre Sætrang vært en hel gård bortsett fra årene 1824 til 1856 da nordre og søndre var delt mellom to av Oles sønner, Iver og Kristoffer. I 1856 ble gårdene slått sammen igjen ved at arvingene, Inger Iversdatter på den nordre og Ole

Kristofferssen på den søndre, giftet seg med hverandre. Gården har siden vært i slekten.

Etter at Jens Hanssen Gullerud hadde overtatt østre del av Søndre Sætrang (100/4,5) i 1719, var det flere eiere fram til 1807 da den ble kjøpt av Gudbrand Iverssen fra Nordre Sætrang (100/11, 13). I 1825 ble gården delt i to gårder ved at en slektning av Gudbrand, Hans Kristoffersen Løken, overtok den østre delen av gården (100/5). Han hadde gården fram til 1839 da den ble solgt ut av slekten. Gudbrand beholdt den vestre part av garden (100/4) og hadde den frem til 1847 hvorefter den ble overtatt av slektninger som hadde den frem til omkring 1892. Da ble også den solgt ut av slekten (Solberg 2003:27-30). Gårds- og bruksnumrene ble først innført i gårdsmatrikkel av 1886.

Eierskap på Nordre Sætrang

Også Nordre Sætrang var en del av Knut Knutssens gods fra begynnelsen av 1500-tallet og inntil gården ble solgt til den danske godseieren og adelsmannen Erik Rosenkrantz, som på 1540-tallet eide flere norske gårder. Rosenkrantz var som medlem at det danske riksrådet, blant annet lensherre for Bergenhus hoved-len i årene 1560 til 1568 (Vihovde 1993). Sønnen Jacob Rosenkrantz, som ble født i Bergen, ble også en rik godseier ved at han arvet farens mange gods etter hans død i 1575, deriblant Nordre Sætrang. Etter Jacobs død i 1616 ble Rosenkrantz-familien sittende som eiere til 1630. Da ble gården kjøpt opp av futen Christen Lagesen, som var kon-

gelig fogd i Buskerud siden 1624 og eide etter hvert 14 gårder på Ringerike. Lagesen solgte gården i 1650 til fogden Hans Eggertsen Stockfleth, som var borgermester i Christiania. Han ble den siste fogden som eide Nordre Sætrang. Omkring 1660 solgte han gården til den danske embedsmannen og kjøpmannen Johan Garmann. Han var en rik gårds-, sagbruks- og skogeier og eide blant annet 11 sagbruk omkring på Østlandet. Garmann satt som eier av Nordre Sætrang til sin død i 1673. Han ble den siste godseieren på Nordre Sætrang.

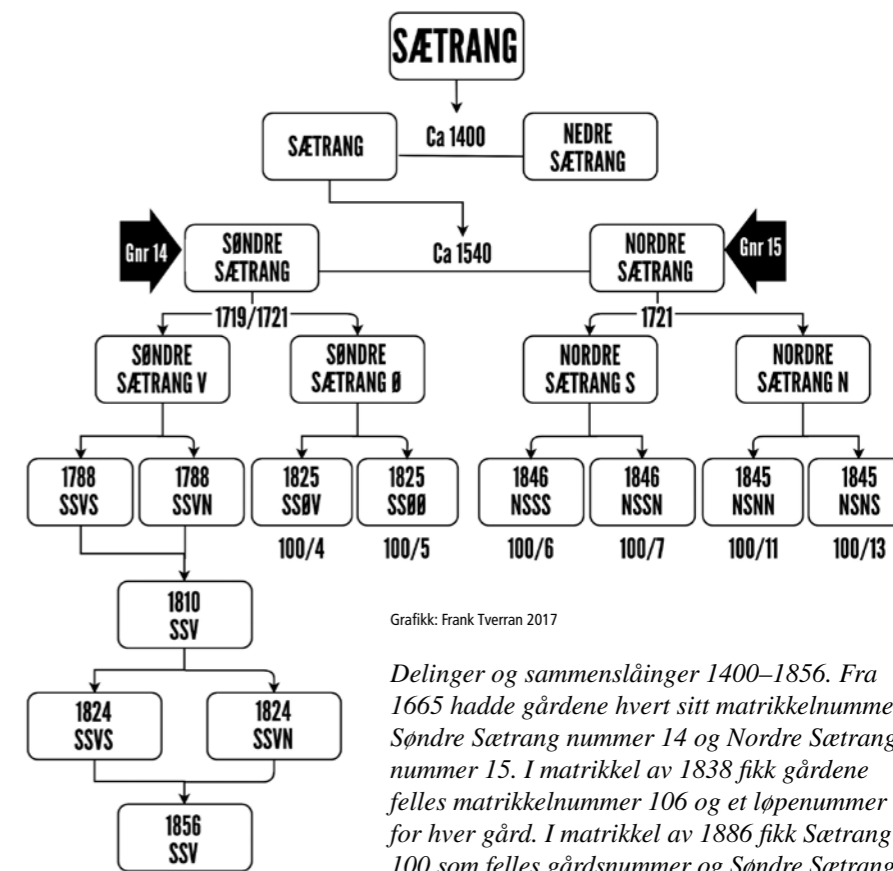
Ingrid på Sætrang

Da Garmann døde i 1673, hadde Hågen Pålsson vært oppsitter på Nordre Sætrang siden 1664 og bodd på gården. Da Hågen døde, ble hans enke Ingrid Andersdatter Toen sittende på gården. Hun mente seg berettiget til å overta etter Garmann ettersom Hågen sto som eier av 3 skippund i gården. Ingrid Sætrang, som hun nå kalte seg, giftet seg opp igjen med Gudbrand Iverssen Kløvstad. I 1678 lot hun tinglyse et skjøte til Gudbrand Iverssen på Sætrang med skyld 3 skippund byggmalt med bygsel. Ingrid var følgelig den som sørget for at Nordre Sætrang kvittet seg med godseieråket og at Gudbrand Iverssen Sætrang (Kløvstad) kom til å bli stamfar for slektene på Nordre Sætrang.

Delinger av Nordre Sætrang

I 1721 delte Gudbrand Iverssen Sætrang Nordre Sætrang, som han var blitt selveier av, likt mellom to av sine barn. Iver Gudbrandssen overtok

Søndre Nordre Sætrang (100/6,7) og Guri Gudbrandsdatter Nordre Nordre Sætrang (100/11,13). De to ble henholdsvis stamfar og stammor til slekten på Nordre Sætrang. I tre generasjoner framover var etterkommere av Iver og Guri eiere av hver sin gård på Nordre Sætrang. I 1845/1846 var derfor de to oldebarna Ole Iversen Sætrang og Jesper Nilsen Sætrang eiere av hver sin Nordre Sætrang gård, Ole den søndre nordre (100/6,7) og Jesper den nordre nordre (100/11,13). Begge bestemte seg tydeligvis på samme tid for å dele sin gård slik at deres sønner kunne få hver sin halvpart av de to gårdene. I 1845 overtok derfor Jesper Sætrangs to sønner hver sin halvdel av nordre nordre, Nils Jespersen 100/11 og Kristoffer Jespersen 100/13. I 1846 overtok Ole Sætrangs to sønner hver sin del av søndre nordre, Iver Olsen 100/6 og Engbret Olsen 100/7. Da var det blitt fire nordre Sætranggårder og alle med eiere av samme generasjon. Etter 1845/1846 har det ikke vært deling av gårdene (Solberg 2003:33–36). Artikkelen avsluttes med gårddelingene på 1800-tallet. Dersom noen ønsker å følge slektene og gårdene fram til i dag, er det opplysninger hos Solberg (2003).

Grafikk: Frank Tverran 2017

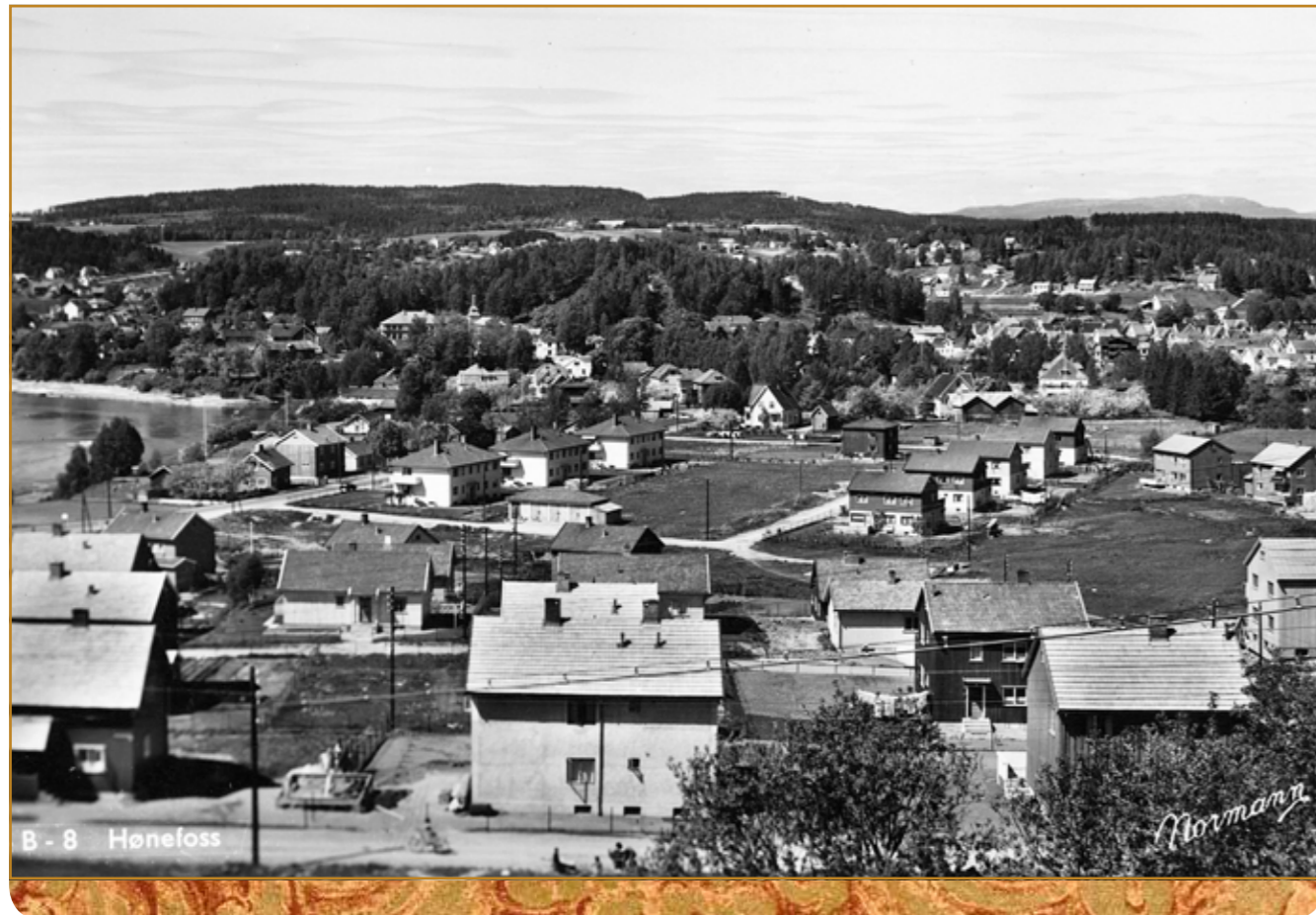
Delinger og sammenslåinger 1400–1856. Fra 1665 hadde gårdene hvert sitt matrikelnummer, Søndre Sætrang nummer 14 og Nordre Sætrang nummer 15. I matrikkel av 1838 fikk gårdene felles matrikelnummer 106 og et løpenummer for hver gård. I matrikkel av 1886 fikk Sætrang 100 som felles gårdsnummer og Søndre Sætrang bruksnumrene 1, 4 og 5 og Nordre 6, 7, 11 og 13.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Benedictow, O.J. 1997: Norgeshistorien før 1850. 2.utg. (Veier til vår tid). Universitetsforlaget, Oslo.
- Diplomatarium Norvegicum (Diplomsamlingen) Riksarkivet.
- Fladby, Rolf og Imsen, Steinar (red.): Skattematrikkel 1647 Bind V. Buskerud. Universitetsforlaget 1971.
- Halvorsen, Eivind Fjeld 1954: Litt om den store Mannedauden på Ringerike. I: Heftet Ringerike 1954: 8–14.
- Halvorsen, Eivind Fjeld 1984: Ringerikes historie i middelalderen. I: Heftet Ringerike 1984: 41–49.
- Halvorsen, Eivind Fjeld og Rindal, Magnus: Middelalderbrev fra Ringerike 1263-1570. Utgitt av Ringerike Slektshistorielag ved Bjørn Geirr Harsson. Kolltopp forlag, Hønefoss, 2009.
- Jordebok over Knut Knutssens gods sønnafjells. Lensregnskaper for Østlandet II, Riksarkivet. Ufullstendig.
- Lagesen, A. 1930: Ringerikske slekter. Opplysninger om slekter og slektsgaarder. II. Slekter fra Haug, annekts til Norderhov. Grøndahl, Oslo.
- Lagesen, A. 1935: Ringerikske slekter. Opplysninger om slekter og slektsgaarder. III. Slekter fra Norderhov hovedsogn. Grøndahl, Oslo.
- Matrikkel for Buskerud amt 1838 og Matrikkelen for 1886. Riksarkivet/Digitalarkivet.
- NHL = Norsk historisk leksikon 2. utg. 3. opplag 1995 ved Rolf Fladby m. fl. Cappelen, Oslo. Publisert på lokalhistoriewiki.no
- Prestemannfall 1664, Opland fylke, Hadeland prosti, Norderhov prestegjeld, Vangsbygden: 301–304. Riksarkivet/Digitalarkivet.
- Ropeid, Andreas 1952: Hønefoss. B.1. Sagbruk og sagarbeidere 1600-1800. Utgitt av Hønefoss kommune.
- Runestein ved Egge fra omkr år 1100 med innskrift: «Da ristet meg, og reiste (steinen), Åmunde Ormsteinsson på Sætrang». (amundi:ormstæins:a:sun:a:sotränge). Wikipedia.no.
- Solberg, Thorleif 2003: Sætrang/Setrang i Haug annekts til Norderhov Prestegjeld. Hringariki nr. 2 desember 2003, Årgang 13: 23–45.
- Steinhamar, August (red.) 1914: Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. Utgitt av Norderhovs kommune.
- Stylegar, Frans-Arne 2004: Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og tidlig middelalder. I: Arkeologi i nord, Stylegars hjemmeside: arkeologi.blogspot.no.
- Vigerust, T. H.: Folk i middelalderen og på 1500-tallet. Folk i fra Ringerike 1300–1591. Publisert av Norsk Slektshistorisk Forening 1993–2002. Nettsted: <http://www.genealogi.no/folk-fra-ringerike-1300-1591/>
- Vihovde Anne Brit 1993: Erik Rosenkrantz – Lensherre på Bergenhus 1560–1568. Bryggen museum, Bergen.

FORFATTEROMTALE

Jorunn Nerby Vannes er født på Nordre Sætrang i Haugsbygd i 1932 og har artium fra Ringerike høyere skole. Hun har bodd i Bergen siden 1963. Hun har utdanning som fysioterapeut. Fra 1975 til 1994 var hun rektor ved den nyopprettete Fysioterapihøgskolen i Bergen som fra 1995 ble en del av Høgskolen i Bergen. Hun har mastergrad i idéhistorie fra Universitetet i Oslo fra 2008 og siden vært frilans skribent og har blant annet bidratt med artikler i Heftet Ringerike i 2010 og i 2012.

Øvre Vesterntangen sett vestover fra Vesternbakken i 1952.

Øvre Vesterntangen 1945–1964 – en ny bydel blir til

Da Hønefoss ble kjøpstad i 1852, var det bare Nedre Vesterntangen som ble innlemmet i byen. Først etter annen verdenskrig skjedde grensereguleringen som gjorde Øvre Vesterntangen til en offisiell del av Hønefoss. Den raske bosettingen med en uensartet befolkning gjorde det tidligere jordbruksområdet til et spennende oppvekstområde.

Per H. Stubbraaten

Der brua fra Hønengata i dag går over til Vesterntangen, heter det Overmannsund. Brua gikk ikke her i 1852, men ut fra Ullerålgata litt høyere opp i elva. Fra brukarene på Vesterntangen skar den gamle veien seg diagonalt over Nedre Vesterntangen, og arealet på sydvest-siden ble innlemmet i Hønefoss allerede ved bydannelsen i 1852. Den gangen lå det sju hus med 47 mennesker på Vesterntangen, og alle var jordbruksseiere.

Nedre Vesterntangen

Noen utbygging etter reguleringskartet fra 1856 skjedde aldri, for i 1903 ble en ny og solid bru ferdigstilt over Overmannsund, etter krigen kalt Hvitbrua. Etter århundreskiftet ble Nedre Vesterntangen bebygd. Både i Elvegata og Vesterngata ble det reist stilige villaer i den rådende jugendstilen. Til eksempel kan nevnes Elvegata 1, oppført for og av byggmester A. Hagen i 1910, og Vesterngata 6, tegnet for bankkasserer G. Skøien i 1913.

Nedre Vesterntangen ble mer enn et boligområde i mellomkrigstiden da St. Franciskus-søstrene i 1935 kjøpte en eiendom rett ved elva hvor de etablerte kirke og hospital. På Norderhovsiden av Vesterngata ble Hønefoss Gamlehjem (seinere Hønefoss Hvilehjem/Hønefoss Omsorgssenter) bygd i 1921, og på nabotomten startet Karen Johanne Vestern og Borghild Eriksen barnehjem i 1946, finansiert med egne midler. Borghild Eriksen hadde vært misjonær i Swasiland, og Karen Johanne Vestern var

aktivt medlem av pinsemenigheten i Hønefoss. I Elvegata vis à vis Holt-tangen etablerte Gunnar Dahl gartneri på leid grunn i 1924 og drev det som et familieforetak. Her jobbet sønnen Eilert, kjent kombinertløper i tiåret etter krigen.

Utover i mellomkrigstiden trengte byen sårt arealer til nye boliger, og byutvidelser ble friskt debattert. I 1938 ble Schjongstangen knyttet til byen, og det forelå planer om grenseutvidelse nordover og østover. Men først i 1946 skjedde endringene. Bygrensen i nord ble nå strukket helt fram til Bergensbanen, og Øvre Vesterntangen som utgjorde 150 mål, ble innlemmet i byen. (Reguleringskart fra 1938).

Øvre Vesterntangen blir bebygd

Mesteparten av Vesterntangen hadde tidligere tilhørt Vestern gård, og etter krigen var fortsatt Øvre Vesterntangen et jordbruksområde. Hønefoss kommune tilegnet seg mesteparten av området, og innlemmelsen av Øvre Vesterntangen ble nå et kjærkomment tilskudd til tomtearealer for byen. Fram til kommunesammenslutningen i 1964 ble hele Øvre Vesterntangen bebygd, først med firemanns murblokker i Ole Thorkelsens vei (forlengelsen av Vesterngata) i 1947. Deretter kom tomannsboligene i Bjørnsons vei, Nansenveien og i skrånningen på nedsiden av Vesternbakken, finansiert med husbanklån. Da de restriktive husbankkravene ble lempet på i slutten av 50-åra, ble det også bygd relativt enkle eneboliger.

I slutten av 50-årene bygde Hønefoss og Norderhov Boligbyggelag (seinere Ringbo) blokker på Øvre Vesterntangen: 16-mannsblokka i Hattemaker Knutsens vei kom i 1957, og fram til 1964 ble det reist sju blokker i Nansenveien. Opprinnelig var Nansenveien regulert til sykehus, men tomte ble omdisponert da Ringerike sykehus ble bygd på Hvervenmoen.

Sosial boligbygging

Gatemønsteret på Øvre Vesterntangen ble i løpet av snau 15 år utviklet som en kvadratur, nokså forskjellig fra gatekartet hundre år tidligere. Tomtene ble bebygd med en uensartet boligmasse, men felles var at alle boenhetene hadde en relativt enkel standard. Utbyggingen av Øvre Vesterntangen er et typisk eksempel på sosial boligbygging etter annen verdenskrig. Stat og kommune la til rette for husbygging gjennom gunstige husbanklån og kontrollert omsetning, og det var derfor økonomisk mulig å skaffe seg bolig hvis én forsørger var i arbeid.

I motsetning til andre deler av byen hvor bosetningsmønsteret hadde sterkere klassepreg, flyttet alle typer folk inn i leilighetene på Vesterntangen. Mange ektepar hadde ventet med å få barn til krigen var slutt, og baby-boomen etter krigen gjorde nå behovet for boliger presserende. Kommunen opparbeidet tomtene med strøm, vann og kloakk, og alle tomtene ble bygget. De strenge reglene i Husbanken påla eierne å ha leieboere, og vanlig størrelse på leilighetene var tre rom og kjøkken. Et stort

framskritt var det at alle leilighetene var utstyrt med bad og at barna slapp å dele soverom med foreldrene.

I to- og firemannsboligene kunne det bo folk fra høyst ulike yrkesgrupper. Det var helt vanlig at arbeiderfamilier og akademikerfamilier hadde leilighet i samme hus, og på den måten ble også den sosiale utjevningen fra krigens dager ført videre. Det kunne selvsagt oppstå spenninger fordi folk hadde ulik bakgrunn, moral og livsstil, men for oss barna som vokste opp, var dette lite merkbart.

Jordene nedbygges

Den raske boligutbyggingen skjedde på tidligere åkerarealer. På den tida snakket få om jordvern eller tap av matjord, for nå hastet det med å skaffe nye leiligheter til alle de nyetablerte småbarnsfamiliene. Et sårt barndomsminne er knyttet til Anna Martinsen (kalt Anna Vestern-tangen) som ble tvunget til å forlate den lille gården sin i Nansenveien med kyr, høner og gris da byggingen av blokkene skulle starte.

Et par andre småbruk var fortsatt i drift i 50-åra. På Nedre Vesterntangen drev Christian Knæstang gård, men jordbruksarealet ble stadig redusert etter hvert som han solgte ut tomter. Fra jordbruksseierdommen til Oscar Støa i bunnen av Vesternbakken ble det også solgt tomter, men på det gjenværende jordstykket fortsatte sauer å beite til langt opp i 60-åra. Utover i 50-åra ble fortsatt mange transportoppdrag gjennomført med hest og vogn. Blant de faste hestekjørerene på Vesterntangen var bønder som hentet skyller (matavfall) til grisene sine. Disse skyllendunkene luktet fælt og var ofte fulle av hvite larver, men det var likevel kamp mellom gutta om å sikre seg plass bak på hestevogna.

Øvre Vesterntangen var lenge et rent boligområde – uten butikker, industri eller offentlige kontorer. Riktignok lå «Lensmannkontoret for Haugsbygd» i eneboligen til lensmann Harald Bergan i Ole Thorkelsens vei 9B, men kontoret hadde ingen relasjon til nærmiljøet.

Men i 1955 åpnet Kaare Solheim kolonialutsalg i kjelleren til Arne Dølerud i Edv. Griegs vei 3, og bak disken tronet Engebret Teigre i hvit frakk.

Anna Martinsens hus, fotografert i 1952.

I noen år konkurrerte butikken med Ringerike Samvirkelag som bygde forretning i Ole Thorkelsens vei 9 i 1956. Som bestyrer på Samvirkelaget kom Willy Johansen, seinere kjent både fra Ungdomskorpset og Blåseoktetten.

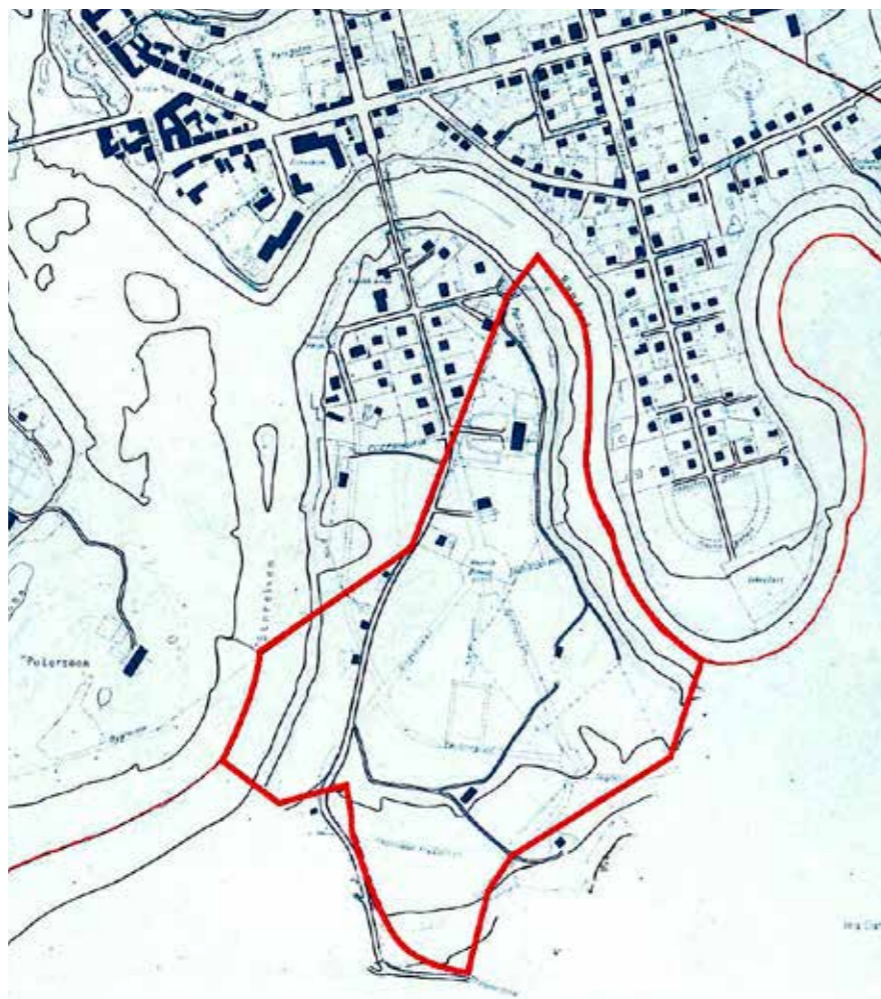
Med blokkbebyggelsen i slutten av 50-åra økte innflyttingen til Øvre Vesterntangen, og bydelen fikk etter 1960 et tydelig bypreg. Men siden området aldri fikk offentlige kontorer eller annen næringsvirksomhet, ble området mest å regne som et sentralt, men tilbaketrukket boligområde i byen.

Barndomsopplevelser

Øvre Vesterntangen hadde en klar geografisk avgrensning mot Nedre Vesterntangen der det var eldre bebyggelse, og mot Livmarka og Støalandet som tilhørte Norderhov kommune. Alle barna på Øvre Vesterntangen sognet til Hønefoss folkeskole og gikk på skolen hver dag, mens barna på Ullerål skole gikk annenhver dag. Kjønnsmønstret var i mange sammenhenger mer tydelig enn i dag, ikke minst på skolen. Fellesklasser for gutter og jenter kom ikke før rundt 1950, og fag som kroppsøving, husstell og håndarbeid/sløyde var kjønnsdelt til i 70-åra.

I fritida derimot, lekte gutter og jenter sammen, i alle fall på Øvre Vesterntangen. Et populært sted å møtes var ved de kommunale garasjene i Bjørnsens vei. Her ble den breie grusveien tidlig snøbar, og vi kunne slå ball, hoppe tau, vippe pinne, kaste på stikka, hinke parad og leke «Per på boksen» og «Kari og Knut». Ved siden av garasjene lå fotballbanen som var islagt om vinteren, og rett ved siden av lå leikeplassen med huska. Den ble flittig brukt, og vi konkurrerte i lange og dristige sprang.

Friarealet strakte seg videre nordover mot Nansenveien. Her utfoldet vi oss først og fremst om vinteren med «Låvekollen» som det naturlige sentrum. Hoppbakken hadde fått navn etter den gamle låven som sto for fall i utkanten av jordet. En annen populær vinteraktivitet var kjelkeking, først med såkalt fiskekjelke, men etter hvert med rattkjelke. Den tøffeste bakken å ake i var Vesternbakken. Da biltrafikken smått om senn tiltok, begynte kommunen å strø bakken. Vi svarte med å feie bort sanden med koster, men måtte til slutt resignere.

Utsnitt av plankart fra 1938. Rød ramme rundt Øvre Vesterntangen som ble tilsluttet Hønefoss by i 1946.

Den stiplede linja viser grensen for Øvre Vesterntangen i 1950-åra. Tallene viser noen beboere og funksjoner i 1950-åra.

Kartutvalg: Hønefoss bykart, bearbeiding: Majar Tangen 1938, Kristoffer J. Kristiansen 2016

Kartutvalg: www.norgeskart.no, bearbeiding: Kristoffer J. Kristiansen 2016

VM på ski

I «Låvekollen» ble det ikke hoppet mer enn 10–12 meter, men alle guttene hadde et eget eierforhold til bakken. Siden terrenget var litt for slakt og bakken for kort, måtte både unnarena, hoppet og stillaset bygges opp. Når folk heiv ut juletrærne etter nyttår, ble de begjærlig sanket sammen av ivrige gutter og brukt som fyllmasse til hoppbakken. Snø ble skyflet sammen fra hele jordet.

I «Låvekollen» arrangerte Vesterntangen Vel årlige skirenn, Vesterntangenmesterskapet, også kalt VM. Gutta konkurrerte i hoppbakken, mens jentene kjørte slalåm. Alle barna, uansett ferdighet, deltok – og alle fikk premie. Det var stor stemning med egen speaker og engasjerte foreldre som applauderte. Velskirennen som det også ble kalt, skapte mye glede og forsterket samholdet på Vesterntangen. Primus motor var Thomas Hansen, tidligere habil sprinter i Fossekallen IL og hoppdommer. I seinere år like kjent som fagforeningsleder på Follum.

Randselva som boltreplass

Ved Randselva hadde vi vår egen badebasseng på den lille sandtangen der Holtbekken rant ut i elva. Bekken var full av kimer som vi enten fanget i strie eller i vinflasker med brødsuler i. Kimene ble brukt som agn, og med enkle fiskestenger dro vi opp mye abbor.

Tømmerfløting foregikk på den tida i Randselva, og det var svært populært å ri på tømmerstokker nedover elva eller bygge tømmerflåte hvor vi kunne sitte sammen og la oss drive av strømmen. Hvis elva var høy, kunne det mang en gang være stridt å komme seg til lands. En enda mer vågal aktivitet var elvepadling som særlig de eldste gutta drev med. Vi lagde oss flatbunnede kanoer av materialer som vi «fant» på byggeplassene. Kanoene ble etter beste evne tettet med bek, men det var ikke mulig å få dem helt tette. Vi måtte regne med å kante, så derfor var det dristig å starte sesongen altfor tidlig når vannet var iskaldt.

Grenserregulering

Utvidelsen av bygrensa i 1946 fikk en del merkelige utslag. Til eksempel kom kommunegrensa til å gå tvert gjennom eiendommen til Hans Kværum som lå i skråningen mot Livmarka. Ole Enger hadde kjøpt tomt av Kværum, og før hu-

VM i Låvekollen 1958. Hopperen i svevet er Sverre Hansen.

set var satt opp, fikk eldstesønnen Narve skoleplass på Hønefoss Folkeskole. Da det seinere viste seg at mesteparten av huset ble liggende i Norderhov kommune, måtte yngstesønnen Ola pent begynne på Ullerål Skole. Ei grense var ei grense! Mer heldig var Kolbjørn Kværum (seinere ordfører i Ringerike kommune). Familien hans bygde nytt hus på sin egen eiendom og kom innenfor bygrensa. Dermed kunne Kolbjørn bytte skole i 5. klasse og slapp den lange skoleveien til Ullerål.

Guttegjengen

Selv om gutter og jenter hadde mye felles under oppveksten, var det mange aktiviteter som jentene ikke deltok i, for eksempel fotball. Permanent bane fikk vi etter hvert på jordet ved garasjen, men her var aberet på ballen litt for ofte havnet i hagen til naboen med det resultat at ballen kunne bli konfiskert. Uten hell prøvde vi å bryte oss inn i bua hvor ballene lå, men gjenglederen vår, Per-Morten Hanssen, visste råd. En liten delegasjon av gutter troppet opp på politistasjonen i Hønefoss og anmeldte naboen, men dessverre ble anmeldelsen mest til fornøyelse for politibetjentene. Mange av gutta spilte også organisert fotball og hadde fast plass på lagene til Liv eller Fossekallen. Noen var også med i guttemusikken. Ellers deltok både jenter og gutter i friidrett, turning eller speideren. Siden det ikke var så ofte møter eller treninger, var det mulig å delta i flere organiserte aktiviteter.

Per-Morten Hanssen (født 1942) var ubestridt gjengleder på Øvre Vesterntangen. Han ble etter hvert restaurantkonge i Hønefoss. Bildet er fra 1955.

Bandekrig

Det var et ekstremt godt samhold mellom gutta på Øvre Vesterntangen. Vi gikk på samme skole, deltok langt på vei på de samme organiserte aktivitetene og delte felles opplevelser i fritida. Den gangen ble vi ikke heftet med TV og mobiltelefoner, men hadde tid til å være sammen. Kameratskapet bygde bro over de sosiale forskjellene, og det var ingen som tenkte på at noen var bedre eller mer verd enn andre.

På den tiden var det vanlig at alle bydeler hadde gjenger eller bander som lå i krig med hverandre. Det kunne ofte

Foto: Thomas Hansen

Ukjent gatefoto

gå ganske hardt for seg, og gjengen vår fryktet virkelig den såkalte Mau-Mau banden på Schjongstangen. De brukte jernkramper i sprettertene og tok fanger som de bandt til totemene. Noe modigere følte vi oss etterat vi fikk bygd borger på Oddli og toppen av Vesternbakken. Hit kunne vi trekke oss tilbake hvis fienden var i anmarsj, men heldigvis ble vi ikke angrepet. Modigere var vi (og kanskje litt feige) når vi «raidet» de tallmessig underlegne nabo-områdene på Nedre Vesterntangen og i Livskogen.

For oss gutta gjaldt det jo å være tøffe, men noen ganger resulterte det nok i guttestreker som var lite gjennomtenkte. Å knirke på ruta var gøy for oss, men kanskje ikke for eldre folk. En tråd ble bundet til en tegnestift som igjen ble festet i vinduskittet. Når vi strøk tråden med harpiks, låt det fryktelig inne i huset!

Forholdet til de voksne

I 50-åra var det stor forskjell på barnas og de voksnes verden. Det var klare regler for hvordan vi skulle oppføre oss og hva vi kunne tillate oss, men samtidig var det liten kontroll med hva som skjedde utenfor hjemmet. I forhold til i dag måtte vi alene eller sammen med kameratgjengen ta selvstendige initiativ som for eksempel å bygge hoppbakke eller sykle til Røsholmstranda hvis vi ønsket å bade i fjorden.

Få hadde bil, og feriereisene var korte og sjelden langt av sted. Faktisk var vi svært fornøyd med tilværelsen på Øvre Vesterntangen, og hvis vi var borte noen dager, lengtet vi alltid hjem til kameraene. For oss virket det som alle kameraene vokste opp under enkle og harmoniske familieforhold. De fleste mødre var hjemmeværende, og skilsmisser var

Foto: Thomas Hansen

Premieutdeling etter hopprennet i 1958. Sverre Hansen og Håvard Moen mottar premiene sine av Alf Strøm.

noe vi knapt hadde hørt om. Riktignok måtte det være ugreit der fedre noen ganger kunne skjenke seg for mye, men familiebråk var ukjent utenfor familiens fire vegger. Noen ganger kunne vi nok høre at de voksne omtalte naboene med mindre pene ord, særlig de som var kommunister eller hadde vært nazister under krigen, men det påvirket ikke oss barna.

Oppsummering

Oppveksten på Øvre Vesterntangen var spennende og lærerik. Vi ble gjennom 50-åra vitne til hvordan en bydel vokste fram med nye hus der fornøyde familier flyttet inn. Det var fortsatt rasjonering etter krigen og ingen overflod, men alle fedrene var i arbeid og folk var tilfredse. Utbyggingen av Øvre Vesterntangen betydde for alltid et farvel til ensidige boligmiljøer basert på inntekt og sosial status.

Foto: Ole Enger

Forfatteren som 11-åring i tidstypisk antrekk.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Gandrud, Einar 2002: Barndomsminner fra Hønefoss i 1930-årene». I: Hefte Ringerike 74: 19–24.
- Jørstad, Arne 1946: Byutvidelser i Hønefoss 1851–1946. Hønefoss.
- Norheim, Olav 2012: Vesterntangen, www.hervibor.no.
- Ropeid, Andreas 1965: Hønefoss, B. 2: Handverk og industri 1800–1899: 116–122. Grøndahl & Søn, Oslo.
- Tverran, Frank 2014: Anna på Vesterntangen. RingeriksAvisa.
- Tverran, Frank 2012: Overmannsund bru. RingeriksAvisa.
- Ringerike boligbyggelag A/L 2000: 50 års jubileumsberetning 1950–2000. Hønefoss.
- Sellæg, Jo. 2007: Hus i Hønefoss. Byutvikling – Byggeskikk – Kulturminner. Ringerike kommune.
- Wikipedia: Vesterntangen.
- Samtaler med tidligere og nåværende beboere på Vesterntangen.

FORFATTEROMTALE

Per H. Stubbraaten, født 1944, er cand.philol. med fagene historie, norsk og geografi. Tidligere lektor ved Ringerike videregående skole. Han er redaktør av «Skauleiposten», DNT Ringerikes medlemsblad. Har vært bidragsyter i to turbøker samt skrevet en rekke historiske artikler. Han er en av de to forfattere av «Alltid beredt i 100 år» (2015), Hønefoss-speidernes jubileumsbok. Hovedinteresser er friluftsliv, idrett og lokalhistorie.

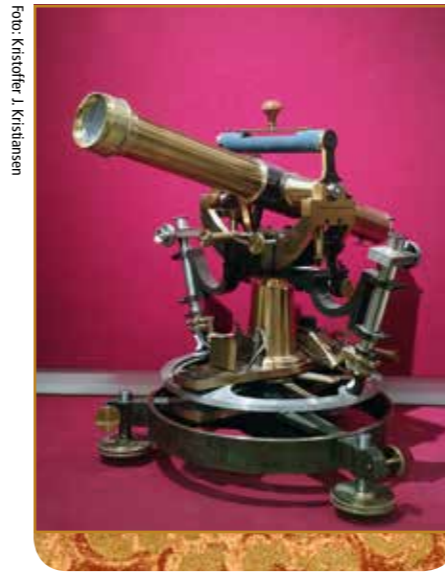

Foto: Kristoffer I. Kristiansen

Presisjonsteodolitt fra 1903, Norsk kartmuseum, Kartverket.

Med kart skal landet bygges

– Oppmåling og kartlegging av Norge 1773–2016

Boka *Med kart skal landet bygges* er blitt til etter lengre tids arbeid. Forfatterne har skapt et verk som er grundig og omfattende.

Ragnvald Lien

Det er selvfølgelig særlig interessant for dem som arbeider eller har arbeidet ved Kartverket og tidligere Norges geografiske oppmåling. Etter flyttingen til Hvervenmoen ved Hønefoss i 1980, er boka også blitt lokalhistorie for Ringerike og Hole.

Roald Aanrud (1928–2013) hadde hovedansvaret for å bygge opp Norsk kartmuseum i lokalene til Statens kartverk på Ringerike. Han arbeidet lenge med å samle stoff om oppmålingens og kartleggingens historie gjennom tidene. Etter at Aanrud døde, har Bjørn Geirr Harsson fortsatt arbeidet, både med kartmuseet og historien. Endelig har stoffet kommet i bokform, og det har blitt et stort verk i stort format som på 598 sider tar for seg hele historien om oppmålingen og kartleggingen av landet vårt.

Historien

Målet med boka er at ansatte i Kartverket skal få inngående kjennskap til historien bak deres arbeidsplass i dag, samtidig som alle med interesse for kart

og oppmåling skal få kjennskap til metoder og utstyr som har vært brukt ved oppmåling og kartlegging av landet gjennom tidene. Kartverket ble opprettet i 1773 og er trolig landets eldste statlige, tekniske etat som fortsatt er i drift, og den har en historie som nasjonen kan være stolt av. En parallell kan være Bergseminaret på Kongsberg som ble opprettet allerede i 1757. Selv om virksomheten fortsatte ved Universitetet i Oslo og seinere ved Norges tekniske høyskole, ble Bergseminaret som organisasjon nedlagt i 1814.

Innholdet

Det er mye av den eldre historien som blir beskrevet og vurdert i kapittel 1 og 3, men allerede i et omfattende kapittel 2 er det funnet plass til oppgaver og utfordringer på 2000-tallet. Da skjedde overføring av tinglysningen til Statens kartverk, og det gis smakebiter av dagens situasjon med den første kvinnelige kartverkssjef i 2008. Selv om Bjørn Geirr Harsson har hatt nær kontakt med ansatte i sitt arbeid med dette kapitlet, er det sikkert greit som forfatter å ha

noe avstand til de daglige kamper og få muligheten til å se virksomheten og oppgavene fra utsiden.

Kapittel 4 og 5 omhandler arbeidet med projeksjoner, hovedkartserie og geodesi. Dette er Harssons fagområde, og han skriver detaljert om etablering av et nasjonalt koordinatsystem for kartlegging med flaggstanga på Kongsvinger festning som utgangspunkt i 1779. Kapittel 6 og 7 er også store kapitler som beskriver utviklingen av utstyr og metoder innen oppmåling og kartlegging til lands og til sjøs.

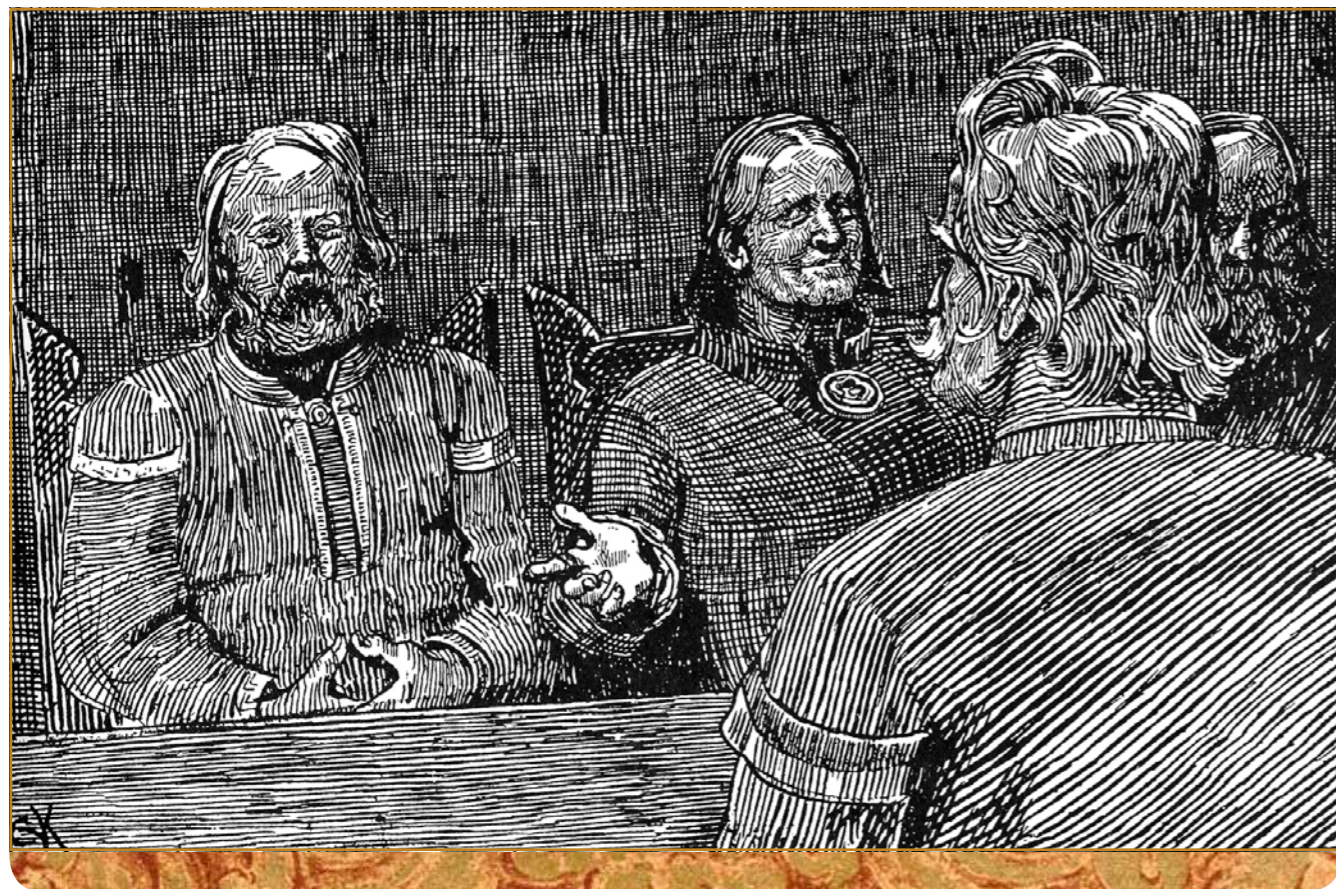
Kapittel 8 og 9 er viet produksjonen av alle typer kart som er utgitt i offentlig regi, spesielt landkart. Kapittel 10 omfatter bruken av kart og kartdata i forbindelse med grenser og stedsnavn. Endelig omhandler sluttkapitlet igjen ringerikshistorie med innvielsen av «huset i skogen» i 1980. Konklusjonen blir at Bjørn Geirr Harsson og medarbeidere har klart å sette sammen og skrive en lesverdig og samtidig faglig vel fundert historie om Norges kart og oppmåling.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Anmeldelse av Bjørn Geirr Harsson og Roald Aanrud (begge tidligere tilsatte ved Norges geografiske oppmåling/Statens kartverk): Med kart skal landet bygges – Oppmåling og kartlegging av Norge 1773–2016. Utgitt av Statens kartverk 2016.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien ble født på Sokna i 1951. Etter realfagsstudier på Blindern, fikk han lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien var tilsatt ved Ringerike videregående skole fram til 2016, fra 2009 som rektor. Lien har publisert lokalhistorisk og slekthistorisk materiale i Dalen vår og Hringariki. Han har vært medlem av redaksjonen for Hefte Ringerike fra 2010 og er redaktør fra 2015.

Sigurd Syr, Åsta, Olav (den hellige) og Rane under sammenkomsten i 1016.

Sigurd Syr – småkonge på Ringerike

I Holes kommunevåpen finner vi fire kongekroner som representere fire konger man med rimelig sannsynlighet tror har holdt til i Hole. Den øverste kongekronen står for Halvdan Svarte, mens de to nederste står for henholdsvis Olav den hellige og Harald Hardråde.

Kongekrone nummer to tilegnes småkongen Sigurd Syr.

Bjørn Geirr Harsson

Selv etter at Harald Hårfagre hadde samlet Norge til ett rike og ble nasjonal konge, var det fortsatt mange i sagaene som bar kongetittel uten at de styrte landet på samme måte som en nasjonal konge. Men det er tydelig at slike konger har utøvd et lokalt lederskap. Det synes som disse småkongene særlig holdt til i innlandsområdene på Østlandet. De ble også kalt bygdekonger og fylkeskonger. I sagaene nevnes Sigurd Syr med tittelen konge og da egentlig i betydningen småkonge eller bygdekonge.

Maktsenter på Ringerike

Gravfunn på Ringerike viser at Veienområdet utgjorde et viktig politisk og religiøst maktsenter i eldre jernalder (500 f.Kr.–550 e.Kr.). På Veien har man nemlig funnet et av Nordens største gravfelt fra den perioden. Arkeologene mener at feltet ble benyttet som gravplass sammenhengende i to tusen år frem til ca. 600 e.Kr. Fra denne tiden og inn i vikingtiden (ca. 790 e.Kr. til ca. 1050) kan det synes som om maktsenteret på Ringerike flyttes til Norderhov og Hole, hvor

kongsgården Stein trolig har spilt en sentral rolle (Stylegar 2004). Halvdan Svarte (ca. 810 til ca. 860) er gjennom de eldste skriftlige kilder knyttet til gården Stein i Hole.

Fire generasjoner senere plasserer sagaen Sigurd Syr (ca. 960 til 1018) med tittel konge på Ringerike. Det er sannsynlig at også han hadde tilhold på Stein, som på den tiden var kongsgård (Halvorsen 1998, Bakke 2013). Og det er Sigurd Syr vi her skal prøve å komme nærmere inn på.

Betydningen av ordet syr

Man kan undres over hvorfor Sigurd fikk nettopp tilnavnet syr. Ordet kan ha ulike betydninger i det norrøne språket. Det kan bety «purke, sugge», og Sigurd kan ha fått det fordi han likte å rote i jorda og ble sammenlignet med en gris. På den tiden ble syr oppfattet som et hedersnavn. Men ordet kan også bety «den som beskytter», altså at Sigurd var hersker og folkets beskytter (M. Harsson 2000). Ifølge Snorre Sturluson var Sigurd nemlig den klokkeste mann av alle som var i Norge den gang, og den rikeste på løsøre. Dessuten skal han ha vært både fredsommelig og føyeelig.

Om en av de to nevnte forklaringene kan være rett, eller om forklaringen kan være en helt annen, er det nok ingen som med sikkerhet kan vite i dag.

Sigurd Syr i "Noregs konungatal"

De eldste skriftlige kilder som nevner Sigurd Syr, er skrevet på 1100-tallet. Vi finner ham omtalt i kvadet *Noregs konungatal* fra ca. 1190. Kvadet bygger på kongehistorien til Sæmund Frode, skrevet 60–70 år tidligere, men originalskriftet er dessverre gått tapt. Sæmund var prest og historiker, og den første islandske forfatter og historiker som vi kjenner navnet på. I det nevnte kvadet er Sigurd Syr omtalt som stefar til Olav den hellige, men han spiller mer en nøk-

kelrolle som far til Harald Hardråde og oldebarn av Harald Hårfagre. Det forklares slik: Sønnen til Harald Hårfagre var Sigurd (Haraldsson) Rise, hans sønn var Halvdan Sigurdsson og hans sønn igjen var Sigurd (Halvdansson) Syr. Det hersker imidlertid noe tvil om denne slektslinjen kan være korrekt, men det er slik den er nevnt i Snorre Sturlusons *Norges kongesagaer* (NK).

I "Ågrip"

I en av de eldste kongesagaene, *Ågrip*, som er fra slutten av 1100-tallet, blir Sigurd Syr bare omtalt én gang: «Fyrste vinteren var han (Olav den hellige) for det meste hjå Sigurd, mågen sin, på Opplanda. Men våren etter søkte Svein jarl med hærmakt mot landet hans, og dei heldt slag palmesundag utanfor Nesjar ved Grenmar, og Olav vann siger.» Nesjar er stedfestet til Mølen i nærheten av Larvik, og det heter for øvrig at slaget ved Nesjar er den første nøyaktige daterte hendelsen i norsk historie. Slaget fant sted 25. mars 1016.

I "Fagerskinna"

I det historiske dokumentet kalt *Fagerskinna* er Sigurd Syr nevnt på fire forskjellige sider. Men Sigurd omtales bare i forbindelse med enten stesønnen Olav den hellige, eller sin egen sønn Harald Hardråde. Det er derfor vanskelig å danne seg noe inntrykk

av Sigurd Syr ut fra dette dokumentet. *Fagerskinna* er satt sammen av kjente skrifter i 1220-årene av ukjent forfatter. Men formen tyder på at forfatteren var islending, og noe av innholdet indikerer at verket er skrevet i Trøndelag. Historikere som kjenner verket, tror at Snorre Sturluson hadde tilgang til *Fagerskinna* da han skrev om kongene som styrte før Olav den hellige.

I "Norges kongesagaer"

I Snorre Sturlusons *Norges kongesagaer* nevnes Sigurd Syr første gang under beskrivelsen av Olav Tryggvasons kristningsferd over Østlandet. Det skjedde i Olavs tredje år som Norges konge, altså omkring 998. Da heter det:

«Samme vinter drog kong Olav Tryggvason opp på Ringerike og kristnet der. Åsta Gudbrandsdotter giftet seg snart igjen etter Harald Grenskes død med en mann som het Sigurd Syr; han var konge på Ringerike. Sigurd var sønn til Halvdan, og han var sønn til Sigurd Rise, som igjen var sønn til Harald Hårfagre.»

Ifølge *Norges kongesagaer* var også Harald Grenske oldebarn av Harald Hårfagre. I så fall var Sigurd Syr og Harald Grenske tremenninger. Men noen historikere tviler på denne sammenhengen.

Stein gård, 1955. Vi vet ikke hvor gårdsbygningene lå på Sigurd Syrs tid, men de lå neppe langt unna dagens.

Stefar til Olav den hellige

Snorres saga fortsetter slik:

«Olav, sønn til Åsta og Harald Grenske, var der hos henne, han vokste opp i ungdommen hos stefaren Sigurd Syr. Og da kong Olav Tryggvason kom til Ringerike for å by kristendom, lot de seg døpe, Sigurd Syr og kona Åsta, og Olav, sønn hennes. Da sto Olav Tryggvason fadder for Olav Haraldsson, som var tre år den gang. Kong Olav drog vest i Viken igjen og ble der om vinteren. Det var tredje året han var konge i Norge.»

I en fotnote står det bemerket av redaktørene til 1979-utgaven av *Norges kongesagaer*, at dette ikke er historisk korrekt. Videre står det: «Olav den hellige ble først døpt som voksen i Normandie (Frankrike).»

Men i sin artikkel om Olavs dåp (Kraggerud 2012) viser professor emeritus Egil Kraggerud at nyere forskning av originalmanuskriptet, som er på latin, kan påvise at Olav ble konfirmert i Rouen vinteren 1013/1014. Dette var på en tid da konfirmasjonen nylig var innstiftet i den katolske kirke, og informasjonen er mistolket som dåp. Derfor kan Olav, ifølge Kraggerud, gjerne ha blitt døpt som liten gutt på Ringerike, slik Snorre hevder.

Bønsnes eller Stein?

Da Olav Tryggvason kom til Ringerike var altså Sigurd og Åsta gift, og det er grunn til å tro at de bodde på kongsgården Stein (B.G. Harsson 2012). I «Olav den helliges saga» (NK) heter det at Åsta reiste hjem til sin far Gudbrand Kula og fødte Olav der. I boken *Stein – en storgård på Ringerike* (M. Harsson 2000) er det forklart hvorfor vi kan tro at denne fødselen kan ha foregått på Bønsnes og at Gudbrand Kula bodde der. Mange fremstillinger har trukket den slutningen at Sigurd Syr da må ha bodd på Bønsnes, siden Olav vokste opp hos Sigurd Syr. Men Olav ble ifølge sagaen født hjemme på gården hos Åstas far, Gudbrand Kula, altså før Åsta giftet seg med Sigurd Syr på Stein.

Sigurd Syr og Olav

I innledningen av «Olav den helliges saga» (NK) gir Snorre en god beskrivelse av stefaren Sigurd Syr. Det heter at han drev svært med gårdsbruk og holdt folkene sine i hardt arbeid. Sigurd gikk selv ofte omkring og så til åker, eng og buskap. Han hadde øye med håndverkere og andre som arbeidet med et eller annet.

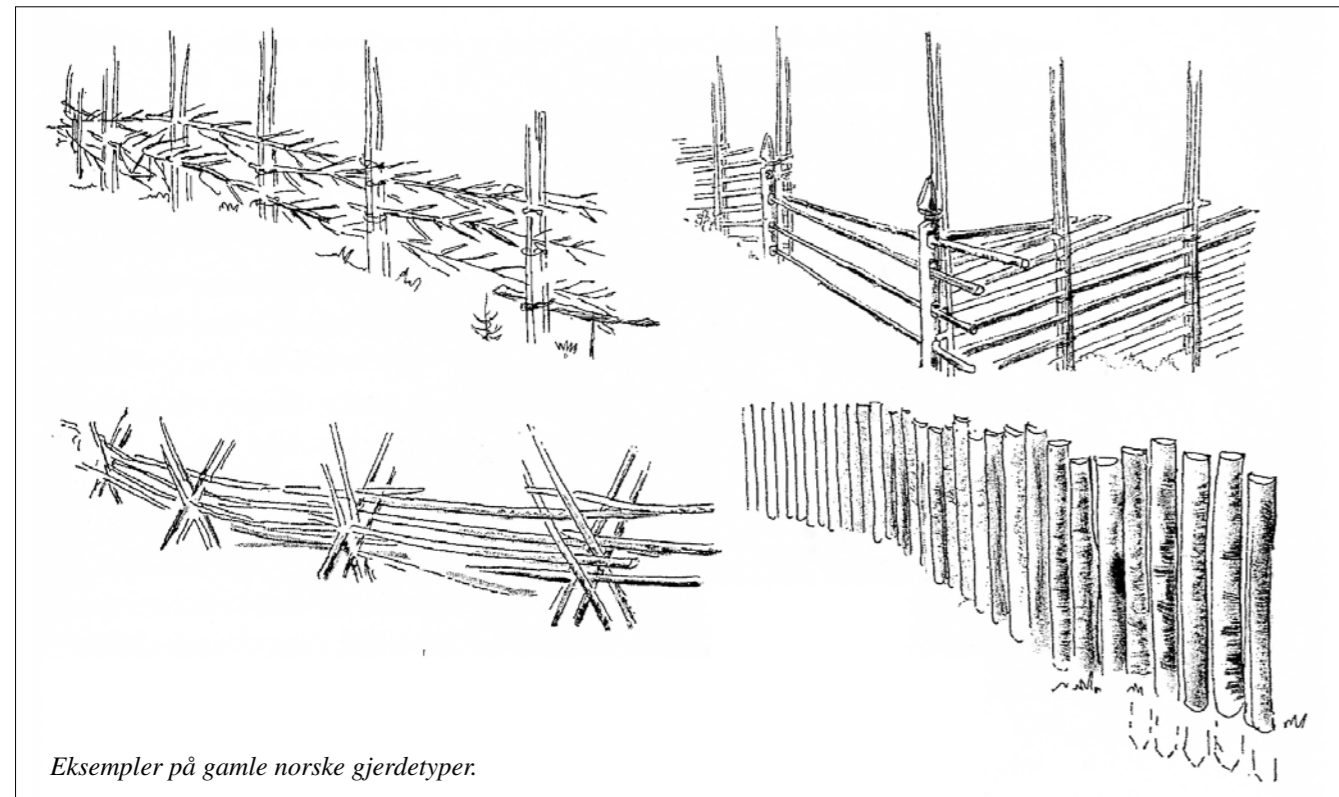
For å få frem forskjellen i lynne mellom stefaren og Olav, fortelles det at Sigurd en dag skulle ut og ri, men det var ingen hjemme på gården, så han ba Olav om

å sale hesten for seg. Jo, det ville Olav, men han gikk til geitefjøset istedenfor til stallen, tok den største bukken der og leiet den frem til huset. Etter å ha lagt kongens sal på bukken, gikk han inn og sa fra at nu hadde han gjort i stand ridehesten. Da Sigurd kom ut og fikk se hva Olav hadde gjort, sa han:

«Det er lett å skjønne at du vil det skal være slutt på at jeg ber deg om noe; mor di synes vel heller ikke det sømmer seg at jeg ber deg om annet enn det du har lyst på. Og det er lett å se at vi ikke er like av sinn; du er nok langt mer storlynt enn jeg er.»

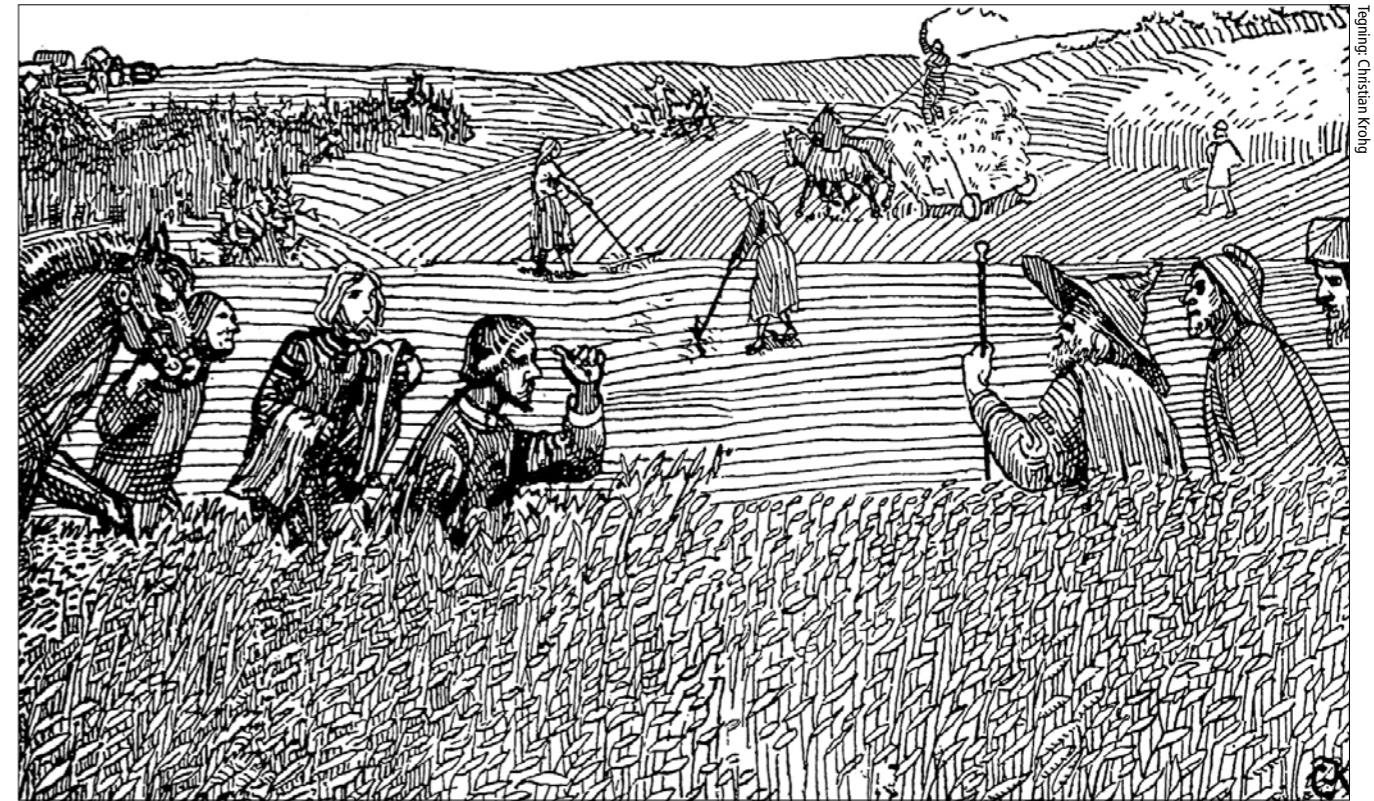
Det heter at Olav ikke svarte stort, han bare lo og gikk sin vei.

Ifølge sagaen dro Olav ut i viking da han bare var 12 år gammel, selv om noen historikere mener at han gjerne kan ha vært to–tre år eldre da han dro ut. Men sommeren 1015 kom Olav tilbake til Norge fra England og inngikk avtale med Håkon jarl om at han (Olav) skulle overta kongemakten i Norge. Samtidig fikk Olav støtte på tingene frem til Viken. Snorre gir en lang og omfattende beskrivelse av hvordan Olav den høsten dro opp i landet og besøkte stefaren sin, kong Sigurd. Sigurd tituleres her som konge, og sagaen nevner fem aktive Opplands-konger på den tiden.

Tegning: Steinar Oddleken / Mylne og Øye 2002:299

Eksempler på gamle norske gjerdetyper.

Tegning: Christian Krohg

Sigurd Syr med staven i forkant sammen med sine menn på åkeren, da sendemennene kommer og forteller at Olav (den hellige) er i vente.

Opplandene og Ringerike

Vi ser at navnene Ringerike og Opplandene brukes om hverandre hos Snorre og i *Fagerskinna*. Opplandene er en betegnelse som har vært mye studert, og fagfolk synes å være enige om at Opplandene i middelalderen betegnet alt innland omkring Viken, det vil si landet fra Ringerike og Romerike i sør, over Hadeland, Land, Toten og Hedmarksbygdene nordover til Gudbrandsdalen og Østerdalen (NSL 2005). Dermed burde det være klart at «Opplandene» også innbefatter Ringerike.

Gjestebud på kongsgården

Gjennom hele sitt liv hadde Snorre to opphold i Norge, som begge var av to års varighet, men det er tvilsomt om han noen gang var på Ringerike. Hans skildring av Sigurd og arbeidet på gården gir en temmelig generell fremstilling av gården og arbeidet der.

Sagaen sier at da Olav nærmet seg gården, sendte han noen i forveien for å varsle om besøket. Åsta, mor hans, som var hjemme da de kom, satte straks i gang med å forberede et stort gjestebud. Historien gir oss et levende bilde av hvor hektisk det ble på gården:

«Hun (Åsta) lot fire kvinner ta frem stuebunaden og skynde seg og kle med tepper og legge åklær på benkene; to karer bar halm på gulvet, to satte frem skjenkebordet og den store ølbollen, to tok frem bordet, to satte inn maten, to sendte hun ut av gården, to bar inn ølet, og alle de andre, kvinner som karer, gikk ut på tunet.»

De to som hun sendte ut av gården, gikk til kong Sigurd der han var, og hadde med til ham kongeklærne hans og hesten med forgyllt sal og beksel som var innlagt med emalje og helt forgyllt.

Fire mann sendte hun til fire kanter i bygda og ba til seg alle stormenn, de skulle komme i gjestebud til henne, for hun holdt velkomstøl for sønnen sin. Alle andre som var til stede lot hun kle seg i de beste klærne sine, og hun lånte klær til dem som ikke hadde selv.

Kong Sigurd Syr stod ute på åkeren da sendemennene kom til ham og fortalte hva som var på ferde, og om alt det Åsta holdt på med hjemme på gården. Han hadde mange folk der, noen skar kornet, noen bandt og noen

kjørte det hjem; noen la det i stakker eller løer. Kongen gikk til og fra sammen med to mann, han var snart på åkeren og snart der de lesste av kornet. Det er fortalt at han gikk kledd slik: han hadde blå kjortel og blå hoser og sko som var snøret oppover leggen, grå kappe og grå, brei hatt og hodelin omkring ansiktet, han hadde en stav i hånden, med forgyllt sølvholk og en sølvring i oventil.

De sier ellers om kong Sigurds måte å være på, at han var svær til å arbeide og tok seg mye av stellet med gård og gods; han styrte gårdsdriften selv. Han var ikke noen praktlysten mann og var nokså fåmælt; han var den klokeste mann av alle som var i Norge den gang, og den rikeste på løsøre, han var fredsommelig og føyelig.»

I «Olav den helliges saga» fortelles det meget detaljert og levende om hvordan Sigurd Syr fra hesteryggen hilste stesønnen Olav og fulget hans da de kom til gårds og ba dem inn til drikkelag. Da de kom inn i stuen og bort til høysetet, satte kong Sigurd noen til å ta av dem klærne og gi hestene korn. Så ble det gitt et prektig gjestebud.

Kommentar til Olavs kongsplaner

Efter noen dager på gården heter det at Olav samlet stefaren kong Sigurd, moren Åsta og fosterfaren sin, Rane, til en samtale. Da fremfører Olav sine tanker om å kjempe for å bli konge over hele Harald Hårfagres kongerike, og han ber om støtte fra Sigurd. I en lengre betenkning svarer Sigurd blant annet:

«Jeg skal love å støtte deg hos kongene og de andre høvdingene og hos folket i landet, og dessuten skal alt jeg eier, stå til din rådighet, kong Olav, og styrke deg. for du skal huske på at det er ikke lite du har tatt på deg, når du vil kappes med Olav sveakonge og med Knut (den mektige), som nå er konge både i England og Danmark.»

Så kommer Sigurd med en tilleggsinformasjon idet han føyer til: «Men jeg vil ikke binde meg til noe løfte før jeg vet hva de andre kongene på Opplandene tenker, og hva de vil gjøre.»

Sigurd Syr og de andre småkongene

På Sigurd Syrs tid var det flere Opplands-konger som rådde over hvert sitt område. De fleste kongene ble påstått å høre til Harald Hårfagres ætt. I Norges kongesagaer nevnes det at på Hedmark rådde to brødre, Rørek og Ring; i Gudbrandsdalen var det Gudrød. Kongen på Romerike og i Valdres, foruten han som hadde Toten og Hadeland, er ikke nevnt ved navn i sagaen.

Sigurd Syr organiserte stevne med alle fylkeskongene på Hadeland, og der kom også Olav, stesønnen hans. Overfor fylkeskongene fortalte Sigurd om hvilke planer Olav hadde, og ba dem om støtte. Han la ut om hvor nødvendig det var å kvitte seg med underkastelsen som danske og svenske konger hadde pålagt dem. Og han la ut om de storverk Olav hadde gjort på sine hærferder. I diskusjonen som fulgte blant fylkeskongene, endte det med at de under noe tvil godkjente Olav og ville støtte ham. Til slutt forteller sagaen at de ga Olav kongsnavn over hele landet, og landet ble tildømt ham etter opplandsk lov. Da var vi kommet til 1016.

Kosthold og gårdsdrift

Olav med hele sitt følge ble på gården hos Sigurd utover høsten. Kong Sigurd ga dem annen hver dag fisk og melk på bordet, og annen hver dag kjøtt og øl.

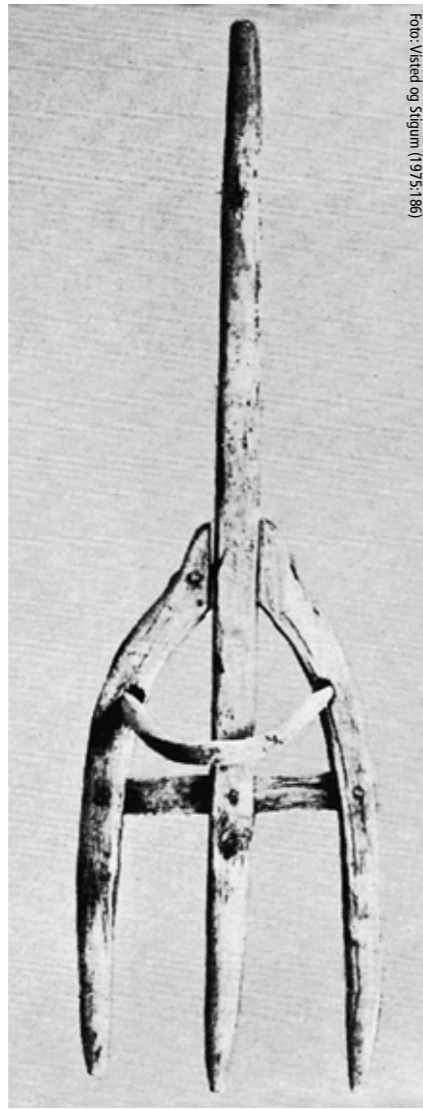

Foto: Visted og Stigum (1975:186)

Gjødelsgreip med håndtak nede ved tindene, slik de gjerne var i bruk på Sigurd Syrs tid.

Når maten er nevnt slik spesielt, er det grunn til å tro at dette var særlig fin kost. Blant vanlige bønder og andre folk på den tiden var grøt den daglige kosten. Det mest brukte kornslaget var bygg, selv om havren begynte å ta over.

Til skatt og landskyldvare var det helst bygg som ble brukt, og bygget ble regnet som det beste for å brygge øl (Lunden 1979). I forhold til dagens korndyrking, hvor man regner at avlingen blir 20–25 ganger sådd kornmengde, antar man at de på Sigurd Syrs tid bare fikk omkring to–tre ganger sådd kornmengde. Åkerbruk og husdyravl hørte nøye sammen i kombinasjonsjordbruk, hvor korndyrkingen var viktigst for bøn-

dene. På denne tiden kunne bønder ha husdyr som storfe, sau, geit, gris, høns og gjess foruten hest. Om Sigurd hadde sau, høns og gjess vet vi ikke, men han hadde hester, storfe, geit og gris. Sau og geit var viktige for skinn og ull, men spilte liten rolle i matproduksjonen. Sau var også lovlig betalingsmiddel, noe geit og gris ikke var.

Sigurd Syr og hans familie

Vi kjenner lite til Sigurd Syrs liv før han giftet seg med Åsta. Ekteskapet med Åsta var hans første, men hennes andre. Hun hadde bare Olav fra sitt første ekteskap. Sammen fikk Sigurd og Åsta fem barn i løpet av de ca. 24 årene de var gift. Først i barneflokket kom Guttorm, så fulgte Gunnhild, Halfdan, Ingerid og til sist Harald, som senere ble konge og fikk tilnavnet Hardråde. Harald ble født i 1015, men de andre barna kjenner vi ikke fødselsåret til.

Bortsett fra Harald Hardråde, som fikk sin egen saga, finner vi lite om de øvrige barna til Sigurd og Åsta i historiske kilder. Det finnes amatører som har satt opp stamtre fra flere av Sigurd og Åstas barn, men det er vanskelig å få bekreftet riktigheten av disse. Gunnhild ble, ifølge «Harald Hardrådes saga», giftet bort til Kjetil Kalv på Ringnes. Sagaen sier om Kjetil at han var av stor ætt, han var rik og klok og en stor høvding. Han hadde lenge vært en god venn av Olav (den hellige), og Olav var med i bryllupsgildet. Ingerid hadde en datter, Gudrun Nevsteinsdotter, som Harald Hardrådesagaen beretter om, ble gift med Skule Kongsfostre. Skule var en av lederne i hirden til kong Olav Kyrre, og det var Olav Kyrre som sørget for det giftemålet.

Mot slutten

Olav var stadig på farten rundt om i Norge, men ikke lenger nord enn til Trøndelag. Da han kom tilbake til Sigurd Syrs trakter, bisto Sigurd ham med en stor flokk menn. Dette var på slutten av Sigurd Syrs liv. Vinteren som er tidfestet til 1018, døde Sigurd Syr, og sagaen forteller at Olav da reiste til Ringerike, og Åsta gjorde et stort gjestebud for ham. Da Sigurd døde, ble Olav den eneste som hadde kongenavn i Norge, så Sigurd var altså den siste småkongen i Norge med tittelen konge. Sigurd Syr ble nærmere 60 år, og det var en anelig alder den gang. Åsta døde trolig i 1020.

Sigurd Syr i "Flatøybok"

Flatøybok er en gjengivelse av gamle håndskrifter med konge- og ættesagaer samlet fra 1387 til 1394. I omfang regnes *Flatøybok* som det største islandske middelaldermanuskriptet, og navnet fikk det fra stedet der manuskriptet var oppbevart, nemlig øya Flatøy i Breidafjord på Island. To prester står som forfattere bak *Flatøybok*; Jon Tordsson og Magnus Torhallsson. Hovedtyngden av bind 3 i *Flatøybok* utgjøres av sagaen om Olav den hellige. Der finner man flere skildringer knyttet til Sigurd Syr, og de er atskillig mer omfattende enn i Snorres kongesagaer. Men det er tydelig at mye av stoffet må være hentet fra Snorre. Historiene i *Flatøybok* bærer imidlertid preg av å være fremstilt i en mer eventyrlig og kanskje visjonær form. Derfor er det tvilsomt om man kan få noe mer utfyllende og riktigere bilde av Sigurd Syr fra denne kilden.

Foto: Anne-Lise Rensfelt / Norsk Folkemuseum

Ard hører til de eldste åkerredskapene. Åkeren ble gjerne ardet flere ganger på kryss og tvers. Frem til slutten av 1000-tallet ble arden trukket av to okser. Senere ble hester brukt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2013: Hole bygdebok. B.6: Historien om Hole. Det var her det begynte. Utg. av Hole kommune.
- Fagerskinna en norsk kongesaga. Oversatt og med innledning av Johan Schreiner. 2. utg. Fabritius, Oslo 1972.
- Flatøybok et samlehandskrift fra 1387 til 1394 med avskrift av kongesagaer, ættesagaer og lignende, utgitt i bokform av Saga Bok, Stavanger 2016.
- Gunnes, Erik 1976: Rikssamling og kristning 800–1177. I: Mykland, Knut (red.): Norges historie. B. 2. Cappelen, Oslo.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld 1998: Utrykt notat, datert 23. oktober 1998.
- Harsson, Bjørn Geirr 2012: Olav den Hellige - født på Bønsnes og oppvokst på Stein? I: Heftet Ringerike nr. 84: 68–72.
- Harsson, Bjørn Geirr 2013: Harald Hardråde og Stein gård. I: Heftet Ringerike nr. 85: 24–29.
- Harsson, Margit 2000: Stein - en storgård på Ringerike. Eget forlag. Hole.
- Krag, Claus 2000: Norges historie fram til 1319. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kraggerud, Egil 2012: Hellig-Olavs dåp hos Theodoricus Monachus og i hans kilder. I: Collegium Mediaevale vol. 25 (2012).
- Lunden, Kåre 1979: Norge under Sverreætten, 1177–1319. I: Mykland, Knut (red.): Norges historie. B.3. Cappelen, Oslo.
- Middelalderbrev fra Ringerike 1263–1570: originaltekster med oversettelse til moderne norsk. Ved Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal. Utg. av Ringerike Slektshistorielag ved Bjørn Geirr Harsson. Kolltopp forlag, Hønefoss 2009.
- Myhre, Bjørn og Øye, Ingvild 2002: Norges landbrukshistorie, B 1. 4000 f.Kr.–1350 e.Kr. Jorda blir levevei. Det norske samlaget, Oslo.
- NK = Norges kongesagaer, bind 1–4. Skrevet av Snorre Sturluson (1178–1241) og Sturla Thordarson (1214–1284). Redaktører Finn Hødnebb og Hallvard Magerøy. Jubileumsutgaven. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1979.
- NSL = Norsk Stadnamleksikon. Redigert av Jørn Sandnes og Ola Stemshaug. 4. utg., 2. oppl. Samlaget, Oslo 2005.
- Stylegar, Frans-Arne 2004: Mellom Stein og Gjermundbu: Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og middelalder. I: J.H. Larsen og P. Rolfsen (red.): Halvdanshaugen – Arkeologi, historie og naturvitenskap. Universitetets kulturhistoriske museer Skrifter nr. 3: 145–182. Oslo.
- Visted, Kristofer og Stigum, Hilmar 1975: Vår gamle bondekultur, 3. utg. B.1. Cappelen, Oslo.
- Ågrip or Noregs kongesagaer. Omsett av Gustav Indrebø. 2. utg. Samlaget, Oslo 1973.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i Heftet Ringerike – som redaktør 2005–2009.

Sanitetskvinnenes innsats under krigen på Ringerike

Sanitetskvinnene gjorde en flott innsats under krigen på Ringerike. Særlig viktig var feltlasarettet som de opprettet og drev under felttoget våren 1940.

Lillann Aslaksrud

Tidlig på året, 8. januar, ble det etter initiativ av Kvinnerådet – en paraplyorganisasjon for ideelle og humanitære kvinneorganisasjoner i byen - ved formannen på Ringerike, Ingeborg Hellum, holdt et åpent møte på lokalet Ringerike. Der ble flere humani-

tære foreninger enige om å gå sammen for å forberede seg på en eventuell krigssituasjon. Det ble dannet en komité, «Kvinnens Frivillige Vernehjelp», med Karin Norbye fra Sanitetsforeningen som leder, Else Klouman fra Sanitetsforeningen og Kvinnens frivillige

Diplom tildelt Randi Aslaksrud for innsatsen under krigen. Diplomet er tegnet av Tarald Weisteen (1916–2009), en høyt dekorert krigsflyger. Hans liv fra krigsårene er dokumentert i boken «Nattjager» skrevet av Cato Guhnfeldt.

Beredskap som nestleder, Ellen Mork som styremedlem og Else Marie Borch som varamedlem.

«Kvinnens frivillige vernehjelp»

Komiteen jobbet raskt og effektivt og tilslutningen i distriktet var stor. 15. februar 1940 ble det sendt en søknad til Norderhov skolestyre med forespørsel om «Kvinnens frivillige vernehjelp» kunne få låne ett eller to oppvarmede værelser på Eikli skole. De skulle brukes tre kvelder i uken i tre måneder. Det skulle holdes førstehjelpskurs for å utdanne pleiere, og det var adgang til å delta for folk både fra Hønefoss og Norderhov. Sanitetsforeningen lånte ut sin helsesøster, Anne Øhren, og som lege var dr. Albert Schanke med. Komiteen begynte med to tomme hender, og uten noe mandat til å ta opp lån eller stifte gjeld. Utveien ble derfor å søke forretningsstanden om hjelp i form av penger eller naturalia. Overalt ble komiteen møtt med velvilje. Etter hvert som utstyr og materiell kom på plass, ble det sortert og lagret i «skomaker-sløydrommet» på Hønefoss folkeskole.

Forberedelser til krigsinnsats

Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening startet i 1926 et fond for å få til et sykehus her på Ringerike. Dr. Hartvig Norbye og fru Karin Norbye var de første som betalte inn på fondet, men det var noen betingelser knyttet til det. Når det på grunn av krigssituasjonen i 1940 ble opprettet en førstehjelpsstasjon i Hønefoss, søkte de om å få bruke 1 500 kr til innkjøp av sykehussenger. Sengene måtte være av sykehusstandardtype, mente dr. Hartvig Norbye, for da kunne de i fremtiden eventuelt overføres til det sykehuset de kjempet for å få.

Styret i Sanitetsforeningen godtok forslaget, og sammen med 800 kr fra Hønefoss Sparebank hadde en plutselig mange penger, og 28. mars 1940 var 24 senger med madrasser en realitet. Men det trengtes sengetøy også. Stoff ble kjøpt inn, og medlemmer i sanitetsforeninger og andre humanitære foreninger i distriktet sydde for harde livet for å få det ferdig.

Krigsinnsatsen ved feltlasarettet

Allerede 9. april 1940 tilbød komiteén sin hjelp til ordførere og politi, og dagen etter ble et feltlasarett erklært operativt i kjelleretasjen på Hønefoss folkeskole, hvor Hen Dampsg hadde bidratt med materialer og arbeidskraft og hadde stivet av tak og vegger for å gjøre det splintsikkert. Senere ble feltlasarettet utvidet, og flere klasserom ble tatt i bruk. Madrasser og sengetøy ble utlånt fra Glatved Hotel. Sanitetsgruppen påtok seg driften av lasarettet, og samme dag ble det også opprettet et «husvillerherberge» på skolen. Dette var til å begynne med bare åpent om natten, men det tok ikke mange dagene før det ble holdt åpent hele døgnet, for tilstrømningen av folk var stor! Nå måtte også gymnastikksalen på skolen tas i bruk, og etter hvert også ytterligere tre klasserom. Alle fikk varm melk, brød og smør.

Torsdag 11. april kom de første pasientene, vesentlig pasienter med sjokk. Men 13. april, da krigshandlingene begynte i byens umiddelbare nærhet, strømmet det pasienter til i stadig økende grad, norske og tyske soldater, og en del sivile fra trefningene i Haugsbygd. Som leger hadde lasarettet nå flere, dr. Klouman, dr. Langseth og dr. Mortensen Egnund. De fleste av de sårede ble først sendt til Det katolske sykehus, men mange ble altså videresendt til feltlasarettet. 13. april ble også husvillerherberget stengt etter avtale med politiet. Sivilbefolkningen hadde jo nærmest rømt fra byen!

Den forholdsvis nye sykebilen til sanitetsforeningen gikk, sammen med sykebil fra Oslo, jevnt og trutt med sårede. Bilen ble mye skadet, men med god hjelp fikk man den på hjulene igjen. I den første krigsukken var i alt seks sykebiler i bruk, og fem kvinner deltok som sjåfører i tillegg til en del menn. Da lasarettet ble avviklet, fortsatte de med kjøring til fødehjem og Det katolske sykehus med to biler, da med Else Kloumann og Karine Blystad bak rattet. Da tyskerne rykket inn i Hønefoss

14. april, foregikk det heldigvis stille og rolig. Men 15. april ble det igjen opprettet et hjem for brannofre og andre husville i distriktet, denne gang på Ringerike Fylkesskole under ledelse av frøken Alfhild Asbjørnsen. Kommunen betalte utgiftene.

Lasarettet hadde i alt 130 pasienter med 571 liggedøgn, og sikkert enda flere som ikke ble journalført. Det ble drevet nærmest som et vanlig sykehus, og damer i alle aldre med det tidligere omtalte førstehjelpskurset jobbet dag og natt med godt humør. I en periode hadde de også hjelp fra leger og pleiere fra Oslo. Matforsyningen klarte de også; matvarer ble sendt dem med en bil som det sto «Reservert soldater» på, og meieriet ga dem melk gratis. Når det senere ble mangel på enkelte varer, fikk fruene Norbye og Klouman ordnet med en god del hermetikk, smør og kaffe fra det tyske kommandantskap i byen. Feltlasarettet var hele tiden ledet av de to nevnte fruer, og de hadde også klart seg godt økonomisk da de satte sluttstrek for lasarettet 26.april 1940.

Innsats for norske krigsfanger

På slutten av felttoget var det fra norsk hold blitt tatt initiativ til å opprette et eget utvalg til å ta seg av de norske krigsfangene. Man måtte jo for enhver pris forhindre at tyskerne sendte de norske fangene til Tyskland. Helgelandsmoen og Hvalsmoen lå i de dager ubenyttet, så det ble foreslått å bruke dem til interneringssted for fangene. Det ble godtatt, og straks ble et lokalt utvalg av 3 menn og en egen damekomité opprettet. Også her var sanitetsforeningen med; blant annet fikk daværende formann i foreningen, Randi Aslaksrud, ansvaret for feltsykehuset på Hvalsmoen.

Etterbruk av utstyr

Etter at feltsykehusets funksjon opphørte, ble det meste av utstyret overlatt sanitetsforeningen. De forvaltet det i mange år: 20 komplette sykehussenger, noe operasjonsutstyr og en

Passerseddel for Karin Norbye. Norbye var medlem av sanitetskvinnene, men dette ble oppfattet som medlemskap i Røde Kors.

del spedbarntøy. Da de i 1999 solgte Helsehuset, ville ingen lokale myndigheter ha det fullt brukbare utstyret, så det ble sendt til Romania hvor det forhåpentlig kom godt med.

Arbeid i resten av krigen

I resten av krigen handlet sanitetskvinnenes innsats mest om barn og ungdom, så i 1942 åpnet de «Kontrollstasjonen for blivende mødre og sped-/småbarn», drevet på forskjellige steder på Ringerike. Ellers var det utdeling av melk, tran og klær, og ikke minst administrasjon av den store «suppeaksjonen» for skolebarn og eldre som «Svenska Norges-hjelpen» bidro med i det siste krigsåret.

I ettertid er det lett å se hvor viktig sanitetskvinnenes samlede krigsinnsats var. Særlig fikk det stor betydning at krigslasarettet var operativt allerede fra 10. april, så de kunne ta imot sårede da kamphandlingene i Haugsbygd startet tre dager senere. Men også deres utdeling av mat, melk og klær var viktig i en tid da folk flest manglet det mest nødvendige.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Anonym: Under krigen på Ringerike 1940: Kvinnenes frivillige arbeidshjelp. Fra fru Kloumanns papirer. Hefte Ringerike 1990: 18-19
- Møtereferater fra Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening
- Rapporter og andre papirer vedr. sanitetskvinnenes virksomhet før og under krigen

FORFATTEROMTALE

Lillann Aslaksrud er født i Hønefoss i 1932. Hun er utdannet barnepleier og har arbeidet med barn med funksjonshemming. Lillann Aslaksrud har vært medlem av Hønefoss Sanitetsforening siden 1951, og var foreningens leder 2002-2016, og kom tilbake som leder i 2017.

Gulsangeren hadde tilhold i den gamle skogen i Sundvollbukta fram til hogsten i 2014. Arten hekker primært i frodig løvskog med tett undervegetasjon. Den syngende fuglen på bildet ble fotografert ved Fiskumvannet i Øvre Eiker, Buskerud den 27. mai 2015.

Sundvollbukta – en ødelagt naturlokalitet

I Sundvollbukta i Hole, ved Sundvollbekkens utløp i Tyrifjorden, går den grunne våtmarken over i viersumpskog og løvskog. På slutten av 2014 ble det foretatt en omfattende hogst i området. Dermed forsvant mange av lokalitetens kvaliteter.

Viggo Ree

På begynnelsen av 1900-tallet var Sundvollbukta et åpent terreng. Etter hvert vokste det meste av området til med viersumpskog og senere løvtrær – og strandlinjen ble forskjøvet vestover.

Naturverdier

Da Hole kommune iverksatte naturtypekartleggingen i 1999 resulterte det i at et 7,4 daa stort areal av bukta og skogen snaut tre år senere ble lagt inn som

«lokalt viktig» lokalitet i Miljødirektoratets naturbase. Det skyldtes de strandsump-, strandeng- og løvskogverdier som gjennom årene hadde utviklet seg i området. Planten sprøarve fantes trolig på lokaliteten (Miljødirektoratet 2002), og senere har forekomsten av arter som dvergspett, gulsanger og Sylvia-sangere vist skogarealets kvaliteter.

Den grunne våtmarken og strandsumpen dannet sammen med viersumpskogen

og løvskogen, med innslag av døende og døde trær, et verdifullt naturmiljø. Slike lokaliteter er en naturtype som blir mer og mer sjelden. I den grunne strandsumpen med dunkjevele og elvesnelle hekket både knoppsvane, sothøne, stokkand og toppdykker. Vannfuglforekomsten på lokaliteten har vært overvåket siden 1992 (Larsen m. fl. 2015). I Sundvollbekken sees jevnlig fossefall og her gyter ørret. Spissnutefrosk finnes i området.

Sylvia-sangerarten munk har fått redusert sine livsbetingelser i Sundvollbukta vesentlig etter hogsten i 2014.

Sprøarve tilhører en egen slekt i nellikfamilien. Likner skogstjerneblom eller vassarve, men ulikt disse har sprøarve kjertelhår på bladene. Sprøarve øker i utbredelse, men er ikke stabil i biotoper på Østlandet. Det vil si at den kan dukke opp og så forsvinne igjen i vannkanter og liknende miljøer. Dette individet er fra en lokalitet i Sarpsborg kommune.

Knoppsvanepar med unger i Sundvollbukta 8. juli 2011. Viersumpskogen og løvskogen i bakgrunnen representerte et verdifullt naturmiljø og en lokalitet med et betydelig biologisk mangfold. Her fantes arter som gulsanger og dvergspett.

Parti fra løvskogen 27. april 2009. En liten bekk tar seg fram gjennom den fuktige marken og vegetasjonen, som hovedsakelig består av gråor.

Økologisk viktige løvtrær ble hogd ned i 2014. Legg merke til flismassene som fortsatt befinner seg på naturtyperlokaliteten, og som bidrar til at plantearter som vokste i det fuktige terrenget, blir borte. Bildet ble tatt 25. april 2016.

Sundvollbukta var med i bruttoområdene i tilknytning til verneplanen for Tyrifjorden som startet i 2007. Til tross for at Sundvollbukta befant seg på Miljødirektoratets naturbase, satte Hole kommune høsten 2014 i gang en omfattende hogst i området. Hogsten førte til at det særegne miljøet ble omgjort til en glissen skog med parkpreg. Flismassene etter hogsten ble ikke fjernet, noe som resulterer i at sumpmark hurtig blir omgjort til fast grunn.

Biologisk mangfold som problem

I mange områder opplever man i disse tider at skog- og krattarealer hogges ned i stort omfang, også i den sårbare vår- og sommerperioden. Mange oppfatter vierkratt som verdiløst og som et element i naturen som ødelegger for oss mennesker. Det er fornuftig at det gjennomføres forvaltning som bidrar til å holde landskap åpne. Men det trenger ikke skje overalt. Viersumpskog og løvkratt er viktige innslag for eksistensen av en rekke dyrearter. Hogst bør gjennomføres i langt mindre omfang uten at rekreasjonsområder for turfolket dermed blir mindre attraktive.

Dvergspetten er helt avhengig av naturskog med stort innslag av døende og døde trær. Revirene er dominert av gammel løvskog slik som i Sundvollbukta før hogsten i 2014. Hannen på bildet ble fotografert ved Fiskumvannet i Øvre Eiker, Buskerud den 14. mars 2015. Hunnen mangler rødt i fjærdrakten og har hvit isse.

Foto: Steinar Sæviolen

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hole kommune 1983: Reguleringsplan for Sundvollen sentrum. Inkludert reguleringsbestemmelser til reguleringsplan for området Sundvollen sentrum. Hole kommune. Behandlet i kommunestyrets møte den 9. mai 1983.
- Hole kommune 2014: Kommunedelplan for Sundvollen. Planprogram. Fastsatt 16. juni 2014. Sweco.
- Larsen, B. H., Ree, V., Myrmo, K., Brandt, M. og Hals, J. L. 2015: Overvåking av hekkende vannfugl i Steinsfjorden, Tyrifjorden, Bergsjø, Solbergstjern og Væleren i 2009-2014. I: Fugler og natur i Buskerud. Rapport nr. 1-2015. Årgang 22: 1-53. Norsk Ornitologisk Forening, avd. Buskerud.
- Miljødirektoratet 2002: Naturtype. Id BN00009282. Sundvollen. Registreringsdato 01.01.2002. (Med kart.) <http://faktaark.naturbase.no/naturtype?id=BN00009282>

FORFATTEROMTALE

Viggo Ree (f. 1950) er utdannet på Statens håndverks- og kunstindustriskole i Oslo (1976-80). Han arbeider som wildlife-kunstner og har illustrert i en rekke bøker, tidsskrifter og aviser, samt frimerker. Ree er innkjøpt av Nasjonalgalleriet og har deltatt på Høstutstillingen. Han arbeider også som forfatter og har publisert over 600 skriftlige arbeider, vesentlig om ornitologi, store pattedyr og naturvern. Ree bodde i Hole i perioden 1990-2017.

Foto: Ulfent fotograf / Per Chr. Gonnæs' samling

Per Chr. Gonnæs i hovedlandsrennet for gutter i Harakollen, Hokksund, 1961.

Skihopping i Hole i 50- og 60-årene

De fleste gutta hoppet på ski, få gikk langrenn. Det var spennende å delta, stas å vinne, og alle fikk oppleve god trening og et herlig miljø. Dugnadsånd preget distriktets mange bakkeanlegg. Mange var med som funksjonærer og medhjelpere med bygging av hoppbakker, arrangement av renn, utregning av poeng og premieutdeling til slutt.

Per Christian Gonnæs

Hoppporten var norsk paradegren før krigen, dominert av idrettselter som Ruud-gutta fra Kongsberg og Reidar Andersen fra Hønefoss. Under OL i Oslo 1952 ble Arnfinn Bergmann og Torbjørn Falkanger internasjonale stjerner og bekreftet den vanlige oppfatningen at man burde være norsk for å bli god skihopper. Men selvgodheten fikk en knekk da OL 1956 i Cortina ga norsk nedtur uten medaljer i hoppbakken.

Nasjonal satsing

Thorleif Schjelderup ble engasjert som rikstrener for å gjenreise norsk hoppport. Han skrev læreboka Alt om skihopping og reiste landet rundt med film og foredrag om aerodynamisk stil, nytt utstyr og bedre treningsmetoder for å øke spenst og hurtighet. For første gang skulle norske hoppere lære av utlendingene. Den stående, fremoverlente «Kongsberg-knekk» med henda rett ut som fuglevinger i lufta skulle erstat-

tes av «finnestilen» med strak kropp og henda på baklomma. Som eksempler på slik dristighet brukte han opptak av russiske Koba Tzakadse og finske Anti Hyvärinen. Nettopp disse hopperne vant bronse og gull i OL 1956.

Skippertaket bidro til norske suksesser senere på 50-tallet og utover på 60-tallet med Arne Hoel, Torbjørn Yggseth, Toralf Engan, Bjørn Wirkola og Torgeir Brandtzæg som eksponenter for dati-

dens moderne skihopping, som er en helt annen sport enn dagens.

Lokale klubber

I Ringerike Skikrets var det på 1960-tallet mange klubber (Liv, Fossekallen, Veme, Norderhov, Nakkerud, Sokna, Høleværingen, Tyrien), der flere hundre gutteløpere og engasjerte foreldre møttes til renn vinteren gjennom i skikretsens 20-talls små og mellomstore hoppbakker. Vi ble også dratt med i Schjelderups «vekkelse» i 1957. For eksempel ble gamle-kinoen i Hønefoss fylt av ivrige gutter som «prøvehoppet» fra stolene da Thorleif Schjelderup doserte sin nye lære.

Ildsjeler sto bak

«Alle gutta» hoppet på ski. Det var for eksempel 42 deltagere i Høleværingens klubbrenn i Vestjordsbakken i 1961, og fem skoler i Hole konkurrerte om vandreskjoldet i hopp. Trygve Ellingsen uttrykker det slik: «For å være ekte høleværing, må du ha hoppa i Vestjordsbakken og bli tatt imot av jordmor Hagelsteen!»

Aktivitetene krevde lokal innsats fra mange, helst fedre. Jeg hadde en mer enn normalt interessert pappa som var sjåfør, sjauer, organisator, dommer og bakkekonstruktør. Eksempler på ildsjeler i Høleværingens ski-miljø på 50- og 60-tallet var Paul Lehne, Johs. Dæhli, Thorleif Ellingsen, Erik Ullern, Boye Langerud, Ole Kr. Rytterager, Andreas Bjella, Halvor Western, Trygve Ellingsen (speaker), Peder Søhoel (med høytaleranlegg på skikjelke) og Håkon Bjella.

Bakkeutviklingen

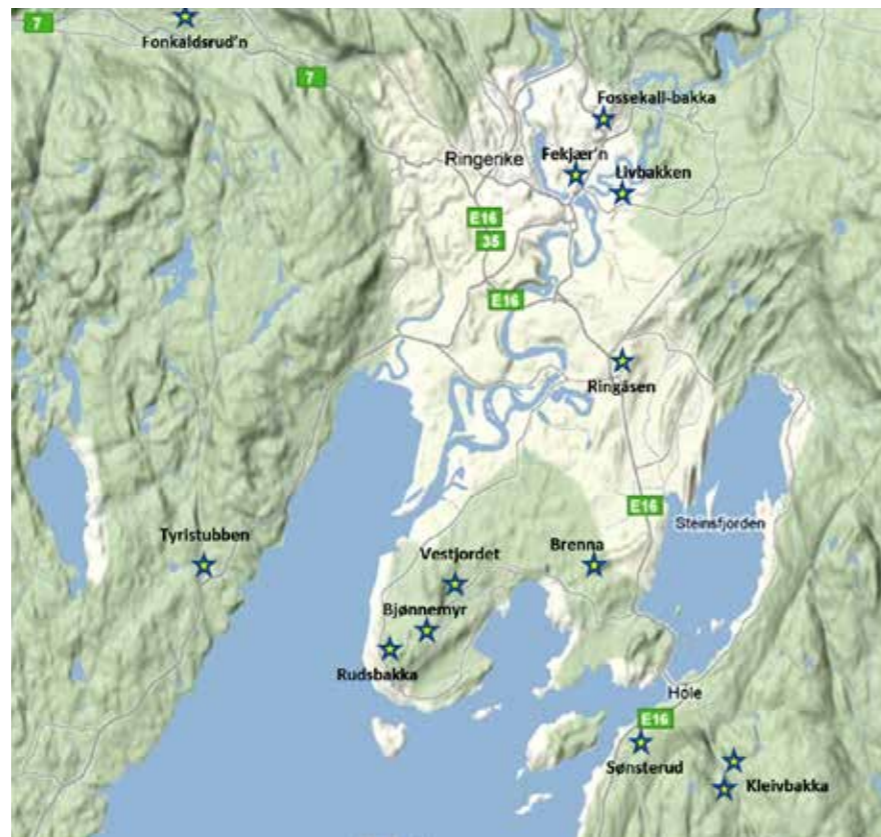
De enkleste hoppbakkene for en smågutt med ambisjoner om å sveve, ble tråkket til med egne ski på bratte jorder der man fant naturlig tilløp, bygde et hopp av snø og tråkket landingsplass i den bratteste skråningen nedenfor. Snørike vintre og stabil kulde bidro til at bakkene holdt seg faste vinteren gjennom, men om våren smeltet de bort.

Med lengre og luftigere svev over 20–30 meter måtte mer permanente anlegg bygges. Tre-stillas for tilløp og hopp,

dommertribune og trapper ble laget, og bakkeprofilene ble planert og tilpasset fart og svevkurve. Det var mange eksempler på «hjemmesnekra» stillaser av u-impregnert materiale av varierende kvalitet. Stygge ulykker i Drafnkollen og Bækkelagsbakkene der tårn, tribuner eller trapper kollapset, reiste krav om bygningsmessig godkjenning og kontroll.

Norges Skiforbund fastla nasjonale normer som måtte følges når det gjaldt bakke-konstruksjon. Helningsgrad, kurver, profil og sikkerhetskrav ble stilt for de ulike bakkestørrelsene. Olaf Gonnæs var en av de første autoriserte bakkekonstruktører i Ringerike Skikrets. Han brukte utallige timer til befarings, oppmåling og skissering av mulige bakkeemner for skiklubber på Østlandet.

I Hole var Kleivbakkene ved Kleivstua (hopplengder 15–35 m) og Vestjordsbakkene på Røyse (hopplengder 25–45 m) våre hjemme-bakker. I hele Ringerike Skikrets var det et 20-talls permanente bakkeanlegg der det regelmessig ble arrangert renn, med hopplengder på 25–65 m. Livbakken med betongtårn og flomlys var et kjent landemerke i Hønefoss' bybilde. Rudskollen på Sokna var distriktets største, med hopplengder på 50–65 m.

Kart: Google Earth bearbejdet av Per Chr. Gonnæs

Foto: Per Chr. Gonnæs

Leif Ellingsen
– Høleværingens beste hopper.

Vi var en stor gjeng gutter i distriktet som deltok i renn på søndager, og i kveldsrenn på onsdager i flomlys i Vestjord'n, Fossekallbakkene, Livbakken, Fonkaldsrud'n og Vesle-Vikersund. Og vi dro til større konkurranser i Modum, Drammen, Oslo og Bærum samt det årlige Guttenes Holmenkollrenn i Bækkelagsbakkene, der det vant en boks Sunda til de uheldige som falt. Det fantes ikke prepareringsmaskiner. Preparering av bakkene gjorde vi selv ved måking og tråkking av snø med hoppski på bena, før prøvehopping forut for rennet. Turen opp til toppen i beksømstøvler og med hoppski på nakken var god oppvarming og styrketrening.

Foto: Kristoffer I. Kristiansen

Olaf Gonnæs' hurtig-regner for hopprenn henger på veggen i Høleværingens klubbhus, Svensrudmoen.

Lokale forbilder fra 50-årene Blant de «store gutta» for oss guttehopperne den gang var:

Jack Alfredsen, Werner Alfredsen og Rolf Juvet (Fossekallen), Asbjørn Osnes (Jevnaker), Svenn Andersen og Tidemann Klemetsrud (Liv) og Tor Fagerås og Ole Henrik Fagerås (Veme). Asbjørn Osnes (1932–2011) hoppet for Jevnaker Idrettsforening, men deltok også mye i Ringerike Skikrets. I ski-VM i 1958 ble Osnes nummer fem i normalbakken. Han deltok også i vinter-OL i 1956. I 1958 satte Osnes bakkerekord i Vikersund med 108,5 meter.

Jack Alfredsen (1931–94) tilhørte norgeseliten i 1954 og 1955. Jack var en typisk kraft- og storbakkehopper med mange svev over 100 m i Vikersundbakken. Under trening i Gråkallen på forsøngene 1956 falt han stygt og brakk benet. Skaden var så komplisert at Jacks hoppkarriere i realiteten var over, bare 24 år gammel.

Rolf Juvet var junior på slutten av 1950-tallet og ble nummer to i Livbakken i 1958 blant landets aller beste juniorer. Han vant renn i Geithus, Vikersund og Midtstuen den vinteren. Neste

BAKKEUTVIKLINGEN:

- Naturbakker, (naturlige tilløp, bråe overganger, fallbakker, dunkebakker, vegkryss, vann, myrer)
- Hjemmesnekra stillaser og trapper (stygge ulykker i Drafn og Bækkelaget)
- Fortsatte med bakke-konstruktører, bakkenormer, med godkjenning av og midler fra Statens ungdoms- og idrettskontor
- Beinråkking, skitråkking, måking, bæring -> maskinpreparering

år vant han juniorklassen foran den senere storhopperen Torgeir Brandtzæg, i det første rennet i Den Norske Hoppuka. Det var i Fageråsbakken, Mo i Rana, i 1959.

60-tallets lokale «bakkeslitere» Følgende navn gikk igjen på toppen av premielistene:

- Arne Berg Pedersen (Liv)
- Jan Erik Sørensen (Fossekallen)
- Birger Jørgensen (Fossekallen)
- Truls Thoresen (Fossekallen)
- Jan Eull (Fossekallen)
- Olav Martinsen (Veme)
- Ole Johan Benth (Veme)
- Nils A. Moen (Ådal)
- Egil Hamremoen (Nakkerud)
- Leif Ellingsen (Høleværingen)
- Tore Dæhli (Høleværingen)
- Per Dæhli (Høleværingen)
- Per Ivar Lehne (Høleværingen)
- Per Chr. Gonnæs (Høleværingen)

UTSTYRSREVOLUSJONEN:

- Treski (Hovde og Splitkein) -> kofix såle -> plast/glassfiber.
- Kvistlakk, Fyk, Skipolin, tjære og parafinvoks -> glider.
- Strekkbukse/topplue -> hoppdress/hjelm

FORFATTEROMTALE

Per Christian Gonnæs (født 1946) har utdannelse som sivilingeniør bygg og anlegg. Han har vært leder for store vannkraft- og anleggsprosjekter i inn- og utland. 1985–2000 var han administrerende direktør i Ingeniør A.B. Berdal AS som ble utviklet via Berdal Strømme AS til Norconsult AS. Fra 2001–2013 var han ansatt i softwaresekskapet Powel AS som direktør for internasjonal forretningsutvikling. Han satt 10 år i styret for Ringerike Sparebank, som styreleder 2007–2010 gjennom fusjonen med Sparebankene Jevnaker og Gran. Han er med-gründer og mangeårig styremedlem i Tyrifjord Golfklubb og for tiden styremedlem i Ringeriks-Kraft AS. Han representerer Høyre i kommunestyret i Hole.

Noen lokale bakker i
Hole og Ringerike.

Kommunalt vedlager på Sinsen utenfor Kristiania, ca. 1917. I forgrunnen ser vi trallebaner, som ble brukt når de 60 cm lange vedkubbene skulle kjøres til og fra lagerplassen.

Brenselkrise *under første verdenskrig*

Vi har passert hundreårsminnet for starten av første verdenskrig, en krig vi takket være kløktig diplomati klarte å holde oss utenfor. Men i det nøytrale Norge merket en tydelig at forsyningslinjene ble brutt. Det ble mangel på det meste og streng rasjonering.

Asle Gire Dahl

Vintrene var kalde, og i januar 1917 var den gjennomsnittlige temperaturen på Østlandet minus 17 grader, og isen lå på Tyrifjorden 19. mai ifølge avisen Fremtiden fra samme dato. Importen av kull og olje skrumpet inn, og det ble vanskelig å holde det varmt i hjem og på arbeidsplasser, spesielt i byene. Forsamlingslokaler og skoler stengte, og mange forretninger hadde reduserte åpningstider. Men det fantes da skog? Joda, men hvem skulle drive hogst og sørge for transport?

Krisehåndtering

Regjeringen mente at vedhogsten måtte fremmes med alle midler for å skaffe mest mulig varme (Jørstad 1917). På landsbygda var de fleste sysselsatt i jordbruket, og det å skaffe mat ble den prioriterte oppgaven. Siden vedhogsten i stor grad måtte skje i sommerhalvåret, kunne en vanskelig rekke å gjøre onnearbeid samtidig. Etter fimbulvinteren 1917 vedtok regjeringen å opprette Statens brændselsstyre ved lov av 23. mars og utkommanderte 8 000 soldater til å avvirke ved i statens skoger (Handels-

Skoginspektør Ivar Ruden, født 1880, ved skrivebordet ca. 1930. Ruden var direktør for Statens brændselsstyre, opprettet som et krisetiltak 1917–20.

departementet 1952). De vernepliktige var i stor grad bygutter: kontorister, håndverkere og ekspeditører som manglet erfaring med å bruke øks og sag. Under hogsten rundt Helgelandsmoen kunne det gå hardt utover fingre og tær (Ringerikes Blad 28.6.1917).

Guttene tok det med godt humør, bortsett fra dem som måtte forlate sitt faste arbeid og søke skogens ro under regimentssamlingen. Organiseringen var langt fra vellykket. Drammens bataljon på 600 mann ble sendt på hogst til Jevnakerdelet med 200 økser, altså tre mann på hver øks (Fremtiden 26.6.1917). Men noen fikk vel utlevert sag. De arbeidet i juli måned, som var i senere laget til at veden fikk tid til å tørke.

I Norderhov prestegårds skog ble det i 1917 hogd 560 favner ved og om lag samme kvantum i Tandberg skog, mens det i Hole Krogskog ble avvirket 1 600 favner ifølge skogforvalteren (Hansen 1917). Og direktør Ruden skriver at Statens brændselsstyre kjøpte og drev fram 120 000 favner ved fra statens skoger og 200 000 fra private i løpet av vinteren 1917 (Ruden 1918b:265). En favn ved er 2 x 2 x 0,6 m³.

Kriser gir høye priser

De militære fikk kr 2,95 i arbeidspenger pr. hogget reis ved, og den øvrige betaling var 18 kroner pr. favn levert i skogen fra eieren. Det understrekes at veden skal selges til maksimalpriser. Transport er selger og kjøper uvedkommende står det i en kontrakt, noe som førte til store påslag i utgiftene.

I 1913 kostet en favn ved fritt levert på jernbanevogn i byene 16 kroner. I de siste krigsårene var maksimalprisen 35 kroner for granved og 45 kroner for bjørk, men i hovedstaden ble det betalt opptil 100 kroner for favnen (Ruden 1918a:189). Noe ble kompensert gjennom et dyrtidstillegg som siste krigsåret kom opp i 15 kroner per favn. Mange i landdistriktene tjente gode penger og fikk ryddet ut lauvvirke og skrapskog i tillegg.

Transport

Kravene til hurtig avvirkning ble en stor utfordring, hovedsakelig på grunn av mannskapsmangel, og transporten var neppe mer enkel. Den krevde en organisering som få eller ingen hadde erfaring

Militære vedhoggere 1917, Lunner bygdeallmenning på Hadeland. Soldatene har tatt oppstilling på tvers av veien og har «på aksel øks».

Vedreis var gamle tiders metode for å fortørke langveden ute i skogen, og var også enhet for hoggernes akkordbetaling.

Vedlager ved Sinsen utenfor Kristiania i 1916. Bak saga er en jernbanetrasé hvor det står en del vogner med småtømmer som ble veltet av jernbanevognene i skråningen nedover mot saga.

med. Tradisjonelt foregikk framkjøring fra skogen på vinterføre over islagte vann. Et merkelig ordtak blant folk på Røyse lød slik: «Blir det ikke kaldt nok i vinter, så kommer vi til å fryse.» Det vil si at de ikke kom over til Tyristrand før å hente ved før fjorden hadde lagt seg. Nå skulle transporten skje som brøtning i sideelvene på høstflommen i september.

De som skulle ta et tak her, måtte vel være lokale bønder og fløtere, «fjordkara» var nok sysselsatt med å slepe tømmergrimene med Grev Wedel til Delinga eller saga på Vikersund. Veden fra Hallingdal, Soknedalen, Vælsvanet og Sperillen ble fløtet i store flak over fjorden til Nakkerud. Det hendte at stokker drev med enden i været eller sank til bunns underveis. Avisene kunne melde at mannskaper i båttrafikk på Sperillen kunne oppleve ubehagelige og ikke ufarlige sammenstøt med løsved.

Statens brændselsstyre hadde kjøpt en mindre dampbåt som ble fraktet hel med Krøderbanen og satt på vannet i Vikersund, for å fungere som taubåt. De hadde også skaffet en motorbåt og bygget tre–fire rektangulære lektere som samlet opp mindre kvanta fra lokale leverandører langs fjorden. Så satte de kursen for Nakkerudholmen med lasten (Guthormsen 1943).

Det ble nok noe svinn underveis. Brenselsdirektøren skrev i avisen at veden som er gått til bunns i Tyrifjorden tilhører Statens brændselsstyre (Ruden 1918b). Det hendte også at lensmenn fant kubb i et og annet privat vedskjul som hadde spor etter merkeøks.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Guthormsen, Julius 1943: Fylkesskogmesteren i intervju med Ringerikes Blad 9.11.1943.
- Hansen, Marcus 1917: Privat brev av 17.10.1917. Hønefoss.
- Handelsdepartementet 1952: Innstilling fra Komiteen til utredning av spørsmålet om statsmonopol for importert fast brensel. Oppnevnt ved kongelig resolusjon av 2.april 1948. Oslo.
- Jørstad, Holm (red.) 1917: Årsmelding. Beretninger om Buskerud Amts skogselskaps virksomhet. Drammen.
- Keilhau, Wilhelm 1927: Norge og verdenskrigen. Kristiania.
- Kgl. resolusjon av 23. februar og Lov av 23. mars 1917
- Meteorologisk Institutt 2015: Klimastatistikk: [https://www.met.no/vaer-og-klima/klima-siste-150-ar]
- Ruden, Ivar 1918a: I: Skogeieren nr. 15 1918.
- Ruden, Ivar 1918b: I: Skogeieren nr. 21 1918.
- Ruden, Ivar 1918c: Notis i Aftenposten 18.10.1918.
- Statistisk Centralbyrå 1921: Norges offisielle statistikk VII. Norges Jernbaner. Beretning for året 1.juli 1920–30.juni 1921.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl, født 1942, er bosatt på Nakkerud. Han er dr.polit. fra Universitetet i Oslo og var i perioden 1971–79 lektor i læremiddelpedagogikk ved Bergen lærerskole. Fra 1995 har han vært dosent, senere professor i pedagogikk og fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud. Dahl har skrevet Nakkerud – en kort bygdehistorie (2004) og vært bidragsyter til tidligere utgaver av Heftet Ringerike. Han har også vært styremedlem i Nakkerud og Tyristrand Historielag.

Foto: Vidarøes fiskekap 1955

Nakkerud var den jernbanestasjon på Randsfjordbanen som lå nærmest vannet og hadde et lastespor der vogner lett kunne skiftes etter hvert som de ble fylt av kubb. Innenfor Nakkerudholmen er brygge og kjerrat angitt med svart strek, mens kapp-saga var plassert i den tegnede firkanter. Nakkerud stasjon helt til høyre i bildet.

Nakkerudsaga

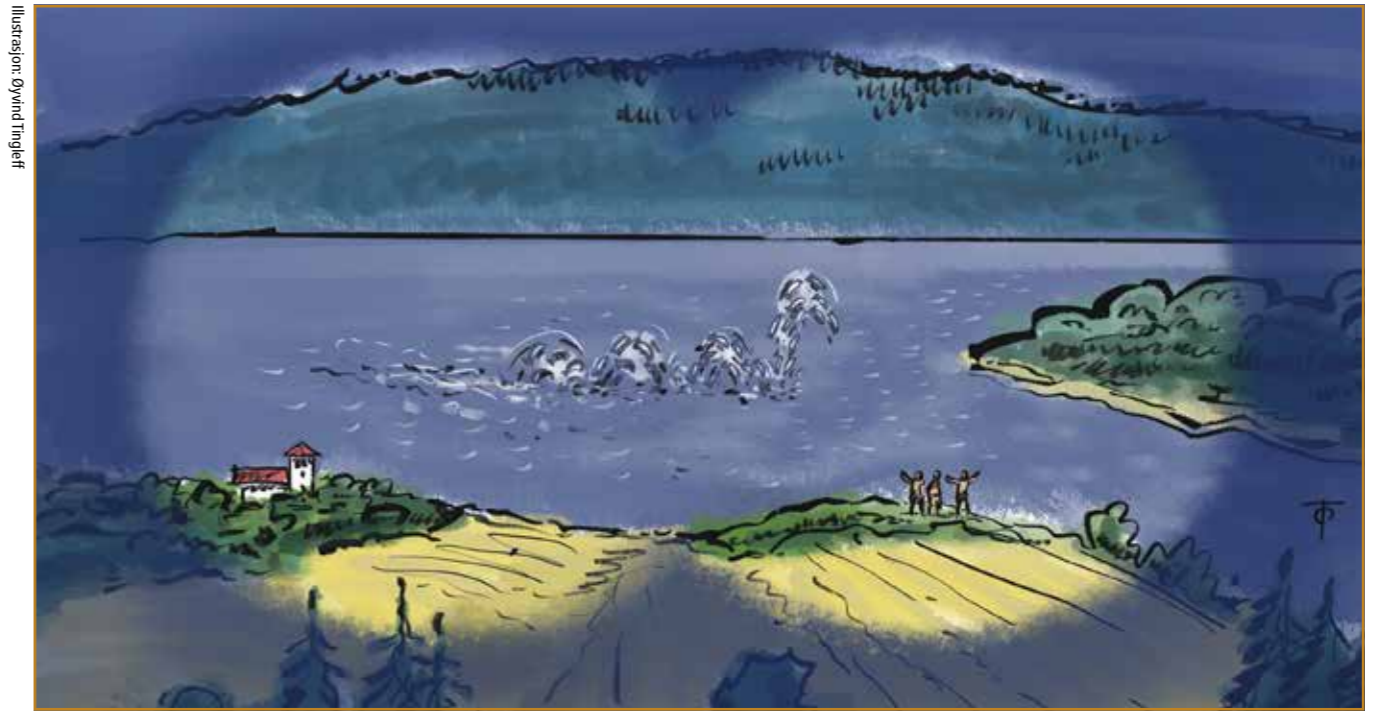
Norges Statsbaner hadde erfaring med mobile sager, og mindre sagbruk var anlagt for å skaffe sviller til vedlikehold av skinnegangen. Ved Nakkerud-landet anla de brygge med kjerrat og sag like nedenfor lastespolet på jernbanen, slik de hadde gjort på Krøderen stasjon. Her ble langveden grepet av hakene på kjertinger (gangspill) og trukket opp til en kappsag med stor kapasitet, drevet av en bensinmotor.

Anlegget må ha vært omfattende å fullføre. Bare arbeidet med å lage en brygge om lag 100 meter fra land og å sette ned påler på tre meters dyp, var nok ikke lett med datidens utstyr. Den dobbelte rekka med påler i 20 cm diameter skulle drives ned i leirebunnen, og vannstanden i Tyrifjorden var lagt høyere enn i dag på grunn av tømmerfløytingen i Drammenssvassdraget. Pålene er kuttet med sag ved bunnen, og i tørkeår kan endene fortsatt sees på venstre side av dagens brygge.

Stokkene ble kappet i 60 centimeters lengder som gikk via et transportbånd opp til sporet og fylte jernbanevogner. Det ble likevel mye håndtering, og mannskapet var antakelig folk fra baneavdelingen. Av rapportene kan vi lese at Randsfjordbanen fraktet 123 043 tonn trelast og brensel i 1918, som økte til 137 512 tonn året etter (Statistisk Centralbyrå 1921:44).

Detaljer om driften lar seg ikke framskaffe, fordi arkivet etter Statens Brændselsstyre har ligget uåpnet i Riksarkivet i mer enn 90 år, og forfatteren har to ganger fått avslag på søknad om innsyn.

Virksomheten kulminerte utpå sommeren 1918, og da krigen sluttet, satt stat og kommune inne med store vedbeholdninger som måtte selges til synkende priser. Det var snakk om konjunkturtap på mange millioner kroner (Keilhau 1927:159, 253).

Illustrasjon: Gyvend Tingelt

Finnes det sjøorm i Tyrifjorden?

Det er flere sagn om sjøormer i tjern og innsjøer på Ringerike, og artikkelforfatteren har selv observert et sjøormlignende fenomen ute i Tyrifjorden på 1950-tallet.

Åsmund Klemmestad

Som tjuetåring satt jeg en vakker, vindstille julidag i 1958 sammen med min tre år eldre bror Erling og nabogutten Kjell Odden på en berg-rabb ca. 50 m over vannet ved Frognøya i Tyrifjorden. Ute på fjorden omtrent 300 m fra land så vi noe som rørte seg i vannet. Fenomenet var ca. 20 m langt og buktet seg som en orm i vannet. Fra vår utsikts plass hadde det et hode med krum hals flere desimeter over vannflaten. Vi sto alle og tittet på hverandre uten å si noe, men alle hadde sannsynligvis samme tanke i hodet. Til alt hell hadde vi en rask motorbåt og bestemte oss straks for å kjøre ut og undersøke fenomenet på nært hold. Da vi kom ut til stedet, så vi tydelig hva det var, nemlig en større fiskestim som svømte på denne ormelignende måten, og lengst framme hoppet fiskene en halv meter-

over vannflaten. Vi kom til at det sannsynligvis var sik vi så.

Spørsmålet er om dette er en kjent atferd hos fisk som lever i dype ferskvannsfjorder. Tyrifjorden er som kjent nesten 300 m dyp. Og var vår vurdering at det var sik vi så, korrekt? Og sist, men ikke minst, kan en tilsvarende atferd hos fisk forekomme i Seljordvannet, Loch Ness i Skottland eller for den saks skyld i Storsjön i Sverige?

Flere tiår senere, i 2007, sendte jeg historien som et leserbrev til Sveriges Natur, Svenska Naturskyddsföreningens medlemstidsskrift, for å få ekspert svar på de spørsmål jeg hadde om fenomenet. Professor i zoologi, Staffan Ulfstrand svarte følgende:

At Tyrifjorden er ferskvann, begrenser kraftig antallet mulige arter som kan se ut som et stort sjøuhyre. Ifølge dr.philos.

Johan Hammer, lakseekspert ved Ferskvannslaboratoriet i Drottningholm, taler alt for at den merkelige observasjonen som innsenderen forteller om, kan forklares som en stim av sik som skrekkslagne forsøkte å unnsnippe en fiende, for eksempel en stor ørret. Kanskje er det flyktende sik-stimer som er sannheten bak uhyrene i Storsjön og Loch Ness? Denne teorien er i alle fall mye mer troverdig enn at det skulle dreie seg om en dinosaur eller en kjempeorm – eller til og med en gjest fra en fremmed planet.

Dersom denne teorien lar seg bevise, står både myten om sjøorm i Loch Ness, Storsjön og Seljordsvannet for fall, så vi spiller ballen videre til leserne og spør:

«Er det flere som har gjort lignende observasjoner på Tyrifjorden?»

Eventuelle svar publiseres på:

www.heftet-ringerike.com

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Åsmund Klemmestads skriftlige øyenvitneberetning om opplevelsen på Tyrifjorden. Den er oversatt fra svensk av Marit Stubbraaten.
- Leserbrev med tilsvar fra professor i zoologi, Staffan Ulfstrand, i Sveriges Natur, årgang 98, 2. april 2007.
- Sagn om sjøorm i Sperillen og Abbotjern i Heftet Ringerike 2001: 60.

FORFATTEROMTALE

Åsmund Klemmestad (født 1938) vokste opp på Snyta på Ask, Ringerike. Etter teknisk utdanning i Sverige flyttet han i 1961 til Västerås, hvor han var ansatt ved ASEA/ABB i 41 år. Her arbeidet han med produktutvikling. Er nå pensjonist og bosatt i Sverige, men er fortsatt norsk statsborger.

Bernhardt og Bjarne Godtfredsen på toget fra Roa til Hønefoss med slakt og svineblod. Hamstringsturer var ikke tillatt og det preget Bjarne med spannet.

Små historier om hamstring og matauk under 2. verdenskrig

For folk flest var hverdagen under annen verdenskrig preget av sparing og rasjonering. Med mange tusen tyske soldater som skulle prioriteres, ble det fort matmangel i landet, og norske myndigheter fant ut at vi måtte ha et system for å unngå total varemangel og sult. Her er noen historier om hamstring og matauk.

Fortalt av Bjarne Godtfredsen til Ragnhild Eidsgård

Jeg husker en dag far kom hjem til uvanlig tid, dessuten var han kledd i søndagsbukse og pen-jakke. Han var sint som en veps og kasta noe på kjøkkenbordet foran mor: «Her er de helvetes korta, og je går ikke i denna nemnda mer. Neste gang går du og Eva. Je går på arbe, je har kasta bort altfor mye tid på detta.» Far var ansatt i hølveriet på Hønefoss Brug, og slik ble det. Ved neste utlevering av rasjoneringskort gikk mor og storesøster Eva.

Etterhvert gikk Eva aleine, hun lignet mer på far og sørget for at ingen fikk snike i køen foran henne. Rart å tenke på i vår tid – vil en kjøpe noe, er det nok å ha med penger. Den gangen måtte du levere et «merke» klippet ut fra et rasjoneringskort. For å få det kortet måtte du dessuten stå i kø i timevis sammen med hundrevis av andre.

Eva ble borte i mange timer før hun kom hjem med en bunke kort. Det var kort for mel/gryn og brødvarer, for sukker, kaffe, margarin, poteter/grønnsaker. Det var også kort for tekstiler og skotøy, men slikt ble det tomt for i butikkene ganske snart. Trengte du nye sko, støvler eller jakke, måtte det sendes søknad til nemnda. Du skulle ha mye flaks for å få godkjenning til å kjøpe samtidig som det du trengte, ennå fantes i butikken!

Hamstringstur til Hadeland

Dette hendte en høstdag i adventstida i 1943. Mor hadde en søster, tante Ida. Hun bodde på Hadeland og gikk mange av gårdbrukerne til hånd med slakting. Som en del av betalingen for slaktearbeidet fikk hun av produktene og ville dele med søsteren og hennes familie. Tante Ida og mor hadde begge fått opplæring i matlaging og kjøkkentjeneste

Kont til å bære tyttebæra hjem og hollandsk krukke til å lagre syltetøyet.

Foto: Gunn Eidsgård

på en av storgårdene på Veme da de vokste opp i nærheten av Veme kirke.

Det var ikke bare å bestemme seg for å reise fra Hønefoss til Hadeland, nærmere bestemt til Lunner, i krigsåra. Far og jeg skulle dra oppover med toget, men vi kunne ikke løse billett lenger enn til Roa, som var maksimalt antall kilometer vi kunne reise uten attest

Wenners kro («Kroa») var i annen etasje på Rutebilstasjonen i Hønefoss.

fra lensmannen. Dette var en typisk «hamstringstur», og det å skaffe seg matvarer utenom den tillatte rasjonen, var straffbart.

Jeg tror vi reiste med nattoget fra Hønefoss ca. kl. 5, for vi trengte så mange timer for å rekke hjem før kveldsmørket. Jeg husker at jeg ble skremt da vi kom fram til stasjonen fordi det gikk så mange tyske vakter der, alle med børse på ryggen. Men han far, han var aldri redd for noen verdens ting, han gikk bare inn døra, rett fram til billettuka og bestilte «en voksen og en barn til Roa».

Vi kom til Roa, og der ble vi henta av en mann i lastebil som kjørte oss til Lunner hvor tante Ida bodde. Far hadde med ryggsekk og ei veske, i tillegg til et spann med lokk for å få med blodet fra slaktet. Sekken og veska ble fylt med flekk, spannet med blod og lokket ble lagt grundig på. Vi fikk et måltid god mat før vi ble kjørt tilbake til Roa stasjon med samme skyss som da vi kom dit.

Vel inne i togvogna plasserte far seg i et hjørne med spannet og meg innafor. Å skrekk og gru, tenk hvis spannet velta eller jeg bikka litt på det, så blodet pipla ut! Tyske vakter gikk fram og tilbake i midtgangen og inne i kupeene, og jeg ble mer og mer redd da toget ikke gikk stødig som på et stuegolv. Da vi kom fram til Hønefoss stasjon, var jeg glad, og turen hjem til Vinterroa gjorde vi ikke lang. Dagen etter kokte mor blodklubb med ister inni, solid mat etter en opprivende tur!

Tyttebærturen

Vi var ikke mye ute på tur, helst holdt vi oss i Vinterroa. Her var mange kameraer og muligheter for leik. Vi hadde hele Busebakk, skogen mellom oss og jernbanestasjonen, og vi hadde området mot Riperbakken. Ingen veier var asfaltert, og det var lite eller ingen biltrafikk.

Men jeg husker at vi dro på tyttebærtur, det var bror Reidar, far og jeg. En storesøster hjalp Gunhild Bråthen i butikken,

FORFATTEROMTALE

Bjarne Godtfredsen (født 1930) bodde i Vinterroa under krigen og bor fortsatt der. I 1945–46 begynte han på tomta til Hofsfoss Tresliperi. Etter fylte 18 år kom Godtfredsen i rulleriet og gikk i treskift-ordning. Resten av arbeidslivet var han på Norpapp. Bjarne Godtfredsens store lidenskap er fotball, og han har lagt ned utallige timer som medhjelper i klubbhuset til Hønefoss Ballklubb.

Ragnhild Eidsgård (født Kleven i 1936) er født og oppvokst i Norderhov. Hun giftet seg i relativt ung alder og fikk etter hvert tre barn. Etter mange år som hjemmearbeidende husmor, var hun ansatt ti år i en datasentral og etterpå 17 år som husøkonomassistent på Ringerike Sykehus. Hun er særlig interessert i patchwork, musikk og fotturer i skog og mark.

og den andre bisto mor i huset, der det var tre småsøsken. Vi kunne ikke gå og plukke bær når vi ville, men måtte vente til forsyningsnemnda fastsatte en dato. Det ble ikke noe tilskudd i forhold til matsituasjonen om bæra ble plukka umodne; da ville de råtne og ikke være egnet til menneskeføde.

Tyttebæra fant vi i skogen ved Veme. Vi fikk sitte på med en lastebil, ikke i styrehuset, men på lasteplanet sammen med mange andre i samme ærend. Vi satt på golvet og holdt oss fast i lemmene. Lastebilen stoppa ved Veme gård, og vi tre gikk videre til plassen Steinsrud der en tante og bestemor møtte oss. Vi fikk litt å drikke før vi gikk videre til Flismoen, som var bærstedet. Far plukka i en diger bærkant, en slags kasse han bar på ryggen i reimer, den rommet sikkert 20 liter bær. Reidar og jeg hadde noe lignende, med hanker som vi bar. Været var bra hele tida og det var godt og friskt i skogen. Litt niste hadde vi òg med og kaffe på flaske. Dette var sommerens ferietur.

Sigaretstumper og stryller

Torfinn Kristensen og jeg, vet du, vi pella sigarettstumper. Det var særlig foran lokalet Ringerike, den gang kinolokale – nå Kinohaven, og ved inngangen til Wenners kro i Fossveien at sneipene var å finne. Kroa hadde en balkong i andre

etasje hvor gjestene kunne sitte med kaffe eller en øl og sigarett. «Stompen» lempa dom bare over «gjerdet» og rett på plassen under. Nå er det klesbutikken VIC Tronrud som har hele den delen av bygget som også huset rutebilstasjonen den gangen.

Vi hadde en papirpås som vi pella stumpene oppi, og når vi hadde samla en del, satte vi oss og renska dom for svartbrent tobakk og papir. Så gikk vi til Gunhild Bråthen. Hu hadde en kolonialbutikk som lå mellom undergangen under Bergensbanen og Ringerikes Meieri. Av henne tagg vi papirstryller (med fasong som kremmerhus) som vi la noe tobakk oppi og solgte til dom som røykte.

– Bjarne, husker du hvem dere solgte til? Var det til søstrene dine, for eksempel? spør jeg. – Nei, da hadde vi jo ikke tjent noen penger! Prisen eller hvor mye det var i hver stryller, husker jeg heller ikke. Det ble nok ikke store inntektene, kanskje til en kinobillett eller litt godteri. Det var ikke mye å få kjøpt den gangen uansett om en hadde penger eller ikke. Men verken Torfinn eller jeg brukte noen gang tobakk! avslutter Bjarne fortellingene om hvordan han og familien skaffet seg mat og andre varer under krigen.

Jernbeslått rytterpistol fra 1740-årene, som en del av dragonene var oppsatt med. Andre hadde lignende, men mye eldre pistoler.

Dragoner fra Ringerike på vakt i Holstein 1758 til 1763

Heftet Ringerike 2016 hadde en artikkel om soldater fra Ringerike som var utkommandert til Holstein i årene 1758 til 1763. Imidlertid var det ikke bare omkring 100 infanterister, men også kavalerister eller dragoner som dro, og disse skal behandles her.

Per Terje Norheim

Det skulle sendes både infanterister og kavalerister, fra sistnevnte våpengren fire eskadroner dragoner. En eskadron var på denne tiden to kompanier som til sammen med befal talte 167 mann. Både infanterister og dragoner var i hovedsak utskrevne mannskaper, i motsetning til vervede. Utskrivningen skjedde fra såkalte legder der hver legd skulle stille med én soldat med utrustning. En legd var opprinnelig fire gårder, senere bare én, eventuelt flere mindre gårder slått sammen. Utskrivningen skjedde ved loddrekning: Den som ble trukket ut, hadde mulighet for å slippe ved sykdom, gamle foreldre som hadde gård som skulle drives og andre grunner. Han måtte da betale den som gikk inn i hans sted 4 riksdaler i året, ganske mye penger, faktisk mer

enn en ku kostet. Hvis et såkalt *Ungt Mandskab*, det vil si en som var utskrevet til soldat, men ikke hadde tjenestegjort, ble sendt i stedet, slapp den først uttrukne å betale.

Utskrivning

Ved kongelig befaling av 1750 ble det opprettet et nytt dragonregiment, *Det 4.de Søndenfjeldske Dragonregiment*, og i dette var *Ringerikske Kompani* et av de åtte kompaniene som skulle stille folk til Holstein. Navnet *Ringerikske* var litt misvisende. Kompaniet omfattet i tillegg til Ringerike også Jevnaker, Modum og Eggedal. Antall menige dragoner var 80. Regimentet skulle ved utkommanderingen i 1758 stille en eskadron med 160 menige, og ringerikingenene som ble utkommandert, utgjorde

1/8 av eskadronen, samme forhold som kompaniet gjorde av regimentet. Det ble tydeligvis lagt stor vekt på at utskrivningen skulle oppfattes som rettfærdig. Det sto i ordren at man skulle *undgaa ald Partisk- og Egenyttighed*.

Dragonene som etter loddrekning og justeringer dro, finnes det lite informasjon om, men det finnes en rulle som refererer til en ordre av 12. mai 1758. Det første man legger merke til, er at svært mange av dem som er trukket ut ved loddrekningen, blir erstattet av andre, uten at det her sies noe om grunnen. Samtidig som mannskapene listes, er det også en gjennomgang av hestene de er oppsatt med, med opplysninger om deres *colour*, *alder* og *palm* (høyde). Svært mange hester blir ansett å være

udøgtige og blir erstattet av hester fra andre dragonkvarterer. Generelt sett var hester et problem for hele den norske kavaleristyrken, fordi norske hester gjennomgående var for små. Listen over de dragonene som ble utkommandert fra de forskjellige rytterlegdene, etter ombytting med opprinnelig uttrukne, viser hvem som ble beordret til å dra.

Det var følgende dragoner, med legdens navn først:

Legd nr.	Navn	Alder
3 Western	Helge Tostensen Rønnerud* nr. 12	29
7 Holt	Erich Larsen Berger* nr. 16	26
11 Wang	Ole Christophersen	28
15 Nöchlebye	Hans Guldbrandsen* nr. 4	23
19 Ferden	Simon Guldbrandsen	28
23 Myhre	Peder Olsen* nr. 6	22
27 Follum	Abraham Pedersen	26
31 Wee	Ingebret Henrichsen* nr. 8	28
35 Kihle og Lerber	Peder Haraldsen	26
39 Weeholt	Anders Olsen* nr. 5	22
43 Bjørnestad	Hans Lorentzen	24
47 Moe	Niels Olsen	30
51 Helland	Truels Olsen Frøshoug* nr. 50	28
55 Hole Presteg.	Christopher Christensen* nr. 14	23
59 Engelstad	Lage Syversen	26
63 Sønstebye	Asle Helgesen* nr. 16	22
67 Saarstad	Syver Pedersen* nr. 69	24
71 Hunstad	Arne Andersen	26
75 Sund	Juel Engebretsen Eiken* nr.73	26

* betyr at mannen reiser i stedet for en annen. Man kan legge merke til at hele 11 av 19 først uttrukne fikk stedfortreder. Av de 11 var det 7 som var såkalt *Ungt Mandskab*, og som da ikke fikk noen økonomisk kompensasjon.

Familier splittes

Vi har få eller ingen opplysninger om hvordan de som måtte dra følte det, men det varierte antagelig fra spenning, glede over å oppleve noe (de færreste hadde vel vært lenger enn til Hønefoss, eventuelt Christiania eller Bragernes) til bekymring og redsel. For familien som satt igjen hjemme, var det vel bare negativt. Ingen visste hvor lenge dragonene skulle være borte, og de færreste hadde noen idé om hvor Holstein var.

For de hjemmeværende koner og barn førte fraværet av forsørger ofte til nød. Dette vet vi blant annet fra en innberetning fra presten Johan Storm i Vågå allerede kort tid etter utmarsjeringen.

Men det var ikke alle som ble helt skilt fra familien. Noen koner fulgte faktisk med. Hvert kompani ble påbudt å ta med fire «soldatkoner» som hjalp til med klær og matlagning. Utover disse fire var det ikke anledning til å være med. Disse

Uniformen til 4.de Søndenfjeldske Dragonregiment gjengis her med offiser til venstre og andre grader til høyre. Det var fargerike karer som tok seg godt ut etter det håndkolorerte kobberstikket å dømme.

soldatkonene må ikke forveksles med den flokken av kvinner med verdens eldste yrke som samlet seg der hvor det var store troppesamlinger. Vi vet lite om disse soldatkonene bortsett fra at få meldte seg, og det derfor ble utlovet en månedlig belønning for de som ville reise. Men sannsynligvis var det ikke særlig lystelig, i alle fall om man kan dømme ut i fra et brev fra en av dem, Sara Michelsdatter Molde, som 28. april 1763 skriver til Kongen med beklagelse over at hun lod sig overtale til å følge *Companiet i dets Campagne for at holde Soldaterne stedse med rent Linned*. Hun trengte penger til seg og sine tre barn hvorav ett var født i Holstein og to var i Norge. Hva utfallet ble, vet vi ikke.

De som dro i stedet for dem som opprinnelig var trukket ut, skulle som nevnt motta fire riksdaler i året fra den som var hjemme. Hvis disse pengene kom inn, ville det kunne være en hjelp for familien hjemme. Det ser ut som om pengene ble samlet inn av regimentet, og så utbetalt i to halvårige avdrag hver på to riksdaler til soldatene. Denne innkrevningen var neppe direkte enkel. I en oversikt fra september 1759 fremkommer det at Major Krefthing som var sjef for *Ringerikske Kompani*, ikke hadde innbetalt det beløpet som skulle vært samlet inn, og heller ikke hadde forklart om pengene var forventet. Dette betyr at det heller ikke ble utbetalt noe til dem som sikkert stort sett trengte det.

Nye mannskaper

Det er vanskelig å følge med i hvordan dragonene blir syke, dør, eller hjemsendes, men det er hele tiden behov for påfyll av nye mannskaper. I Riksarkivet finnes en liste fra 28. mai 1761, satt opp i Aalborg, over *Det 2det Norske Feldt Regiment Dragoner* som ringerikingene tilhørte. Det er dragoner som er på vei

til Holstein. Det fremgår av listene at dette ikke er mannskap som har tjent tidligere, men er innkalt fra reserven og fra *Ungt Mandskab* og kommer nå ned mens de første som dro, allerede har vært der i tre år. De er listet på vanlig måte, med legdsnummeret først, men har i tillegg nye nummer som viser plasseringen i nåværende avdeling.

Fra Ringerikske Kompani finner vi:

Legd nr.	Navn	Alder
6	Ingebret Hansen Bølgen	20
11	Hans Nielsen Wang	22
24	Hans Gulbrandsen Bersund	26
40	Ole Simensen Norderhoug presteg.	26
41	Gudbrand Thomessen Frog	25
47	Peder Johansen Borgen	25
50	Sven Jensen Helland	22
52	Hans Carlsen Hovind	22
55	Lars Halvorsen Aasterud	25
56	Lars Olsen Gulsrud	25
60	Lage Lagesen Heggen prestegaard	26
64	Isach Thorsesen Leversbye	26
73	Hendrick Johansen Flaagen	24

Som en ser av navnene, er ikke alle disse ringerikinger. De fire siste er fra Modum og Eggedal.

Det er ellers lite opplysninger å hente om den enkelte dragon, all rapportering skjer på overordnet nivå. Ved utløpet av året 1762 har dragonene fortsatt ikke kommet tilbake, da opplyses det at 25 dragoner av *Ringerikske Kompani* fortsatt er i Holstein.

Allerede det første året ble det behov for å sende flere dragoner til erstatning for dem som av en eller annen grunn ble sendt hjem. I denne forbindelse ble det nye saker om enkelte som nødig ville dra. En slik gjelder dragonen Halvor Rolfsen Bølchen (Bølgen i Haugsbygd). Han er så oppfinnsom at han forsøker å slå to fluer i ett smekk, både slippe å dra, og å få en høyere status. Han skriver 19. oktober 1758 et langt og innholdsrikt brev som han likeså godt adresserer til øverstkommanderende for Armeen, feltmarskalk Arnholt. Brevet er ganske imponerende til å være skrevet av en bondegutt i 1758, og Halvor var nok langt mer skrivefør enn de aller fleste av sine samtidige. Alt tyder på at han har skrevet brevet selv, det er samme person som har skrevet tekst og undertegnet. Det er et brev med mange snirklete vendinger, helt i tidens stil, med ganske oppfinnsom ortografi.

Mann med ambisjoner

Kort fortalt søkte han om å få overta som korporal i en ledig stilling i *Hadelandske Kompani* (nabokompaniet til Ringerikske, hvor han var). Korporal var den gang en reell underoffisersgrad og meget ettertraktet, både på grunn av status, og fordi den var langt bedre betalt enn menig (mer enn det dobbelte). Halvor sier at kompanisjefen ved *Hadelandske Kompani* anbefaler ham overfor regimentssjefen, at han ønsker å bli underoffiser for å tjene Majesteten og at han kan ha tjenestehesten stående på sin fars gård (Bølgen hørte for øvrig på dette tidspunkt til Jevnaker sogn). Nærmest i en bisetning nevner han at han da ikke kan reise til Holstein (underforstått fordi det er en menig dragon som er uttrukket), men at det finnes to *Ungt Mandskab*, ugifte i samme område slik at man kan ta en av disse.

Jernfestet pallask Modell 1734. De ringerikske dragonene reiste ut med slike pallasker, men hadde under oppholdet i Holstein nye, fine messingfestede pallasker.

Foto: Forsvarsmuseet

Absolutt et godt forsøk, og det må vel sies temmelig friskt i og med at Halvor ifølge egne opplysninger bare hadde tjent i 2 ½ år, og korporaler ble vanligvis tatt blant soldater med mange års tjeneste. Det overraskende er at saken på alle måter tas på alvor og ikke bare avfeies, og den behandles i løpet av to uker, i seg selv bemerkelsesverdig når man tenker på postgangen. Dessverre for Halvor ender saken ikke så godt, regimentssjefen svarer feltmarskalken 4. november at kompanisjefen (som Halvor mener vil anbefale ham) allerede 23. oktober har satt Niels Halvorsen Hilden i det ledige nummer i kompaniet. Fordi listene mangler for 1758, har det ikke vært mulig å se om Halvor dro til Holstein, men uansett et interessant tidsbilde.

Et lite innblikk i dagliglivet får vi i et brev fra mars 1763 som sier at dragonen Peder Johansen Borgen er utlagt som barnefar av Kirsti Hansdatter og at presten bes om å forhøre dragonen. Han var dragon fra legd nr. 47 Borgen og ble utkommandert til Holstein (står ikke når, men det må være med den siste delen som dro i 1762). Av øvrig korrespondanse fremgår det at han er født på Ringerike, 29 år og ugift. Han får god attest av presten Hagerup i et brev der han sverger på at han *ikke har begaaet nogen Utugt med dette Quinde-Menneske*, men tilstår at han 2 ganger har vært i seng med henne! Så får man tolke det som man vil om hva de da foretok seg siden hun ble med barn.

Utrustning og bevæpning

Alle soldater på midten av 1700-tallet hadde i utgangspunktet samme uniform. Det var en rød kjole med oppslag i forskjellige farger for de forskjellige regimentene, en vest i regimentets farge, en skjorte, en bukse, klede for infanterister, skinn for dragoner, halsbind, strømper,

sko eller støvler og en trekantet hatt. I november 1759 gir regimentssjefen en oversikt over hvilken utrustning og bevæpning regimentet har. Her oppgis det følgende:

Røde kioler med guult underfoder og opslag, guule Knaphuler, Mæssing knapper samt blaa og guule Skulderbaand. Blaa klædes Camisoler (lange vester) med guule Knaphuler og Mæssing knapper, Skind buxer og så videre for detaljene. Videre fremgår det at uniformene er ganske nye, utlevert i 1752, og enkelte deler, som hansker, så sent som i 1759. Beskrivelsen stemmer helt med avbildningen i Bertram (1763).

Bevæpningen var:

Flintelåsgevær, svært likt infanteristenes. Selv om det benevnes karabin i listene, var de omtrent like lange som infanteristenes. De hadde imidlertid et spesielt beslag og en spesiell rem for å kunne bæres på skrå over ryggen når dragonene red. Videre hadde dragonene et par pistoler som de førte i hylstre på salen, og en pallask, det vil si et sidevåpen med en lang, rett og bred kling.

Pistolene var jernbeslåtte, og til dels gamle og dårlige. De nyeste var fra 1740-årene, men de fleste eldre. En kompanisjef i regimentet sier i en rapport ved hjemkomsten i 1764 at *Pistolerne ere af diverse Caliber, gamle og brøstfeldige, og haver aldri ved Companiet været affyret med skarpe Skud*. Ikke mye til nytte om det virkelig hadde blitt krig!

Det kan i denne forbindelse nevnes at pistoler på denne tiden ikke ble ansett for å være viktige våpen noe sted i Europa. Karl den tolvte uttalte at han anså at pistoler bare kunne benyttes til å skremme hestetyver med. De norske dragonene fikk så godt som ingen opplæring og skjøt maksimum 12 skudd i året!

HOLSTEIN er et område i Nord-Tyskland, i det som i dag er delstaten Schleswig-Holstein.

Området er kjent i Norge særlig i forbindelse med den betydelige utkommanderingen dit av norske soldater til vakthold på det som den gangen var den danske sørgrensen under sjuårskrigen (også kalt den prøyssiske sjuårskrigen) i årene 1758-1762 (1763).

Danmark-Norge var nøytrale i krigen, men kongen og regjeringen i København fant det altså nødvendig å mobilisere betydelige troppstyrker til grensevakthold.

Det finnes bevarte skyteprøver som viser at de færreste traff en skive av mannsstørrelse i det hele tatt på 12 skritts avstand. Dårlig skyterresultat når de sto, fra hesteryggen neppe bedre. Regimentet hadde ved utkommanderingen til Holstein, totalt pr. mann, to dusin skudd til karabinene og to dusin til pistolene.

De utkommanderte soldatene skulle ta med seg utrustning og bevæpning hjemmefra. Unntaket var at infanteristene ikke skulle ta med seg geværene, og dragonene ikke pallaskene. Disse våpnene skulle etterlates. Slik gikk det ikke i praksis. Dragonene tok med seg pallaskene, dette var gamle og dårlige jernfestede våpen fra 1730-årene, og først når de kom til Altona, fikk de nye, messingfestede pallasker modell 1750. Disse pallaskene fikk de ha mens de var i Holstein, men på tilbaketuren måtte de bytte igjen, slik at de kom tilbake til Ringerike med de gamle jernfestede våpnene og hadde disse så lenge regimentet eksisterte.

Messingfestet rytterpallask Modell 1750 som dragonene fikk ved ankomst til Holstein, men som de måtte tilbakelevere før hjemreisen.

Foto: Forsvarsmuseet

Hva skjedde med ringerikingene?

Selv om det i svært liten grad er mulig å finne opplysninger om den enkelte soldat fra Ringerike, kan man se at det er ganske stor utskifting. Oftest var det nok dessverre sykdom og død som forårsaket dette. Selv om de norske tropene aldri kom i kamp, var oppholdet i Holstein farlig nok.

Sykdom herjet, og i juli 1762 var 1 274 mann av en total norsk styrke på 7 063 mann syke, det vil si 18 %. Selv om vi ikke har detaljene for de to ringeriske kompanier, må vi anta at de var på omtrent samme nivå som totalen. Og verre skulle det bli! De dansk-norske styrkene hadde på grunn av krigsfaren sommeren 1762 rykket frem mot Mecklenburg [sørøst for Holstein], og nå skulle de tilbake. Det viste seg at tilbaketrekningen til Holstein i august 1762 og deretter til København og videre til Norge i løpet av høsten, skulle bli helsemessig katastrofal.

En oppgave fra desember 1762 gir klar beskjed:

Baraquerne, hvorudi de syge Soldater ligger, ere gandske sumpige og fugtige, saa at man med Henderne kan aftørre Fugtigheden baade paa Vægge, Vinduer og Døre. Cammerne ere smaa, og aligevel ligger der i een saadan Sumpkiste 10, 20 og flere Personer, hvorved baade Halmen og Fjæderne i Sængen bliver fugtig og bedervet. I Sængerne ligger 3 à 4 Mand til sammen i een Sæng. Udi Cammerene ere særdeles skident og med Skarn og smulet Halm saa opfyldt, at de ligner mere Svine-Huse end Stue.

I løpet av høsten 1762 og vinteren/våren 1763 kom troppene hjem. Men frafallet på grunn av sykdom hadde vært stort. I enkelte infanteriregimenter var dødsprosenten opp mot 30 %. 4. Søndenfjeldske Dragonregiment reiste ut med

296 mann hvorav 12 døde, altså atskillig bedre enn hos infanteristene. Grunnen til forskjellen ligger nok i at de var innkvartert andre steder. Det har dessverre ikke vært mulig å finne detaljene for å se hvordan det gikk med ringerikingene, men det er overveiende sannsynlig at frafallet blant disse prosentvis var omtrent som totalt for regimentet.

Virkning på lokalsamfunnet

I dag, 250 år senere, er det vanskelig å finne konkrete spor, men det finnes en del overleveringer fra andre distrikter som man må tro også gjelder Ringerike. De som hadde vært utkommandert til tjeneste så langt vekk, hevdet seg nok godt blant sambygdingene. Opphold i Holstein ga nok status, men vi vet fra andre områder at noen gikk det til hodet på, og de for frem med fyll og spektakel. Ikke så få hadde lært seg nyttige yrker i tiden de var ute. Vi vet at noen ble skreddere, andre klokkegjerdere. Noen ble i Danmark, og for en husmannssønn var det lite å komme hjem til. Alt i alt var rundt 150 ringerikinger i Holstein i lengre eller kortere tid, og det må nødvendigvis ha satt spor. Man kan bl.a. tenke seg at ikke bare tamburene og piperne (fløytespillerne) hadde lært seg ny musikk, men også de andre.

På den negative siden må det også nevnes at det var svært mange menn i sin beste alder som ikke kom tilbake, noe som kunne være merkbart i små bygdesamfunn. Det var også mange som kom hjem med forskjellige sykdommer som «radesyke», det vil si syfilis, i tillegg til lus og annet utøy. Selv om soldatene ikke hadde vært i direkte kamp, befant de seg i en krigssituasjon i mange år. I 1762 var dansk/norske og russiske tropper bare noen hundre meter fra hverandre da det hele ble avblåst. Det er neppe noen grunn til ikke å anta at flere av de

GRENSEVAKTHOLDET

I mai 1758 gikk det ut kongelig ordre til øverstkommanderende for den norske hæren om at disse avdelinger skulle settes opp og overføres til Holstein:

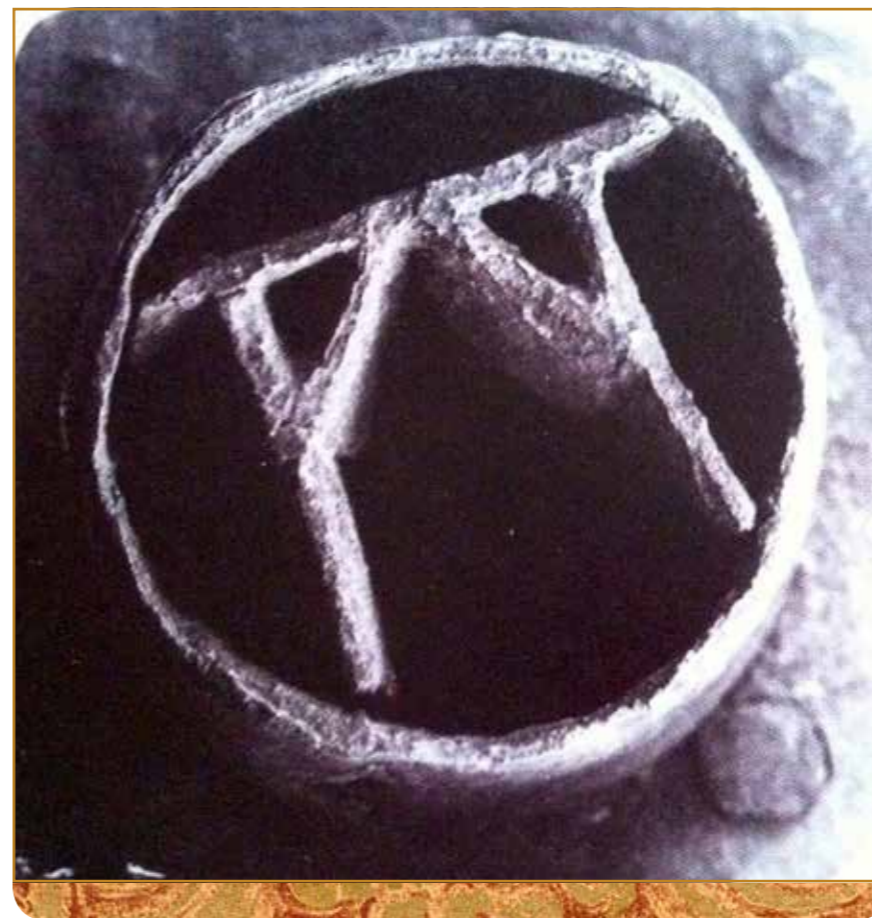
- 4 eskadroner dragoner
- begge de gevorbne (vervete) infanteriregimentene som hæren hadde
- en linjebataljon (halvparten) av det første og andre Akershusiske og første og andre Oplandske nasjonale infanteriregiment

Det var ikke bare soldater som ble sendt. Hvert dragonkompani fikk ordre om å ta med konene til tre og hvert infanterikompani til fire av soldatene. Disse skulle hjelpe til med matlaging, reparasjon og vask av soldatenes klær og stell under sykdom. Det kom ikke til ordinære krigshandlinger under den perioden de norske troppestyrkene stod i Holstein, men sykdom tok livet av mange norske soldater. Av de totalt ca. 12 000 utkommanderte fra norske hæravdelinger døde ca. 3 000.

infanteristene og dragonene som kom hjem til Ringerike i 1762 og 1763, hadde samme mentale ettervirkninger som veteraner har i dag. Det var neppe mye oppmerksomhet om dette, utover det at man rett og slett ble kjent tjenestedyktig etter hjemkomsten.

Til slutt kan nevnes at en del våpen og utstyr som hadde vært i Holstein, ble auksjonert bort på Hverven 15. juli 1772. Auksjonsprotokollen er interessant lesning. Den forteller hvem som kjøpte hva og til hvilken pris, men det blir for omfattende å ta med her.

Kilde: lokalhistoriewiki.no

Tyvens merke i pannen – brennemerking som straff

Den nitten år gamle Gunhild Persdatter tjente på Store Vaker i Norderhov, og i dagene før påsken 1705 la hun merke til at skapet i nattstua på gården sto åpent. Inne i skapet fant hun en velfylt pung, og hun tok med seg så mange pengestykker som hun kunne bære i hendene.

Sten Høyendahl

Pungen tilhørte Ole Olsen, eldste-sønnen på gården. Alt kom etter hvert for en dag, og det viste seg at Gunhild hadde stjålet nærmere 18 riksdaler, en betydelig sum som på den tiden tilsvarte seks voksne kyr. Akkurat dette skulle bli skjebnesvangert for ungjenta fra Vaker.

Gunhild stilles for retten

Gunhild Persdatter klarte ikke å holde tann for tunge, og snart visste alle om det som hadde skjedd. Hun hadde også fortalt at hun hadde gitt pengene til Ingrid Paalsdatter, datteren på nabogården Bure. I august 1705 ble Gunhild

framstilt på tinget, men saken ble utsatt da mange vitner skulle føres, og ikke alle var blitt innkalt ved stevning. Hun ble derfor ført til lensmannsarresten på Stein.

På denne tiden skulle den bestjålne i prinsippet dekke utgiftene ved å reise straffesak. I praksis var det likevel ofte fogden som måtte reise tiltale, da de færreste privatpersoner kunne dekke de betydelige kostnadene. Ole Olsen Vaker hadde da heller ikke tilstrekkelige midler, og hadde bedt fogden Lars Tønder på Stein i Hole om å framstille Gunhild for retten.

Tyvsmerke som ble brent inn på forbrysterens kinn, panne eller rygg. Fra boken «I hine hårde dage» av Nils Johan Stoa, Cappelen 2003.

Folket på Store Vaker

Asle Torgersen og Gunhild Olsdatter brukte Store Vaker i 1650-årene, men Asle døde ung, og Gunhild giftet seg igjen med Ole Sjørnsen. Disse to oppnådde da også en høy alder til den tid å være. Det ble skiftet etter Gunhild høsten 1703, mens Ole Sjørnsen døde kort før julen 1707 på Store Vaker, 78 år gammel. Han ble etterfulgt på gården av eldstesønnen Ole Olsen.

Gunhild Persdatter var slett ikke noen vanlig tjenestejente – hun var fosterdatter til gårdmannskona Gunhild Olsdatter, og var kanskje en fattig slektning som folket på Vaker hadde tatt til seg. Da tyveriet skjedde, hadde hun oppholdt seg på gården i flere år.

Lovens bokstav

Christian 5.s Norske Lov av 1687 foreskrev strenge straffer for tyveri. Den som ble tatt første gang for tyveri, skulle miste sin hud på kaken eller piskes i mer moderne språk. Var tyvegodssets verdi over 20 lodd sølv, tilsvarende 10 riksdaler, skulle vedkommende i tillegg til kakstryking få tyvsmerke brent inn i pannen. Tidligere på 1600-tallet gikk tyver en verre skjebne i møte. Vi kjenner mange tilfelle av at disse ble dømt til galge og gren, også på Ringerike. Dødsstraffen ble riktignok ikke avskaffet i 1687, men nå var den forbeholdt dem som brøt seg ut av fengsel og ble grepet i nytt tyveri.

Norske Lov av 1687 hadde avløst Christian 4.'s Norske Lovbog av 1604, noe som førte til en mer systematisert tyverilovgivning. Tidligere kunne en dømt tyv unngå kakstryking ved å betale bøter, men slik adgang ble nå avskaffet. Nå skulle det stjalne godset erstattes med dobbelt verdi. Det kan derfor sies at den nye loven sto for mer sosial likhet, ettersom folk ikke lenger kunne kjøpe seg fri fra straff. Fortsatt var det nok likevel slik at de som ble dømt i hovedsak tilhørte samfunnets bunnsjikt, og aldri ville være i stand til å tilbakebetale noe som helst.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Riksarkivet i Oslo: Kommanderende Generals Arkiv, KGI, serie D, pakke 19 b, pakke21 og pakke 34.S KGI, Serie C Ruller, pakke 398 og pakke 501.
- Bertram, Carl 1763: Vorstellung der sämtlichen Königl. Dänischen Armee [---]. København.
- Gulowsen, Jacob 1900: Fra Dragontiden. Hamar.
- Kiærland, Lars 1961: Utkommanderingen til Holsten 1758–1762(63): et blodig 200-årsminne – uten kamphandlinger. I: Norsk militært tidsskrift: vedlegg. Nr.12.
- Norheim, Per Terje 2016: Ringerikinger som soldater i Holstein 1758 til 1764 – infanterister. I: Hefte Ringerike 88: 24–30.

FORFATTEROMTALE

Per Terje Norheim er cand. mag. fra UiO og kandidat fra BI. Han har arbeidet i næringslivet som bedriftsleder, banksjef og rådgiver, de siste 11 år som yrkesaktiv som direktør i det børsnoterte selskapet Unitor ASA. Han har skrevet flere artikler og bøker om kulturhistorie, blant annet tre bøker i serien Levende norske tradisjoner.

Norske Lov av 1687 foreskrev i det hele tatt mange nådeløse straffer som gir assosiasjoner til middelalderen. Mange av disse bestemmelsene eksisterte riktignok bare på papiret - dom og straff var ofte to helt forskjellige ting. En gift kvinne som hadde drevet hor med en gift mann, skulle etter loven stappes i en sekk og druknes, men en slik straff ble neppe noen gang satt ut i livet, i alle fall ikke etter 1687. Likevel måtte lovens bokstav komme til uttrykk i dommen. Så sent som i 1813 ble en rømt kvinne i Indre Østfold dømt til å stappes i en sekk og druknes, men ettersom ektemannen ville ha henne tilbake, fant retten ut at hun kunne slippe med noen få dager i fengsel.

“Siger du det din forbandede tæve”

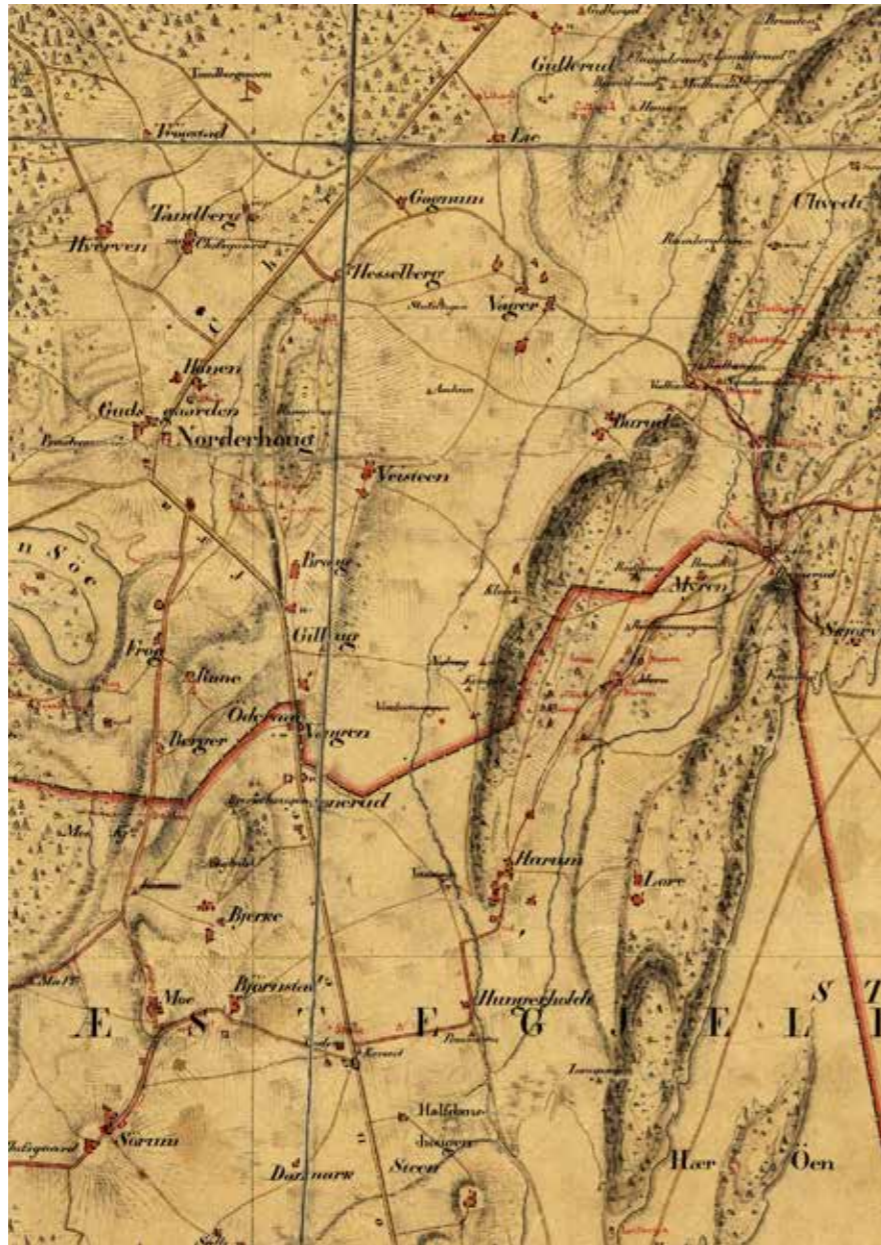
Gunhild tilsto tyveriet 25. november 1705 på Tanberg tingstue, og la til at hun hadde levert pengene til Ingrid Paalsdatter for at hun skulle kjøpe klær til henne. Til Ingrid hadde hun sagt at hun hadde fått pengene av fostermoren Gunhild Olsdatter da den gamle kvinnen lå på sitt ytterste. Senere hadde hun forgivev bedt Ingrid om å få pengene igjen. Ingrid framsto i retten og nektet for alt, hun hadde ikke mottatt noe som helst.

Vitnet Ole Trondsen på Nordre Vaker hadde vært i slåttan sammen med den bestjålne Ole Olsen, og nede i Burenga hadde de truffet Gunhild og Haakine, mor til Ingrid Paalsdatter. Haakine Bure sa da at Gunhild nettopp hadde innrømmet tyveriet for henne. – Sier du det, din forbannede teve, utbrøt Ole Olsen. – Ja Gud sier hun det, svarte Haakine.

Ole Trondsen hadde samme dag truffet Gunhild på tomannshånd. – Jaja Ole, hadde Gunhild sagt, det er så underlig fatt, jeg blir beskyldt for så mye her i gården slik at jeg kjenner det på lemmene mine. – Ja, svarte Ole Trondsen, du har en stor fare for det.

Dommen faller

Nytt ting ble satt 18. desember, og Gunhild gjentok her at hun hadde gitt de stjålne pengene til Ingrid på Bure. Ingrid tjente nå i Christiania, og hadde ikke anledning til å møte fram. Hennes far, Paal Haakensen Bure, framla imidlertid et brev i retten der han kalte Gunhild et skarnaktig menneske og et vanartet kreatur som ville kaste en skammelig løgn på hans datter.

Rektangelkart 1827.

Fogden Lars Tønder la ned påstand i tråd med lovens ord, noe som innebar at Gunhild skulle kakstrykes og brennemerkes for stort tyveri. Til tross for Paal Bures blomstrende vendinger hadde han ingen tro på Ingrids uskyld, og ba om at det måtte bli reist sak mot henne på neste ting.

Gunhild ble dømt etter fogdens påstand, mens retten fant at det ikke forelå tilstrekkelige beviser mot Ingrid, som ble frikjent med forsikring om at Gunhilds utsagn ikke skulle vanære hennes gode navn og rykte.

Skarpretteren kommer til Stein

Gunhild befant seg nå i en pinlig situasjon. Kakstryking og tap av ære var ille nok, men arr på ryggen er tross alt ikke

synlige – ville man virkelig utsette ei nitten år gammel jente for å bli brennemerket i pannen? Tyver ble sett som æreløse og ble dypt foraktet i det gamle samfunnet, og ingen ville ha ei tjenestejente med et slikt merke.

Nå vet vi hva som hendte i denne saken, da det i fogderegnskapet ligger en kvittering fra Just Jacobsen Møller, skarpretteren i Christiania. Ingen andre enn skarpretteren kunne gjennomføre kakstryking og brennemerking. Han var en person som ble avskydd av alle, selv om han var uunnværlig når lovens ord skulle gjøres om i praksis. Og han visste da også å ta seg godt betalt. Just Jacobsen Møller kom 3. februar 1706 til Stein, halvannen måned etter domsavsigelsen, og vi ser at han hadde fått

Statens kartverk, historiske kart.

SKARPRETTERTAKSTER

På 1700-tallet opererte skarpretteren med følgende takster for sitt arbeid:

- For å slå i stykker armer/ben, 14 riksdaler
- For et hode avhugd med sverd, 10 riksdaler
- For å brenne en kropp, 10 riksdaler
- For et hode avhugd med øks, 8 riksdaler
- For pisking (kakstryking), 5 riksdaler
- For å hugge av hånd eller fingre, 4 riksdaler
- For et brennmerke, 4 riksdaler
- For å grave ned en kropp, 3 riksdaler
- For hvert knip med glødende tener, 2 riksdaler

(Wikipedia)

9 riksdaler for å kakstryke og brennemerke Gunhild. I tillegg kom 3 daler og 32 skilling i reise penger. Lovens ord ble denne gangen fulgt bokstavelig.

Ut på fantestien?

Gunhild Persdatter hadde en posisjon som fosterdatter på Store Vaker, og kanskje kunne saken under andre omstendigheter vært dysset ned. Vanligvis var det omstreifere og folk på bunnen av samfunnet som ble trukket for retten og brennemerket i pannen. Lokalsamfunnet var ikke tjent med at folk med fast forankring ble stigmatisert på

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

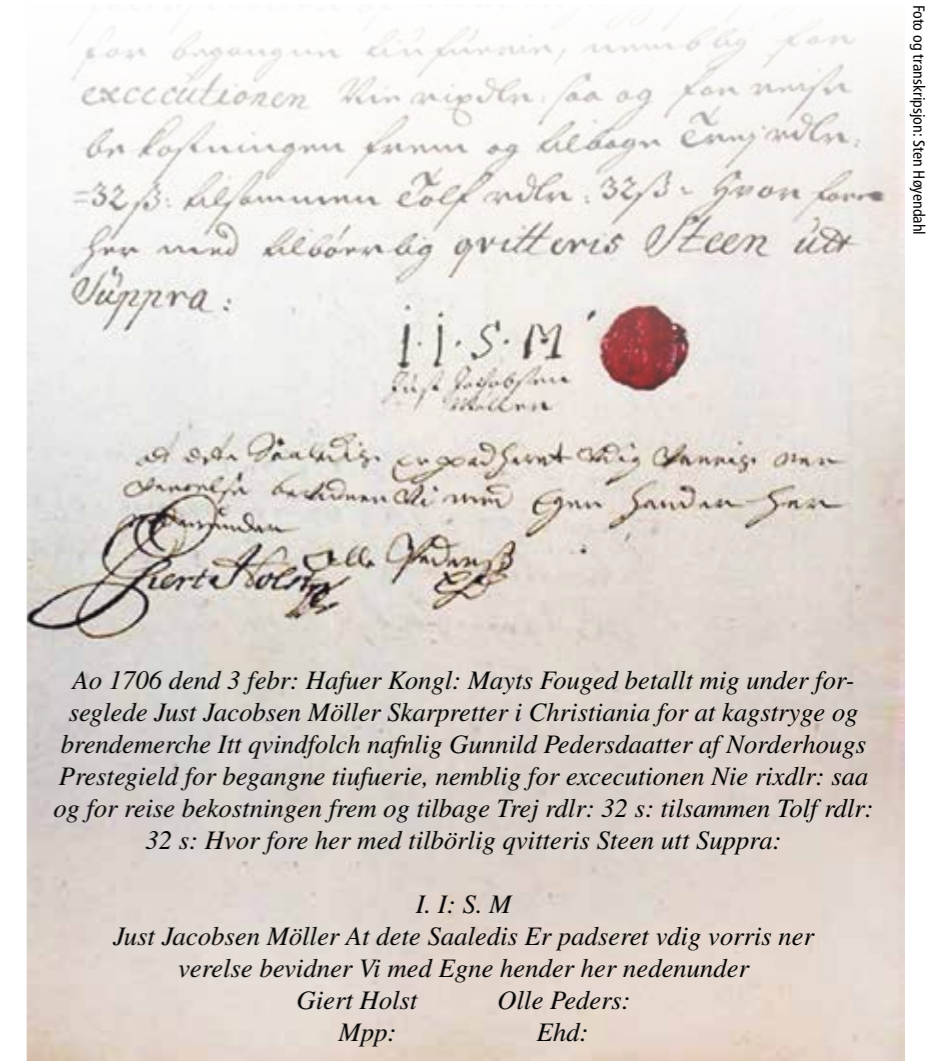
- Erichsen, Bodil Chr. 1993: Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet. Tingbokprosjektet. nr. 4, Oslo.
- Kong Christian den Femtes Norske Lov: 15de april 1687. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.

Utrykte kilder

- Statsarkivet på Kongsberg, Ringerike og Hallingdal sorenskriveri, tingbok I-24, fol. 212b, og tingbok I-25, fol. 56a-60a og 62a.
- Riksarkivet, Rentekammeret, Ringerike og Hallingdal fogderi, fogderegnskap 1705.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl er født 1947 i Oslo og bosatt i Steinsfjordingen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl er leder i Ringerike Slektshistorielag, og har siden 2007 vært medlem av redaksjonen i Hringariki, lagets medlemsblad. Han har publisert artikler om genealogi og lokalhistorie i diverse tidsskrift og årbøker, og transkribert tingbøker, kirkebøker og annet kildemateriale fra Ringerike på 1600- og 1700-tallet.

Ao 1706 dend 3 febr: Hafuer Kongl: Mayts Fouged betallt mig under forseglede Just Jacobsen Möller Skarpretter i Christiania for at kagstryge og brennemerche itt qvindfolch nafnlig Gunnild Pedersdaatter af Norderhougs Prestegield for begangne tiufuerie, nemblig for excecutionen Nie rixdlr: saa og for reise bekostningen frem og tilbage Trej rdlr: 32 s: tilsammen Tolf rdlr: 32 s: Hvor fore her med tilbørlig qvitteris Steen ut Suppra:

I. I. S. M

Just Jacobsen Möller At dete Saaledis Er padseret vdig vorris ner verelse bevidner Vi med Egne hender her nedenunder
Giert Holst Olle Peders:
Mpp: Ehd:

Skarpretteren Just Jacobsen Møllers kvittering for utført arbeid.

denne måten. Slike måtte da ofte ta til tiggerstaven, og endte gjerne opp som en uønsket byrde for bygda.

Nå var det en betydelig sum som ble stjålet på Vaker, og Ole Olsen mente vel at han måtte gå hardt ut for å få sine surt ervervede penger tilbake. Han følte seg ganske sikkert også dolket i ryggen av Gunhild, som jo selv hørte hjemme på gården. I tillegg hadde Gunhild brakt saken ut på folkemunne ved å skylde på

nabojenta Ingrid, om nå dette medførte riktighet eller ikke. Folkesnakk må ha gått varmt i hele Norderhovsbygda.

Hvor ble det så av Gunhild Persdatter fra Store Vaker, nitten år gammel og med tyvens merke brent inn i pannen? Det vet vi ikke – vi ser ikke mer til henne i kirkebøker eller rettsprotokoller for Ringerike. Mest sannsynlig måtte hun ut på fantestien resten av sin tid her på jorden.

Foto og transkripsjon: Sten Høyendahl

Katolsk prosesjon forbi St. Franciskus hospital på 1950-tallet.

Det katolske sykehus i Hønefoss – en institusjon i over 50 år

Det hadde i flere år vært behov for et sykehus i Hønefoss. Forsøkene på å bygge et kommunalt sykehus hadde lenge strandet på grunn av pengemangel. «Det katolske», som det ofte ble kalt, var derfor Hønefoss' og distriktets eneste sykehus fra 1935 til 1965.

Jens E. Fjeld

Selv om det var få katolikker i distriktet, ønsket de seg sterkt kirke og prest i Hønefoss. St. Franciskus Xaveriussøstrene skulle opprette et sykehus i Hønefoss, samtidig med grunnleggelsen av et nytt sogn. I desember 1934 kjøpte de den store villaen til kontorsjef Hellum i Vesterngaten 5. På eiendommen sto et stort bolighus i tre samt to uthus.

Starten i 1935

Til Hønefoss kom søstrene ved oppstarten av St. Franciskus hospital i begynnelsen av 1935. Søstrene ble til stor glede og nytte, både for den vesle katolske menigheten her i byen og byens befolkning. Villaen ble utvidet og innredet som et sykehus med 22 sykesenger og plass til 10 søstre. I 1998 flyttet de to siste St. Franciskus Xaveriussøstrene

fra Hønefoss. Et av uthusene som før hadde tjent som stall, ble forsynt med et lite tårn. Det ble innredet som kirke med 30–35 sitteplasser.

Sykehuset

Dr. Hartvig Norbye var overlege og eneste kirurg på Ringerike helt til Ringerike sykehus ble etablert. På St. Franciskus hospital ble det ytet øyeblikkelig hjelp både dag og natt. Pasienter som trengte videre behandling, måtte sendes til Drammen, ofte ledsaget av en søster. Hun måtte følge med ambulansen hele veien for så å returnere med den senere, noe som kunne ta flere timer. Foruten de operasjoner som dr. Hartvig Norbye selv utførte, ble det utført operasjoner ved øre-, nese- og halsavdelingen. Senere også ved en øyeavdeling.

Første etasje ble i løpet av 1948 innredet til røntgenavdeling, og samme år ble dr. Otto Harsem knyttet til det katolske sykehuset som røntgenlege og var ansvarlig overlege ved røntgenavdelingen fram til sin død i 1980. Dr. Henry-Karl Swensen overtok avdelingen og drev den helt til den ble nedlagt i november 1982. Den tidligere røntgenavdelingen i kjelleretasjen blir innredet til bruk for røntgenterapi (Statistisk sentralbyrå 1950:5). I 1948 ble sykehuset også utvidet med en ny operasjonsstue. Så i oktober 1971 åpnet St. Franciskus Xaveriussøster, Caritas Kort, en fohelseklinikk ved hospitalet. Denne ble senere overtatt av søster Beatrix.

Etter som årene gikk, ble plassen for liten, og man søkte om byggeløyve for utvidelse. Denne tillatelsen ble gitt

Jordmor Ingeborg Martinsen Waagaard (1879–1963) fotografert i 1924.

Doktor Hartvig Norbye (1886–1975). Foto: Ringerikes Blad

mens Ringerike sykehus var under planlegging. Ringerike sykehus ble innviet med egen fødeavdeling i 1965, og poliklinikken ved Det katolske sykehus ble lagt ned 1. september 1966. St. Franciskus kongregasjonen bygget et søsterhjem nederst på eiendommen. Dette sto klart til innflytting i august 1981. Søstrene drev menighetsarbeid i byen. Da Ringerike sykehus kom i full drift, var det for det meste pleiepasienter som ble henvist til Vesterngaten. Røntgenavdelingen gikk imidlertid for fullt, og sykehuset her leide ut lokaler til privatpraktiserende leger og fysioterapeuter. I 1983 åpnet fysioterapeut Lillian Henriksen sin privatpraksis. I 1987 kjøpte legene Sigurd Rosenberg, Thor Friestad og Jan Henriksen sammen med fysioterapeut Hege Molandsveen bygningen.

Annen verdenskrig

«De første sårede som kom inn, var tre sivile fra strøket ved Vik i Hole. En hadde et streifskudd i ankelen, og de andre var heller ikke så alvorlig såret. Deretter nærmest veltet det inn sårede tyske

soldater, og noe senere kom det også sårede norske soldater. Jonas Sprakehaug fra Bekkegaten var en av de første. Etter det var vi ikke ute av klærne på flere døgn», fortalte Aase Larsen som ble intervjuet i Ringerikes Blad 6. april 1990 i forbindelse med 50-årsminnet for utbruddet av den andre verdenskrigen.

Under felttoget våren 1940 utførte dr. Hartvig Norbye og andre leger (blant annet hans sønn Helge), nonnene og deres medhjelpere en fantastisk innsats. Fram til 26. april ble det behandlet 265 sårede, og sykehuset var fullstendig overfylt. Operasjonene pågikk nærmest døgnet rundt, og dem det ikke var håp for, ble liggende til de døde. Likhuset ble fullstendig overfylt, lokaler på Hønefoss folkeskole ble tatt i bruk, og lettere sårede ble sendt til et tysk lasarett som ble innredet i en villa rett over gaten. Norbye hadde hatt en anelse om hvor det bar og hadde fått politiet til å beslaglegge medisiner på apotekene. Tyskerne bidro også med legemidler.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borgen, Per Otto 2000: Ringerike. By- og bygdeleksikon. Forlaget for by- og bygdehistorie, Drammen.
- Rieber-Mohn, Georg Fredrik 2014: St. Theresia menighet Hønefoss. I: Heftet Ringerike 86 (2014): 24–28.
- Statistisk sentralbyrå 1950: Sunnhetstilstanden og medisinalforholdene i 1948. Utg.i serien Norges offisielle statistikk, årg. 96, rekke XI, 35. Aschehoug, Oslo.
- Muntlige kilder: Georg Fredrik Rieber-Mohn, Pater André – Marie, Sr. Ellen Reith

FORFATTEROMTALE

Jens E. Fjeld (født 1950) er utdannet kjemiingeniør og legemiddelkonsulent i Oslo. Han er fjerde generasjons hønefossing. Han var nestformann i Ringerike Historielag i mange år. I 1982 tok han initiativet til å trykke opp igjen Hønefossboka fra 1915 og Ringerikske slekter i regi av historielaget. På 1980-tallet hadde han en artikkelserie i Ringerikes Blad under tittelen «Kjenn din by». Han har også vært formann i Ringerike Historielag.

ST. FRANCISKUS XAVERIUSSØSTRENE

(Den Norske Søsterkongregasjon av den Hellige Franciskus Xaverius). Søsterkongregasjonen St. Franciskus Xaverius ble stiftet i Norge av biskop Fallize i 1901. Hovedoppgaven til søstrene var generell sykepleie, ambulerende virksomhet og virke på hospitaler.

HARTVIG NORBYE (1886–1975)

Norbye var født i Oslo, men hoveddelen av livet (56 år) var han lege i Hønefoss. Ble ved sin bortgang betegnet som landets eldste praktiserende lege. Studerte kirurgi i Østerrike, Ungarn og Tyskland. Distriktslege i Klinga, Namsos fra 1914 til 1919 da han ble privatpraktiserende lege i Hønefoss. Under krigsoperasjonene i 1940 gjorde Norbye en stor innsats som kirurg for sårede soldater. Ved sin bortgang ble han betegnet som en mann som «.. elsket sin gjerning gjennom alle år, en samvittighetsfull og dyktig mann som alle satte stor pris på. Han var et menneske man måtte se opp til. Bestemt og mandig i sin opptreden, men snill og hjelpsom som få...»

Kilde: Borgen (2000)

Fødsler

Utallige barn ble født opp gjennom årene født på «det katolske», og de ble tatt imot av jordmor Ingeborg Antonie Waagaard, født Martinsen. Da Ingeborg Waagaard satte punktum for sin jordmorvirksomhet, overtok hun funksjonen som portvakt ved Det katolske sykehus, som har vært en viktig institusjon på Ringerike i krig og fred.

Baker Engebretsen på Nordsiden. Bildet er tatt på 1950-tallet.

Bakerier og utsalg i Hønefoss

I 1950- og 60-årene var Hønefoss preget av mange små bakerier med utsalg hvor du kunne sitte ned og nyte en kopp kaffe eller varm sjokolade til gode, ferske kaker sammen med venner og bekjente. Duften og synet av nystekt brød og lekre kaker bak glassdisken, uniformene til de ansatte og den hyggelige atmosfæren preget utsalgene.

Gerd Torp Andersen

I denne tiden var det bakerier på hvert hjørne i byen. Godt, ferskt brød både smakte og solgte bra. Det var Kvernberg, Kullerud/Thoen, Eriksen og Stubberud, det var Hæhre, Engebretsen, Bjerke, Kooperativen og enda flere. Det var kamp om å få brødene ferdig til alle kolonialforretningene i byen. Det var bakerier på Eikli, Hen, Heradsbygda og Sokna og på Hofsfoss. Og ikke å forglemme Astrid Larsens hjemmebakeri i Askveien. De fleste bakeriene hadde sine spesialiteter, både av kaker og brød.

Små bakerier

Det som kjennetegnet bakeriene på den tiden var at de var forholdsvis små. Foruten bakermesteren var det et par ansatte, ofte familiemedlemmer. Noen var større, og blant disse var Oscar Stubberud, Anders Eriksen, Kullerud (som senere ble overtatt av brødrene Thoen og deretter Baker Narum), og Aktiebakeriet som ble til Samvirkebakeriet (kooperativen) og nå Gomann. og kundene var trofaste mot sitt bakeri. Bakerivirksomheten kunne gå i generasjoner.

Utsalget lå gjerne i nærheten av der du bodde. Brødene ble pakket i brunt, forholdsvis tynt papir, kakene i hvite små papirposer. Alle brukte vesker eller nett når man handlet. Det fantes ikke plastbæreposer på den tiden.

Vedfyrte ovner

I den tiden bakerne hadde vedfyrte ovner, brukte de verktøy som er forsvunnet fra dagens moderne bakerier. For å rake fram glørne ble det brukt en «krykke», som nådde helt inn til bunnen av ovnen. «Staker» var betegnelsen på de lange trespadene som ble brukt til å føre brødene inn i ovnen. Tidligere lå brødet direkte på dette steingulvet, og det ble sagt at brødkvaliteten delvis var avhengig av at steinen var god. «Lagte» var et varmeskap hvor brødet ved hjelp av damp hevet seg uten å tørke. Narve Narum opplyser at i mange av bakeriene ble brødene satt på planker oppunder taket til heving. Der var det både varme og damp slik at det så ut som tåke. Herten er selve gulvet i ovnen. Brødet som ble stekt på herten fikk gjerne en skarpere skorpe. «Blåsved» var tørre tre-fliser som ble brukt til å lyse i ovnen med. De ble lagt inn i lyskullet. Noen annen belysning av ovnen var det ikke.

Mye tungt arbeid

Veden skulle hugges, ovnene skulle fyres opp og deigen settes og eltes. Aska ble dratt ut. Dette var nattarbeid for bakermesteren. Svennene kom først på morgenkvisten. Så ble deigen eltet for hånden i store trau, satt til heving og bakverket ble stekt. Nystekte brød ble lagt i store kurver og fraktet bort, enten til bakeriutalgene eller på visergutt-sykkelen rett hjem til kundene. Arbeidet ble lettere når eltemaskinen kom på markedet.

Kulleruds filial

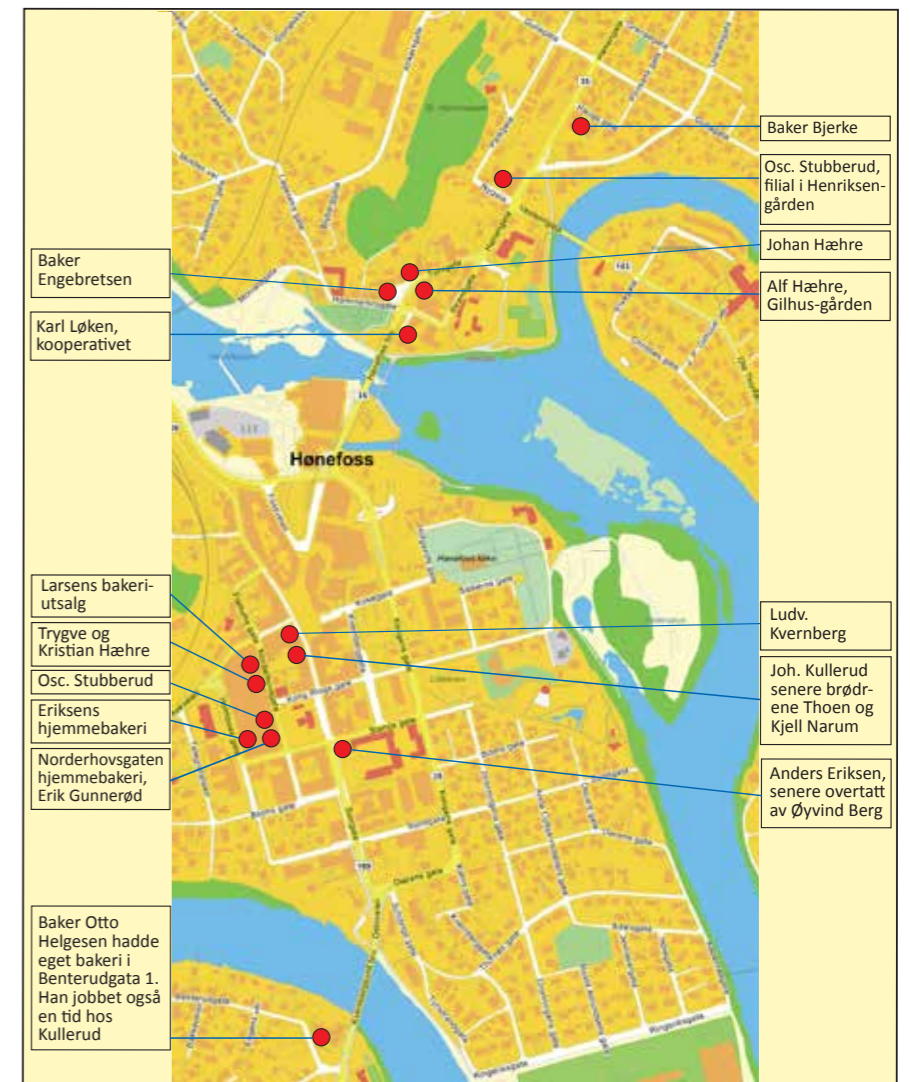
Etter hvert som bakerier vokste i størrelse, ble det etablert filialer. En av disse, baker Kullerud, som holdt til på Søndre Torg 8, hadde bakerifilial i Torggata 8 på nordsiden. Laura Helgesen betjente denne filialen. Hun ble enke og satt igjen med 13 barn, hvorav 11 vokste opp. Hun drev bakerifilial i samme hus som familien bodde.

I regnskapsbøkene fra Laura Helgesen er dagens inntekter ført inn. I mars 1916 solgte hun 15 brød per dag. Dette antallet gjentar seg for dagene i den perioden. 15 brød ga inntekter på kr 5,10, franskbrød kr 0,54 og kavring kr 1,00. Dagens inntekter ble levert til Johan Kullerud ved Torgersen, som var regnskapsfører. I dag bor ekteparet Turid og Johnny Berger Olsen i Torggata 8. Turid er oldebarnet til Laura Helgesen.

Utkjøring av varene

Da bilene kom på markedet og bakermesteren kjøpte bil, ble den benyttet til utkjøring/salg av bakervarer. Det gikk faste ruter til vest- og østsiden av Ådal, til Viul og til Haugsbygd, og varene ble solgt rett fra bilen. Gode, ferske bakervarer solgte godt, også på bygdene.

I Hønefoss ble varene fraktet ut til kundene ved hjelp av visergutt. Kunden bestilte bakervarer og visergutten kjørte dem ut til kundene. Visergutten

NOEN BAKERIER OG UTSALG PÅ 1950-TALLET

Hønefogata 25: Johan Bjerke; Nordre Torg 3: Johan Hæhre; Nordre Torg 6: Einar Engebretsen; Strandgata 1: Samvirkebakeriet; Søndre Torg 7: Ludv. Kvernberg; Søndre Torg 8: Alf og Helge Thoen; Storgata 14: Anders Eriksen; St. Olavsgate 1: Larsens hjemmebakeri; Norderhovsgata 13: Oscar Stubberud

hadde sin egen sykkel, som hadde en stor kurv foran til varer. Under stanga var et skilt med bakerilogoen/navnet på bakeriet festet. Å være visergutt kunne være springbrett inn i yrket som baker, eller være stilling for en periode i en unggutts liv.

Jeg håper med dette at du som leser får vekket noen minner fra den gang Hønefoss hadde bakerier «rundt hvert hjørne» i byen. Ringerike Historielag har utgitt et hefte om bakeriene og utsalgene i Hønefoss, hvor det er samlet mer stoff.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Andersen, Gerd Torp 2016: Bakeriene i Hønefoss. Foto og layout: Trond Hilton. Utgitt av Ringerike historielag, Hønefoss.
- Christensen, Anne Gro m. fl. 1999: Gjennom 3 generasjoner siden 1899 : 100 år Baker Narum. [Hønefoss] 1999.
- Samtaler med etterkommere, familie og bekjente

FORFATTEROMTALE

Gerd Torp Andersen er født i 1945 i Hønefoss. Hun har bodd i byen i hele sitt liv og betegner seg som «Hønefoss-jente». Torp Andersen er utdannet Kommunkandidat og har masterstudier i ledelse. Hun har for det meste jobbet i offentlig sektor. Gerd Torp Andersen er interessert i lokalhistorie og har sittet i styret i Ringerike Historielag, hvorav to perioder som leder.

Anders Castus Svarstad "Bønsnesmadonna'n med interiør fra koret og indgangen". Olje på lerret, 1924. Lillehammer museum. Foto: Audbjørn Rønning / Maihaugen

Bjerkebæk i Lillehammer med deres barn Anders, Maren Charlotte (Mosse) og Hans, og Svarstad på Kampen i Kristiania med sine to eldste barn fra første ekteskap, Ebba og Gunhild. Ekteskapet mellom Sigrid Undset og Anders Castus Svarstad var etter 1924 fortsatt gyldig etter norsk lov. I 1927 ble ekteskapet formelt oppløst.

Historien bak maleriet

Det er høst og september måned 1924. Svarstad er 55 år og stiller ut 78 malerier i Kristiania Kunstforening. Ett av bildene på utstillingen er *Bønsnesmadonna'n med interiør fra koret og indgangen*. Maleriet har katalognummer 53. Det er malt på lerret og er relativt stort – 105 cm høyt og 86 cm bredt. Maleriet har en klassisk gullforgylt ramme, og med rammen er bildet 123 cm høyt og 103 cm bredt. Maleriet er udatert, men må være malt før september 1924. Nede, midt på bildet, er det noen svake spor, som kan være en signatur. På minneutstillingen for A. C. Svarstad i januar 1947 på Kunsternes Hus i Oslo ble maleriet igjen stilt ut og er denne gang til salgs med tittelen *Bønsnes kapell, den gotiske madonna*. Senere på året ble maleriet stilt ut i Ringerikes Kunstforening, som holdt minneutstilling for A.C. Svarstad i Håndverkeren. Maleriet er nå til salgs for kr. 6.000,- med tittelen *Den gotiske madonna i Bønsnes kapell*. Maleriet er som nevnt udatert, men ifølge katalogene til minneutstillingene er maleriet datert til 1926. Det betyr at Svarstad kan ha malt noe videre på maleriet fra det ble stilt ut første gang i 1924, eller at maleriet er feildatert av kunstnerens arvinger i 1947. Etter at maleriet var stilt ut på minneutstillingen i Ringerikes Kunstforening, skulle Hans Undset Svarstad komme og hente det. Det gjorde han imidlertid ikke. Ved et senere booppgjør ble maleriet gjenfunnet på et loft på Sørlandet, og det ble i 2005 gitt til dikterhjemmet Bjerkebæk. Maleriet oppbevares i magasinet på Maihaugen.

A. C. Svarstad og *Bønsnesmadonnaen*

Madonnafiguren i Bønsnes kirke er kjent for mange på Ringerike. Mindre kjent er det at skulpturen inngår i et oljemaleri av kunstmaleren Anders Castus Svarstad.

Bodil Gusgaard

Året 1924 er et skjellsettende år på det personlige plan for maleren Anders Castus Svarstad (1869–1943). Sigrid Undset tar 1. oktober ut separasjon fra Svarstad, og 1. november blir hun opptatt i Den katolske kirke. Ifølge Den katolske kirkes kanoniske lov var ekteskapet mellom

Sigrid Undset og Anders Castus Svarstad ugyldig, idet Svarstad var skilt fra en som fortsatt var i live. Det var forsmedelig for Svarstad å få sitt ekteskap med Sigrid Undset annullert, og erklæringen kom overraskende på ham (Slagard 2007:258). Siden sommeren 1919 hadde Sigrid Undset bodd på

Maleriets motiv

Sigrun Slagard (2007:257) skriver at Svarstad maler et helt spesielt bilde: «Det var et interiør fra en særegen kirke, han hadde beveget seg til middelalderen og hentet sitt motiv fra Bønsnes gamle stenkirke, ikke langt unna sine barndomstrakter. Her var det en uvanlig madonnafigur fra 1200-tallet». Svarstads ståsted i kirken er ved alteret på et lett hevet nivå. Han plasserer seg midt foran motivet som komponeres med to ulike synsvinkler, både et fjernt og et nært – og med to motsatte synsretninger. Venstre bilde viser kirkerommet mot vestgalleriet. Under galleriet er kirkens vestportal med gotisk bue og en innelukket kirkestol med fire smale vinduer med gardiner. Vinduene er kronet med gullforgylte bevingede englehoder. Takbordenes linjeføring forsvinner ut av bildets overkant, og sammen med gulvbordenes linjeføring fra bildets nederkant gir dette tydelig dybde i motivet. Blikket fortsetter inn i våpenhuset hvor sollyset faller inn fra syd, med solstreif inn i kirkerommet. Etter å ha dreid seg 180 grader rundt ser Svarstad mot øst, og gjengir, i høyre bilde i normal og nær synsvinkel, halve altertavlen med profilstilt figur som holder en medaljong, deler av nattverd- og korsfestelsesscenen og alteret med en belyst kalk. Og som det tredje trekket setter Svarstad madonnafiguren, fremstilt i 3/4-profil og helfigur, innenfor alterringen – ryggvendt mot altertavlen og alteret. Hovedmotivet, madonnaen med barnet, troner i forgrunnen og fyller tilnærmet hele maleriets høyde. Med madonnafigurens dominerende størrelse og posisjon fremst i billedplanet gir dette en klar mening om madonnaens betydning i bildet.

Vi gjenkjenner Svarstads velkjente oppbygging av et motiv med flere perspektiviske virkemidler for å skape dybde i billedrommet: bruk av diagonale linjer i gulv- og takbord, bruk av forminskning og forkortning i kirkebenkene og bruk av varme farger i forgrunnen mot kalde farger i bakgrunnen. Han anvender overlapping for å skape rom mellom madonnaen med barnet, alterringen, alteret og altertavlen. Fargen i maleriet er lagt på i tynne lag, og vi gjenkjenner Svarstads realistiske malerstil hvor detaljert tegning skinner igjennom. Men komposisjonen er spesiell til Svarstad å være. Motivet

Foto: Bjørn Johnsen

Den gotiske madonna. Ca. 1250-tallet. Bønsnes kirke. Treskulptur i eik, ca. 90 cm høy, 40 cm bred og 30 cm dyp.

gir en objektiv fremstilling, men som kubistene ser Svarstad interiør og inventar fra ulike ståsted i kirkerommet og setter det sammen på en ny måte. Og han overdriver det som er karakteriserende. På tross av sin sterke skepsis til den moderne kunsten og den franskinfluerte kunst, gir Svarstad motivet et snev av modernistisk uttrykksform – et «kryptokubistisk» uttrykk.

Madonnaen i skulptur og maleri

Sammenligner vi madonnaen i Svarstads maleri med den gotiske madonnafiguren fra den katolske tiden, ser vi likheter og kontraster. Begge madonnaene sitter på en trone med barnet plassert på venstre kne. Både madonnaen og barnet i skulpturen og maleriet er kledd i en folderik, forgylt langarmet kjortel. I Svarstads maleri er madonnaens barm tydelig utformet. Begge madonnaene bærer gullkrone med opphevet kule i midten og hodelin fra kronen og over bakhodet. De har kappe over skuldrene og videre utover på begge sider av tro-

nen. Kappen er rød utvendig og blålig innvendig. Blått var den himmelske fargen, i likhet med gull. Med venstre hånd holder madonnaene opp en flik av kappen, samtidig som den støtter barnet ved hans venstre skulder. Barnet holder et septer i høyre hånd, mens venstre hånd hviler på en bok.

På skulpturen er innskriften på boken «Biblia Sacra», men flere av bokstavene er delvis borte. Barnet i skulpturen har gullkrone uten kule og bærer kappe, mens barnet i maleriet bærer gullkrone med opphevet kule i midten, men ingen kappe. I høyre hånd holder den gotiske madonnaen en gullkule med et hull på toppunktet. I maleriet har Svarstad malt inn et kors på toppen av kulen som madonnaen holder. En korskronet kule er et rikseple. Madonnaenes føtter hviler på et fundament som tronen er plassert på. Det kan tilføyes at madonnaen i maleriet bærer et halssmykke med et korsanhang. Det har ikke den gotiske madonnafiguren. Men madonnaen var

på malt et halssmykke med anheng da Svarstad malte sitt madonnamaleri i 1924. Halssmykket, som kulen i barnets krone, ble fjernet under konserveringsarbeidet i perioden 1930–32. Foto av madonnafiguren før konserveringen viser madonnaens halssmykke og en opphevet kule i midten av barnets krone (Engelstad 1930:19).

Himmeldronning – dikterdroning?

Den gotiske madonnafiguren bærer himmeldronningens krone. Madonnaen er den tronende himmeldronning og er åpenbart forbildet for madonnaen i maleriet fra 1924. Det oppstår på denne måten en dialog mellom den gotiske himmeldronning og Svarstads madonna som gir et utvidet meningsinnhold. Ved første øyeblikk er det likheten mellom madonnaene som slår en, men sammenligner vi ansiktstrekk, blick og hårfrysere er det ingen sammenfall. Mens den gotiske himmeldronningens blick ser inn i evigheten og er helt innesluttet i seg selv, er blikket til Svarstads madonna mer menneskelig bevisst og svært likt det Sigrid Undset er kjent for – «de store øinene med det eiendommelige blikket, som syntes å se like meget innover som utover» (Anker 1946:9). Himmeldronningen har langt, løst hår i myke bølger, mens madonnaen i maleriet har oppsatt hår. Sammenligner vi imidlertid hårfrysere, blick og ansiktstrekk til Svarstads madonna med fotografier av Sigrid Undset fra denne tiden, ser vi store likheter. Det kan synes som Svarstad har malt inn trekk av sin kone, Sigrid Undset. Heller ikke barnets hårfrysere er lik. Barnet i middelalderskulpturen har kort hår lagt bak ørene og nedover nakken, mens barnets frisyre i maleriet er rettklippet fyldig, kort hår foran og bak ørene. Deres yngste barn, Hans, har samme frisyre på denne tiden,

En kunstanmelder i Dagbladet 30.8.1924 skrev følgende om Svarstads madonnabilde på utstillingen i Kris-

tiania Kunstforening i 1924: «Og der [i Bønsnes kirke] finnes en meget interessant madonnaskulptur, som Svarstad har malt, og som han har sine egne meninger om». Svarstad tilkjennega ikke sine meninger, men utsagnet tyder på at madonnamalriet rommer tolkningsmuligheter. Anders Ole Hauglid, tidligere førstekonservator og avdelingsleder for dikterhjemmene ved Lillehammer Museum, tror det er en bevisst handling fra Svarstads side å få madonnaen til å ligne Sigrid Undset. Hauglid fokuserer på forholdet mellom ektefellene og bruker poenget med separasjonen mellom Undset og Svarstad, og sier i Aftenposten 7.10.2007; oppdatert 20.10.2011: «Og hvorfor plasserer han henne på denne måten innenfor alterringen og har snudd altertavlen så den kommer bak henne? Jeg ser det som en avskjed med hustruen; hun forsvinner inn i det religiøse». Biograf Sigrun Slapgard (2007:257ff) er også overbevist om at det var en bevisst handling fra Svarstads side å få madonnaen til å ligne Sigrid Undset. Kunsthistoriker Ellen J. Lerberg ved Nasjonalmuseet (2012:15) har betenkeligheter med en slik tolkning. Hun ser madonnaen i maleriet kun som en skulptur, men er opptatt av madonnaskulpturens unaturlige plassering. Hun mener at Svarstad i sin komposisjon har flyttet skulpturen, slik at den står vendt med ryggen mot kirkerommet, for på den måten å få anledning til å skildre kirkerommet, skulpturens kontekst.

Svarstads maleri fra 1924 setter oss inn i et gåtefullt rom. Maleriet har et meningsrom, og den meningsskapende prosess iverksettes gjennom de dialoger som oppstår mellom madonnaen med barnet og kirkerommet. Tolkningen av maleriet er forskjellig fra individ til individ, men hver begrunnelse knyttes til komposisjonen, synsvinkelen, fargen eller formen. Svarstad var ikke ukjent med Sigrid Undsets drag-

ning til katolisismen. Han var selv en belest mann, og hadde forsøkt å forstå hennes prosess ved å gå inn i hennes verden. Det er påfallende at Svarstad har plassert madonnafiguren som alterutsmykning innenfor alterringen slik at altertavlen og alteret er bak henne, og vendt mot oss betraktere. På denne scenen er det et bildeelement som ikke er kommentert tidligere – kalken på alteret. Både kalken og madonnaen er belyst og malt med tykke fargestrøk. Kan forbindelseslinjen mellom madonnaen som troner innenfor alterringen, med dikterdronningens trekk, og kalken på alteret knyttes til Sigrid Undsets forestående første kommunion? Det underbygger i så fall en av tolkningene – at hans kone, dikterdronningen Sigrid Undset, forsvinner inn i det religiøse. Det er imidlertid ennå et bildeelement som bør vies oppmerksomhet. Svarstad har plassert inn et rikseple i maleriet. Og det spesielle er at det er madonnaen som holder rikseplet, i stedet for Barnet. Rikseplet er et verdighetstegn knyttet til herskermakt. Med dette maleriske grep fremheves madonnaens posisjon ytterligere i tillegg til monumental størrelse og dominerende plassering. Madonnaen tilkjennegir at det er Hun som har all makt.

Det synes som Svarstad har søkt å gjøre det usynlige synlig med sitt maleri. Han ønsket ikke separasjon fra Sigrid Undset. Men i årene før 1924 ble Sigrid Undset mer og mer religiøs og opptatt av katolisismen, mens Svarstad følte seg mer og mer tilsidesatt. Han fikk heller ikke bli med i oppveksten til deres yngste barn. Svarstads situasjon er som et ekko av situasjonen til barnefaren i romanen *Jenny*. Her kan vi lese at Jenny er som en madonna med barnet, og barnefaren står ved siden av som den gamle Josef – utenfor (Undset 1911:325).

Er det maleren Anders Castus Svarstad som nå er mannen som står utenfor?

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Anker, Nini Roll 1946: Min venn Sigrid Undset. Aschehoug, Oslo.
- Engelstad, Eivind. S. 1930: Fortidsminner på Ringerike. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo.
- Lerberg, Ellen J. 2012: Anders C. Svarstad, mytologi og middelalder. I: Gymnadenia. Sigrid Undset selskapet, Lillehammer: 12–17.
- Slapgard, Sigrun 2007: Dikterdronningen Sigrid Undset. 3. opplag. Gyldendal, Oslo.
- Undset, Sigrid 1911: Jenny. Aschehoug, Kristiania.

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard (født 1943) var ansatt som førstelektor i kunsthøgskolen i Østfold i 38 år. Der foreleste hun blant annet i kunsthistorie. Hun har skrevet flere artikler om kunst- og kulturhistoriske emner.

Hjelmen fra Gjermundbu.

Krigerne fra Gjermundbu *vikingene som aldri døde*

Våren 1943 ble et av Norges mest spektakulære arkeologiske funn gjort på Gjermundbu i Haugsbygd på Ringerike. Det bestod av en vikingtidsgravhaug med to innholdsrike graver. Blant annet ble det funnet en unik hjelm som har blitt en av de mest ikoniske gjenstandene fra vikingtiden.

Ellen Marie Næss

En marsdag i 1943 skulle gårdbruker Lars Gjermundbo anlegge en frukthage og ville jevne ut en forhøyning. Den viste seg å være en

gravhaug, og bonden fant flere oldsaker i den. Universitetets Oldsaksamling i Oslo ble informert om funnet, og det ble satt i gang arkeologiske undersøkelser.

En gravhaug i frukthagen
Selve haugen var ca. 1,80 meter høy, ca. 25 meter lang og ca. 8 meter bred. Den var bygd opp av jord med et lag av

store steiner i midten. Omtrent en meter under steinene var det et lag med kull, og under dette lå det en sammenbrettet ringbrynje oppå en hvelvet jernkjele. Under kjelen lå det flere gjenstander, en spydspiss og et sverd var så lange at de stakk ut under kanten. Ved siden av kjelen var det en liten grop med kull og beinsplinter.

Med dette så arkeologene seg fornøyd og pakket sammen. Det skulle imidlertid vise seg at det nok var litt forhastet, for noen uker senere oppdaget folk på gården en grav til i utkanten av haugen. Også denne graven lå under et lag med store steiner. Et sverd, en øks og en spydspiss lå for seg selv, og litt bortenfor lå flere gravgaver og noen beinsplinter.

To krigeres siste hvilested

Med utgangspunkt i gjenstandene ble begge gravene datert til 950–975 e.Kr. Gravene lå i samme haug, men på ulike steder. Det har vært forholdsvis alminnelig å legge flere begravelser både i og rundt en gravhaug, og de to begravelsene kan ha skjedd nesten samtidig eller med flere års mellomrom.

I den første graven ble det funnet rester av et rikholdig våpenutstyr. Mest oppsiktsvekkende var en relativt godt bevart hjelm. I tillegg var det annet våpenutstyr; et sverd, to spyd, to økser, piler, ringbrynje og fire skjold. Dessuten fantes det rideutstyr som sporer, bitt, stighbøyler og isbrodder. Et utvalg verktøy, kjøkkenutstyr, noen spille-

brikker og terninger av bein og hvalrostann ble også funnet. I den andre graven var det færre gravgaver, men likevel en solid våpenutrustning med tre ulike typer våpen; to sverd, et spyd, en øks og rideutstyr i form av et bitt.

Den viktige begravelsen

Seremonien rundt død og begravelse var viktig, både for den døde og de gjenværende. Det var en sosial og politisk markering så vel som en viktig rituell handling i forholdet til guder og makter. Det som ble lagt i jorden var et offer til gudene.

Gravgavene var ikke tilfeldig valgt. De skulle både passe til den dodes plass i samfunnet, markere ættens posisjon og symbolisere forestillinger rundt døden og begravelsen. Gravene fra Gjermundbu, særlig den første, inneholder uvanlig mange ulike våpen. De vanligste våpnene i graver fra vikingtiden er sverd og øks. Dermed kan vi si at begge gravene sannsynligvis tilhørte rytterkrigere med høy status, og at krigeren i den rikeste utrustede graven har hatt en helt spesiell stilling både økonomisk og politisk.

Det meste av symbolikken rundt gravgavene er tapt for oss i dag, men arkeologien gir oss noen glimt av den. For eksempel er isbroddene i den første graven tankevekkende. Isbrodder under hestens hover er praktisk om vinteren, men dersom begravelsen skjer i sommerhalvåret, er grunnen kanskje en annen. Er det mulig at hesten trenger isbrodder fordi den skal gå på en isete vei nord og ned til dødsriket?

Likbålet

Vikingene praktiserte mange ulike typer gravskikker. De døde kunne kremeres med gravgaver eller begravnes ubrent, de kunne legges i en stor og synlig gravhaug, eller graven kunne være gravd ned i bakken.

Gjermundbufunnet slik det ble presentert i en utstilling i Kulturhistorisk museum i 2012/13.

Historisk museum 2012/13 © 2017 Kulturhistorisk museum, UIO / CC BY-SA 4.0 fotograf: Ann Christine Eek

© 2017 Kulturhistorisk museum, UIO / CC BY-SA 4.0
Fotograf: Fra venstre: Vegard Vike, Øve Holst, Erik Irgens Johnsen

Sverd, ringbrynje og stighbøyler fra Gjermundbu.

Begge de to Gjermundbu-gravene er branngraver. Gjenstandene viser tegn på å ha vært brent, og det er funnet kull i gravene. Den døde ble lagt sammen med gravgaver og sannsynligvis offerdyr. Det hele ble brent i et mektig bål. Høye, spektakulære flammer var viktig for likbålet skulle legges merke til av både mennesker og makter. Når bålet var brent ned, ble knuste rester av skjelettet lagt i gravhaugen sammen med de brente gravgavene og kull og aske fra likbålet.

Ødelagte gravgaver

Før selve likbålet ble tent har det vært utført ulike ritualer. Det er tegn på at gjenstander har blitt rituell ødelagt. For eksempel har hjelmen merker av trolig å ha blitt spiddet med et av spy-

dene i graven. Denne ødeleggelsen ser ut til å ha vært en del av gravskikken, og det finnes flere eksempler på dette. Det er funnet graver med sverd som har blitt bøyd, og gravgaver som har blitt knust og ødelagt med vilje. Det kan ha vært gjort for å markere at gjenstanden nå gikk over til en annen sfære, den skulle ikke lenger brukes av levende mennesker. Eller at gjenstanden også måtte dø for å følge med til dødsriket.

De levende døde

Det meste av vikingenes liv har forsvunnet inn i historiens mørke. Men nye spørsmål og stadig forskning gir oss mer kunnskap. Arkeologiske funn som de to gravene fra Gjermundbu, åpner for et innblikk i det som en gang var.

I vikingtiden mente folk at de døde fortsatt var medlemmer av samfunnet. Gravene var en del av landskapet og minnet stadig de levende på de døde. Kanskje er dette fortsatt gjeldende, for de to krigerne fra Gjermundbu fikk evig liv gjennom graver det snakkes om over tusen år senere.

*Døyr fe;
døyr frendar;
døyr sjølv det same.
Men ordet om deg
aldri døyr
vinn du eit gjetord gjævt.*

Håvamål

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Grieg, Sigurd 1947: Gjermundbufunnet. En høvdingegrav fra 900-årene fra Ringerike. Norske oldfunn, 8. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Hedeager, Lotte og Østmo, Einar (red.) 2005: Norsk arkeologisk leksikon. Pax, Oslo.
- Hjardar, Kim og Vike, Vegard 2011: Vikinger i krig. Spartacus, Oslo.
- Håvamål. Omsett av Ivar Mortensson Egnund. Samlaget, Oslo 1989.
- Price, Neil 2013: Tro og ritual. I: Williams, Gareth, Pentz, Peter, Wemhoff, Matthias (red.): Viking. Nationalmuseet, København.
- Solberg, Bergljot 2000: Jernalderen i Norge. Cappelen, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Ellen Marie Næss (født 1968) er arkeolog og arbeider som museumslektor i Vikingskipshuset som er en del av Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Faglige interesser er vikingtid, vikingskipfunnene, middelalder og formidling av arkeologi. Ellen Marie Næss bor like ved Gjermundbu.

Gjenstand fra
Ringerikes Museum

Et mangletre er vanligvis en glatt og gjerne også en svakt buet trefjøl med et håndtak i den ene enden, som sammen med en glatt og rund stokk ble brukt til å rulle og glatte tøystoff i tidligere tider. Da strykejernet, og vel også klesruller, ble mer alminnelig ut over på 1800-tallet gikk mangletreet etter hvert ut av bruk.

Før strykejernet var... *mangletreet*

Preben L. Johannessen

Det var som oftest lin- og bomullsplagg som ble manglet. Plagget ble først dynket eller på annen måte gjort litt fuktig. Deretter ble det sveipt rundt den runde stokken, så stramt og fint det var mulig. Små eller litt ekstra fine plagg man skulle mangle, la man gjerne et ekstra håndkle utenpå, til beskyttelse. Hvis bordet var rent og slett, kunne man mangle rett på en hvilken som helst bordplate. Hvis ikke kunne man bruke et beskyttende underlag i form av et stykke tøy.

Når kvinnen manglet, for det var jo kvinnearbeid, må vite, så ble gjerne høyre hånd lagt på håndtaket og venstre hånd litt fram på selve mangletreet. Med en del kraft ble så mangletreet skjovet fram og tilbake over rullen med det tøy som skulle glattes. Fram og tilbake – fram og tilbake, helt til tøyet var glatt nok. Det var tungt arbeid.

Mangletre som friergave

Mangletreet var utbredt over store deler av Europa. Det kan se ut til at det ikke bare i Norge, men også de fleste andre steder, var ansett å være en friergave eller en kjærestegave. Derfor var de også gjerne flott utskåret eller malt. Det het seg at giveren, som alltid var en mann, skulle ha skåret mangletreet selv. Men vel så ofte har det nok vært bestilt av en dyktig treskjærer eller en annen byggehåndverker. Det viktigste var vel at kvinnen ble imponert.

Mangletreene var som nevnt ofte rikt dekorert. I museene har mangletreene først og fremst vært samlet og utstilt for å vise variasjon og utbredelse i folkekunsten. Karveskurd var ganske vanlig. Ut over 1700-tallet ble det også mer vanlig med forskjellige typer bladranker, og det ble også utviklet en del forskjellige lokale varianter.

Prakteksemplar fra Ådal

Det er bevart mange mangletreer, ikke bare i privat eie, men også i en rekke museer. Ringerikes Museum har også flere

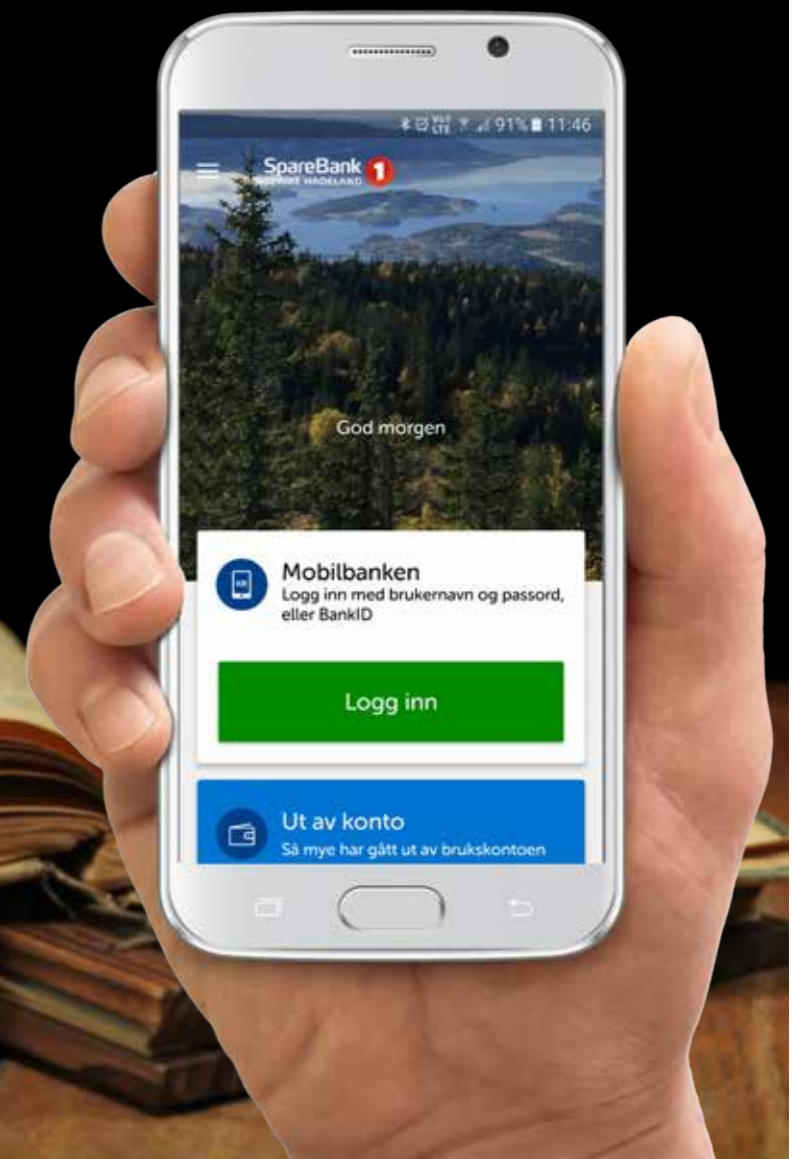
praktfulle og flott utskårede mangletreer i sine samlinger. Det mangletreet vi her ser bilde av er gitt som gave til Ringerikes Museum i 1925–1926. Museet ble grunnlagt i 1923, så det er en relativt tidlig innkommet gjenstand. Mangletreet kommer fra Ådal og er gitt av Ole Evensen. Evensen har også gitt noen andre mangletreer til museet.

Mangletreet er av bjørk og det er rikt utskåret. Det har en lengde på 68 cm og det er 12 cm bredt. Blant utsmykningen på mangletreet ser vi øverst årstallet 1805. Under det er en utskåret krone. Og under den igjen står to løver mot hverandre. Deretter står en urne som det vokser en plante opp av. På urnen står de fire bokstavene SPDH, som kan være den kvinnelige eiers initialer. Så ser vi en hjort foran selve håndtaket – en utskåret stilisert hest – hvilket er vanlig på så mange andre mangletreer også. Hesten uttrykker tradisjonelt soliditet og styrke. Mangletreet er malt i en sølvgrå farge, men er åpenbart slitt på sentrale steder etter mange års bruk.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen (f. 1957) er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum og har skrevet flere artikler om forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

En bank med *tradisjoner*
En bank i utvikling

Bank. Forsikring. Og deg.

SpareBank 1
RINGERIKE HADELAND

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

Pris kr. 100,-

Vipps-nummer: 112700

ISBN 978-82-93113-12-6

9 788293 113126